

उद्योग ए विकास

The Nepalese Journal of Industry & Development

वर्ष ५	अंक २	२०६६ आषाढ	पूर्णाङ्क १०
Vol 5	No. 2	June, July 2009	Issue 10

नेपाल सरकार
उद्योग मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाण्डौ

Government of Nepal
Ministry of Industry
Singhadurbar, Kathmandu, Nepal

प्रकाशक : नेपाल सरकार
उद्योग मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाडौं

फोन नं. : ४२११५७९/४२११२९३

फ्याक्स : ९७७-१-४२११६१९

Phone : 4211579/4211293

Fax : 977-1-4211619

Email : moind@wlink.com.np

Website : <http://www.moi.gov.np>

मुद्रण : अरोमा इन्टरप्राईजेज

प्रकाशित : ७५० प्रति

सर्वाधिकार : नेपाल सरकार, उद्योग मन्त्रालयमा सुरक्षित

(यस पत्रिकामा प्रकाशित लेखहरूमा व्यक्त विचारहरू लेखकका निजी विचार भएकोले उक्त विचारहरूप्रतिको जिम्मेवारी लेखक स्वयंमा निहित रहनेछ ।)

उद्योग र विकास

The Nepalese Journal of Industry & Development

सम्पादकीय



संरक्षक

प्रताप कुमार पाठक
सचिव

सम्पादक मण्डल

अध्यक्ष
सीताराम तिमसीना

सदस्यहरू

विजोद प्रसाद पौडेल
कुसुमाकर ढकाल
ऋषिकेश ढुङ्गेल
यादव प्रसाद कोइराला

सदस्य सचिव

दुर्जेशकुमार श्रेष्ठ

राष्ट्रको समग्र आर्थिक विकासमा औद्योगिक क्षेत्रको महत्व अपरिहार्य रूपमा रही आएको छ। दैनिक आवश्यक उपभोग्य सामग्रीदेखि लिएर आन्तरिक एवं बाह्य क्षेत्रमा निर्यात योग्य वस्तुहरूको उत्पादन र विक्रीबाट विदेशी मुद्रा आर्जन, व्यापार सन्तुलन, आयात प्रतिस्थापन, विदेशी मुद्राको संचितीमा बृद्धि, रोजगारीको अवसर सृजना गर्दै राष्ट्रलाई आत्मनिर्भर बनाउँदै लैजान उद्योग क्षेत्रले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आइरहेको छ।

निजी क्षेत्रको अहं भूमिका र दायित्व रहेको औद्योगिक क्षेत्रको विकासमा निजी लगानीलाई आकर्षित गर्दै लैजान सरकारी र निजी क्षेत्रको सहयोगात्मक र साभेदारीलाई बढावा दिदै सरकार केवल निजी क्षेत्रको सहयोगी, उत्प्रेरक र आवश्यकता अनुसार नियमनकारी भूमिकामा मात्र रहने गरी लगानी प्रक्रियालाई सरल, सहज र विश्वसनीय वातावरण सृजना गर्नेतर्फ उद्योग मन्त्रालय सदा चनाखो रहँदै आएको छ।

औद्योगिक नीति, २०४९ ले निर्दिष्ट गरेका उद्देश्य र लक्ष्य हासिल गर्ने गरी विभिन्न प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमहरू संचालन गरिदै आइरहेकोमा नवीन पद्धति, मान्यता, सिद्धान्त एवं अवधारणात्मक विकास तथा अन्तर्राष्ट्रिय, क्षेत्रीय एवं उप-क्षेत्रीय गठबन्धन, द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सन्धि-सम्झौता, आदिले ल्याएको परिवर्तनलाई आत्मसात गर्दै औद्योगिक विकासको गतिलाई अझ तीव्रतर बनाउँदै लैजाने गरी समयानुकूल परिमार्जन गरेर तयार पारिएको नयाँ औद्योगिक नीति स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने अन्तिम तयारी भइरहेको छ।

त्यसै गरी विदेशी लगानीकर्ता, व्यक्ति, संस्था, कम्पनी, वहुराष्ट्रिय कम्पनी लगायत गैर आवासीय नेपालीहरूको पूँजी समेतलाई सहज, सरल र पारदर्शी ढंगले देशभित्र भित्र्याउने विश्वासको वातावरण सिर्जना गर्न छुट्टै विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण नीति निर्माण गर्ने कार्य समेत तीव्रताका साथ अगाडि बढाइएको छ।

सरकारी-निजी सहकार्य र साभेदारीमा औद्योगिक विकासको गतिलाई तिब्रताका साथ अगाडि बढाउँदै लैजानु आजको प्रमुख चुनौती रहेको छ। विद्यमान अवस्थामा देखिएको व्यवसायी र श्रमिक बीचमा उत्पन्न असमझदारी, उर्जा संकट, बन्द हडताल र असुरक्षाको स्थितिले उत्पन्न अविश्वासको वातावरणलाई विवेकपूर्ण, कुशलतापूर्वक र दूरदृष्टि ढंगले सच्याउँदै अनुकूल औद्योगिक वातावरण सृजना गर्न पनि उत्तिकै जरुरी देखिएको छ। आम नागरिकमा बौद्धिक सम्पत्ति (Intellectual Property) प्रवर्द्धनसम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरी औद्योगिक सम्पत्ति प्रवर्द्धन ट्रेड मार्क (Trade Mark), पेटेन्ट (Patent), डिजाइन (Design), प्रतिलिपि अधिकार (Copy Right) आदि जस्ता महत्वपूर्ण विषयमा समेत जानकारी दिलाउन आवश्यक छ। त्यस्तै उत्पादन, उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्दै लैजान औद्योगिक सीप, क्षमता, व्यवसायिकता र उद्यमशीलताको विकास गर्नु पनि उत्तिकै आवश्यक देखिन्छ, भने उद्योग क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण सिर्जना गर्दै आम उपभोक्ताको हित र स्वतन्त्रता कायम गर्ने तर्फ पनि राज्यले महत्वकासाथ कार्य गर्नु पनि त्यत्तिकै जरुरी छ।

यी चुनौती एवं समस्याहरू समाधान गर्दै अनुकूल औद्योगिक वातावरण निर्माण गर्न उद्योग मन्त्रालय र अन्तर्गत निकायहरूबाट विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन हुँदै आएका छन्। कुनै न कुनै रूपमा औद्योगिक विकासका सम्बन्धमा प्रकाशनका माध्यमबाटै भए पनि जनचेतना अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ, भन्ने उद्देश्यले यस मन्त्रालयबाट अर्ध वार्षिक रूपमा औद्योगिक पत्रिका प्रकाशन हुँदै आएको छ।

औद्योगिक विकासका दिशामा समसामयिक लेख रचना, तथ्याङ्क, सूचनामूलक सामग्रीहरू प्रकाशनका माध्यमबाट आम जनतामा जानकारी दिलाउने तथा सुसुचित गर्ने उद्देश्यले विगतमा उद्योग भलकको नामले प्रकाशन हुँदै आइरहेको यस पत्रिकालाई यस अंकदेखि “उद्योग र विकास” नाम परिवर्तन गरेर आदरणीय पाठकवर्गसमक्ष पुऱ्याउने प्रयास गरेका छौं। औद्योगिक क्षेत्रसँग सम्बन्ध राख्नुहुने विभिन्न विद्वानहरूको लेख रचनाका अलावा विभिन्न औद्योगिक गतिविधि, सूचना, तथ्याङ्क लगायतका विषय वस्तुहरू समेटेर प्रकाशित यस पत्रिकाले पाठकहरूलाई पूर्ण ज्ञान र सूचना प्रदान गर्न सक्षम हुनेछ, भन्न त सकिन्न तथापि नेपालको औद्योगिक विकासका लागि नीतिगत व्यवस्था, उद्योग र वातावरण बीचको सम्बन्ध, सरकारी संस्थानहरूको उपस्थिति र यिनीहरूमा गर्नुपर्ने सुधार, बौद्धिक सम्पत्ति र यसको महत्व, आयोजना व्यवस्थापन, लघु उद्यम विकास, एक गाउँ एक उत्पादन, औद्योगीकरण र गरीबी निवारण आदि जस्ता समसामयिक विषयमा सामान्य जानकारी प्रदान गर्नेछ, भन्नेमा हामी विश्वस्त छौं।

विद्वानहरूको लेख रचना समयमा प्राप्तहुन नसक्नु, विभिन्न व्यवस्थापकीय र प्राविधिक भ्रमेला आदिका कारण यस प्रकाशनभित्र अनेकन कमीकमजोरी र गल्ती दोहोरिएका हुन सक्छन्। यसका लागि हामी सम्पूर्ण श्रद्धेय पाठकवृन्दहरूबाट क्षमा पाउनेछौं भन्नेमा आशावादी छौं। साथै, यहाँहरूबाट भावि दिनहरूमा हामीले गर्नुपर्ने सुधारका लागि अमूल्य सुझाव समेतको अपेक्षा राखेका छौं। यहाँहरूको बहुमूल्य सुझाव र प्रतिक्रियाले आगामी दिनमा हाम्रा कमीकमजोरीहरू हटाउन उत्प्रेरणा प्राप्त हुने नै छ र थोरै भए पनि सुधारको प्रयास गर्नेतर्फ लागि पर्नेछौं भन्ने अठोट गर्दछौं।

अन्तमा, यस पत्रिकाका लागि आफ्ना लेख रचना उपलब्ध गराइदिनुहुने सम्पूर्ण विद्वान वर्ग, यस पत्रिकालाई प्रकाशनयोग्य बनाउन आ-आफ्नो क्षेत्रबाट अमूल्य योगदान पुऱ्याउनुहुने पदाधिकारीज्यूहरू र सम्पूर्ण व्यक्तित्वलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छौं।

असार, २०६६

विषय सूची

क्र.सं.	विषय	पृष्ठ
१.	नेपालमा औद्योगिक विकासका लागि नीतिगत व्यवस्था - प्रताप कुमार पाठक	१
२.	बौद्धिक सम्पत्ति र नेपाली अभ्यास - सज्जन बर सिंह थापा - शितोष्ण तिम्सिना	१३
३.	औद्योगिक वातावरण एक व्यवस्था - यादव प्रसाद कोइराला	१७
४.	नेपाली लगानी प्रवर्द्धन र गैर-आवासीय नेपाली - हेमन्त दवाडी	२८
५.	नेपालमा निजीकरण: समस्या र समाधान - चन्द्र बहादुर कार्की	३६
६.	Micro-Enterprise Development Programme: An Overview - Niranjan Baral - Dr. Laxman Pun	४८
७.	Industrialization and Poverty Reduction - Dr. Bhavani P. Dhungana	६०
८.	Industrial Project Management - Dinesh Mani Ghimire	७८
९.	One Village One Product - Ganesh Shakya	९०
१०.	Ozone: Good in Stratosphere Bad in Troposphere - Deepak Pudasainee	९७
११.	उद्योग मन्त्रालयको परिचय	१०३

Summary Sheet of Number of Industries Registered in Department of Industry

(Million Rs.)

Fiscal Year	No. of Industries	Total Project Cost	Total Fixed Cost	Total No. of Employees
2054/55	2311	10441.4	81847.05	254005
2055/56	110	12546.50	9416.02	8882
2056/57	158	25958.36	21408.90	15290
2057/58	145	10766.61	8064.46	9165
2058/59	139	22661.64	18747.48	11741
2059/60	109	13203.46	8666.02	12877
2060/61	147	13290.41	10292.43	11687
2061/62	107	18003.13	13758.76	8490
2062/63	120	9527.85	7105.84	10398
2063/64	177	8123.68	5973.02	9232
2064/65	277	20126.36	15509.56	12844

Source: Department of Industry

Cottage and Small Industries: Firm Registration

Fiscal Year	Private Firm	Partnership	P. Ltd	Total	Capital Investment Rs. Karod	Employment Number
Upto 2054/55	424,667	2827	2132	47,426	974.254	440,940
2055/56	8789	684	533	10006	962.000	88973
2056/57	8889	549	685	10123	1035.000	79618
2057/58	8368	407	542	9317	732.000	67975
2058/59	8851	526	513	9890	772.000	65374
2059/60	6768	454	340	7562	591.000	47455
2060/61	5985	548	600	7133	611	44725
2061/62	6972	499	559	8030	1101	47695
2062/63	5864	372	1994	8230	670	39738
2063/64	7587	386	738	8711	782.6	54145

Source: Department of Cottage of Small Industries

नेपालमा औद्योगिक विकासका लागि नीतिगत व्यवस्था

१. उद्योग: आर्थिक विकासको आधार

बजारको आवश्यकता पूरा गर्न तथा उपभोक्तालाई प्रभावित पार्नका लागि आवश्यक पर्ने बस्तु र सेवा उत्पादन गर्नका लागि कच्चा पदार्थ, ज्ञान, रचनात्मक प्रतिभालाई र प्रविधि, तौरतरिका तथा व्यवस्थित प्रक्रियाको उपयोगबाट मूल्य अभिवृद्धि गर्ने व्यवस्थित प्रयत्नलाई उद्योगका रूपमा व्याख्या गरिएको छ। यस अन्तरगत कुनै व्यक्ति, फर्म वा कम्पनीले आय आर्जन गर्ने उद्देश्य लिई बस्तु उत्पादन वा सेवा प्रदान गर्ने आर्थिक क्रियाकलापलाई नै औद्योगिक व्यवसायका रूपमा लिन सकिन्छ। उद्योग मुलुकमा गरिबी निवारण एवं आर्थिक विकासको नै आधार हो। उद्योगले नै स्वदेशी तथा विदेशी लगानी आकर्षण गरी पूंजी निर्माणमा सघाउंछ, रोजगारी सृजना र मूल्य अभिवृद्धि गर्दछ, स्थानीय माग बमोजिम बस्तु र सेवाको आपूर्ति गर्दछ, अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा निर्यातका लागि बस्तु र सेवा उत्पादन गर्दछ, मुलुकको अर्थतन्त्रमा वित्तीय तथा गैरवित्तीय रूपमा योगदान गर्दछ, आर्थिक स्थायित्व र सन्तुलित विकासमा मद्दत गर्दछ, प्रविधि तथा जनशक्तिको विकास गर्दछ, समाजमा औद्योगिक तथा उद्यमशीलताको संस्कृतिको सम्वर्द्धन गर्दछ। दीगो औद्योगिक विकासले नै अर्थव्यवस्थाको प्रतिस्पर्धात्मकता, आर्थिक वृद्धिको संभावना, सहकार्य र साभेदारीको प्रवर्द्धन एवं लगानीको अवसरको व्यापकता समेटेको हुन्छ।



प्रताप कुमार पाठक*

विश्वव्यापीकरणको प्रभावस्वरूप विश्व आर्थिक बजारमा ज्ञान र प्रविधिको तीव्र प्रवाह र प्रसार, बढ्दो पूंजी प्रवाह, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको नवीन प्रवृत्ति, विश्व व्यापार सँगठनका मान्यता र सिद्धान्त, द्विपक्षीय, क्षेत्रीय तथा बहुपक्षीय व्यापार तथा लगानी सम्झौता, आदिले विकासोन्मुख मुलुकका लागि नयाँ नयाँ अवसर तथा चुनौती पैदा गरेको छ। साथै उत्पादकत्व र गुणात्मकताका लागि प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता विकासतर्फ बढ्दो उन्मुखता, आर्थिक उदारीकरण र बजार संयन्त्रमा आधारित अर्थतन्त्रको विकास, औद्योगिक सुशासन स्थापनाका लागि राज्यको प्रतिवद्धता, सरकारी निजी सहकार्य र साभेदारी पद्धतिको अनुशरण, सूचना प्रविधिको विकास, आदिका कारण अन्तर्राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा राष्ट्रियस्तरमा औद्योगिक विकासको दायरा फराकिलो पार्न मार्ग प्रशस्त भएको छ।

* सचिव, उद्योग मन्त्रालय

२. नेपालमा औद्योगिक विकास: चुनौती र सम्भावना

नेपालको औद्योगिक वातावरणको मूल्यांकन गर्दा रणनीतिगत, संरचनागत, कार्यप्रणालीगत, मनोव्यवहारिक एवं वातावरणीय सबै पक्षमा चुनौती र समस्या रहेको पाइन्छ। मुलुकको भौगोलिक अवस्थिति, भू-धरातलीय वनौट, उद्योग सञ्चालनको लागि असहज वातावरण, दक्ष जनशक्तिको अभाव, प्रतिस्पर्धी रुपमा प्रविधि ग्रहण गर्ने क्षमताको कमी, न्यून उत्पादन क्षमता निर्यातयोग्य वस्तुहरूको विविधीकरणमा कमी, कमजोर आपूर्ति स्थिति जस्ता पक्षहरू नेपालको औद्योगिक विकासमा समस्याका रुपमा रहेका छन्। औद्योगिक विकास र प्रतिस्पर्धात्मकताका लागि नीतिगत व्यवस्था र सक्षम संयन्त्रको अभाव, राजनीतिक अस्थिरता र लामो संक्रमण एवं औद्योगिक दृष्टिले असहज शान्ति सुरक्षाको अवस्था, औद्योगिक सुशासनको कमी, मुलुकको कृषि, खनिज तथा पर्यटकीय सम्भावनालाई औद्योगिक व्यवस्थापन र प्रविधिको उपयोग गरी प्रतिस्पर्धी तुल्याउन नसकिएको, औद्योगिक जनशक्ति, उद्यमशीलता, सहजीकरण र संस्कारको अभाव, कमजोर तथा न्यून श्रम उत्पादकत्व औद्योगिक सम्बन्धको जटिल अवस्थाका कारण उत्पादकत्व र श्रम अधिकारबीच तालमेलको कमी, औद्योगिक प्रवर्द्धनका लागि कानुनी जटिलता, असंगठित क्षेत्रको बाहुल्यता, अनुसन्धान र विकासमा लगानी नहुनु, कमजोर आर्थिक कूटनीति र विश्व औद्योगिक बजारमा नेपालको कमजोर सहभागिता, निजी क्षेत्रको व्यवस्थापकीय कमजोरी, मूल्य अभिवृद्धि र रोजगारी सृजना भन्दा व्यापारउन्मुख औद्योगिक व्यवसायको बाहुल्यता, खुला सिमाना र तस्करीतन्त्रको दबावका कारण औद्योगिक क्रियाकलापमा नकारात्मक असर, वैदेशिक लगानीको संरक्षण र प्रवर्द्धनका लागि कानुनी, संस्थागत एवं प्रक्रियागत कमिकमजोरी, रुग्ण उद्योगको संख्यात्मक तथा गुणात्मक बढोत्तरी, आदि मुख्य चुनौतीका रुपमा रहेका छन्।

नेपालका विकास योजनाहरूले औद्योगिक विकासका लागि प्रदान गरेको प्राथमिकता, समष्टिगत आर्थिक नीतिमा औद्योगिक क्षेत्रको महत्वपूर्ण स्थान, खुला बजार र उदार अर्थनीति, विश्वव्यापार संगठन लगायत बहुपक्षीय, क्षेत्रीय तथा द्विपक्षीय औद्योगिक तथा व्यापारिक सन्धि र सम्झौता, निजी क्षेत्रको विकास र सक्रियता, छिमेकी मुलुकहरूमा भएका आर्थिक तथा प्रविधिको विकास, सूचना प्रविधिको विकास र प्रविधि हस्तान्तरणको तीव्रता, राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय पूँजीबजारको गतिशीलता, औद्योगिक क्षेत्रमा लगानीका लागि बढ्दो आकर्षण एवं लघु तथा घरेलु उद्योगको विकास तथा संलग्नताका लागि स्थानीय समुदायको बढ्दो सक्रियताले औद्योगिक विकास र प्रवर्द्धनका लागि व्यापक सम्भावना प्रदान गरेको छ।

२. औद्योगिक नीति भनेको के हो ?

सन् असीको दशकमा आर्थिक सुधारलाई अग्रगति प्रदान गरी औद्योगिकीकरणलाई सहज तुल्याउनका

लागि ल्याइएको एकीकृत राजनीतिक कार्यक्रमका रूपमा औद्योगिक नीतिको शुरुआत भएको पाइन्छ। औद्योगिक क्षेत्रको विकास र प्रवर्द्धनका लागि दीर्घकालीन सोच, उद्देश्य, लक्ष्य, कार्यान्वयनका रणनीति तथा व्यवस्थासहितको राष्ट्रिय आधिकारिक घोषणा तथा सरकारी अटोमेटको दस्तावेजलाई औद्योगिक नीतिका रूपमा अंगिकार गरिएको हुन्छ। यसले उत्पादन व्यवसाय तथा लगानीको क्षेत्रको योगदान आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणका लागि उद्योगलाई रणनीतिक महत्वको विषयका रूपमा स्थापित गर्दछ र एकीकृत प्रभावकारिता र सुधारका लागि मार्गदर्शन प्रदान गर्दछ। सम्बद्ध पक्ष र सरोकारवालाको क्रियाशील सहभागिताका आधारमा मुलुकमा साधनस्रोतको परिचालन, रोजगारी सृजना, प्रविधिको विकास तथा हस्तान्तरण, लगानी आकर्षण एवं औद्योगिक सुशासन र अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध सुधार गर्ने गतिशील संयन्त्रका रूपमा समेत औद्योगिक नीतिलाई लिन सकिन्छ। उत्पादकत्व अभिवृद्धि, गुणात्मक औद्योगिक सम्बन्धको स्थापना र औद्योगिक शान्ति हासिल गर्नु पनि नीतिको गतिशीलता भित्र पर्ने आधारभूत पक्ष हुन। औद्योगिक नीतिले मूल्य अभिवृद्धि, क्षेत्रीय आर्थिक सन्तुलन, पूँजी र साधनस्रोतको परिचालन, उद्यमशीलता प्रवर्द्धन एवं निर्यात प्रवर्द्धनमा योगदान गर्दछ।

प्रभावकारी औद्योगिक नीतिले लगानीका लागि प्रोत्साहन गर्दछ, रोजगारी सृजना गर्नका लागि सकारात्मक प्रयत्नतर्फ उन्मुख गराउँदछ, उत्पादन तथा उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्दछ, निर्यात प्रवर्द्धकको भूमिका निर्वाह गर्दछ, औद्योगिक संस्कार र उत्पादनशील जनशक्तिको विकास गर्दछ, उद्योग क्षेत्रलाई सहज, प्रक्षेपण गर्न सकिने, भरपर्दो, पारदर्शी र सुशासनयुक्त तुल्याउँदछ। त्यसैगरी नीतिगत व्यवस्थालाई समयसामयिक तुल्याउनका लागि प्रत्येक ५ वर्षमा नीतिको पुनरावलोकन गरी नीतिगत सुधार गर्ने व्यवस्थाले नीतिको प्रभावकारिता सुनिश्चित गर्दछ।

औद्योगिक नीतिलाई कार्यमूलक नीति (Functional Policy) जसले औद्योगिक प्रवर्द्धन तथा विकासका लागि विभिन्न कार्यनीति, कार्यक्रम र क्रियाकलापका लागि मार्गदर्शन र उपाय प्रस्तुत गर्दछ, सर्वसम्बन्धीत नीति (Horizontal or Cross-cutting Policy) जसले उद्योगको विकास र प्रवर्द्धनका लागि आवश्यक पक्षहरूको संयोजन, समन्वय, मूलप्रवाहीकरण एवं एकीकरणका लागि मार्ग प्रशस्त गर्दछ र विकासका सबै पक्षमा औद्योगिक प्रवर्द्धनलाई प्राथमिकतामा समावेश गर्दछ तथा विशेष नीति (Selective or Specific Policy) अर्थात् तुलनात्मक लाभ र प्रतिस्पर्धात्मक फाइदाको क्षेत्रको विकास, लघु तथा घरेलु उद्यमको विकास, निर्यातमूलक उद्योगको विकास, लगानी प्रवर्द्धन, उत्पादकत्व अभिवृद्धि, रुग्ण उद्योगको विशेष संरक्षण तथा पुनर्स्थापन, विशेष आर्थिक क्षेत्रको विकास, जस्ता नीतिका रूपमा व्याख्या गर्न सकिन्छ।

३. नेपालका लागि नयाँ औद्योगिक नीतिको औचित्य र आवश्यकता :

मुलुकको आर्थिक तथा सामाजिक रुपान्तरणको मुख्य संवाहक र आर्थिक गतिशीलताको प्रमुख आधारका रुपमा रहेको उद्योगलाई उत्पादकत्व, बजार, प्रविधि र गुणस्तर एवं व्यवस्थापनका दृष्टिले प्रतिस्पर्धी तुल्याउन राज्यले नीतिगत व्यवस्था गर्नु जरुरी हुन्छ। त्यसैगरी आर्थिक उदारीकरण र बजार संयन्त्रको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न तथा विश्वव्यापीकरण र सहकार्यको व्यापकताले प्रदान गरेको अवसरको उपयोग गर्न समेत सक्षम र सवल नीतिगत, कानुनी एवं संस्थागत संयन्त्र चाहिन्छ जुन औद्योगिक नीतिले नै प्रदान गर्दछ। बजार संयन्त्रको असफलताबाट सृजित समस्या तथा जटीलतालाई समाधान गर्नका लागि राज्यको व्यवस्थित र योजनावद्ध पहल आवश्यक हुन्छ। उद्यमशीलताको प्रवर्द्धन र औद्योगिक संस्कारको विकास, तुलनात्मक फाइदा र प्रतिस्पर्धात्मक लाभका क्षेत्रको गुणात्मक विकास, राष्ट्रिय महत्वका दृष्टिले उपयोगी उद्योगहरूलाई संरक्षात्मक र प्रवर्द्धनात्मक प्रत्याभूति, निर्यात प्रवर्द्धनका लागि विशेष आर्थिक क्षेत्रको विकास, औद्योगिक लगानीका लागि विशेष आकर्षण, निजी क्षेत्रको विकास र व्यावसायिक स्वायत्तताको सम्बर्द्धन, जस्ता महत्वपूर्ण बिषयलाई औद्योगिक नीतिमा समावेश गरी कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ। त्यसैगरी राष्ट्रिय पूंजी, सीप, दक्षताको परिचालनका साथै स्थानीय साधनस्रोतको उपयोग गरी रोजगारी प्रवर्द्धन गर्न समेत औद्योगिक नीतिको योगदान महत्वपूर्ण हुन्छ। नेपालमा हालसम्मको स्थिति विश्लेषण गर्दा नेपाली श्रम विदेशी बजारमा आकर्षित हुनु, नेपालमा व्यवस्थापन देखि श्रमिक तहसम्म दक्ष जनशक्तिको अभाव बढ्दै जानु, राष्ट्रिय उत्पादनमा औद्योगिक क्षेत्रको योगदान कम हुँदै जानु जस्ता कारणका पछाडी औद्योगिक नीतिका कमजोरीका रुपमा लिन सकिन्छ। त्यसर्थ निजी तथा व्यावसायिक क्षेत्रलाई राष्ट्रिय हितको सम्बर्द्धन र सामाजिक उत्तरदायित्व बहन गर्न अभिप्रेरित गर्ने तथा सक्षम तुल्याउने दायित्व बहन गर्न समेत नीतिगत सवलता जरुरी हुन्छ।

४. औद्योगिक नीतिका विभिन्न दृष्टिकोण र मूलभूत मान्यता :

□ नवउदारवादी दृष्टिकोण (Neoliberal Approach)

मुलुकको औद्योगिक नीतिले खुला बजार, स्वायत्तता र स्वतन्त्रता, निजी क्षेत्रको विकास, लगानीका लागि प्रोत्साहन, निर्यात प्रवर्द्धनका लागि नीतिगत सहजीकरणजस्ता मान्यता यस दृष्टिकोणले राखेको हुन्छ। विश्व व्यापार संगठनले प्रतिपादन गरेका आधारभूत सिद्धान्तलाई यस दृष्टिकोणले अंगिकार गरेको हुन्छ जसले बजार आफैमा सक्षम र दक्ष हुन्छ, बजार संयन्त्रको निर्माण र संचालनमा संलग्न संस्थाहरू प्रभावकारी हुन्छन्, व्यवस्थापकीय र प्रविधिगत प्रतिस्पर्धाको गतिशीलता कायम हुन्छ, राजनीतिक र प्रशासनिक संयन्त्रहरू कम प्रभावकारी हुन्छन् भन्ने अवधारणागत आधार यस दृष्टिकोणको रहेको हुन्छ।

The neoliberal approach has strong theoretical premises: markets are 'efficient', the institutions needed to make markets work exist and are effective, and if there are deviations from optimality they cannot be remedied effectively by governments. The premises are a mixture of theoretical, empirical and political assumptions. Their theoretical core relies, among other things, on a restrictive view of the technological basis of competitiveness. The empirical one relies on a particular interpretation of the experience of the most successful industrializing economies, the 'Tigers' of East Asia. The political element - that governments are necessarily and universally less efficient than markets - has less to do with economics than with ideology.

Sanjaya Lall: "Reinventing Industrial Strategy: The Role of Government Policy in Building Industrial Competitiveness", September 2003, p.2.)

□ संरचनावादी दृष्टिकोण (Structuralist Approach)

मुलुकमा औद्योगिक वातावरण निर्माण तथा प्रवर्द्धनका लागि बजारलाई प्रतिस्पर्धी र गतिशील तुल्याउनका लागि आवश्यक पर्ने प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गर्न राजनीतिक र प्रशासनिक संयन्त्रको उपादेयता गहन हुन्छ भन्ने मान्यता यस दृष्टिकोणको रहेको हुन्छ। खासगरी विकासोन्मुख मुलुकमा आर्थिक विकासलाई बजार संयन्त्रले जिम्मेवारी र जवाफदेहीपूर्वक संचालन गर्न नसक्ने हुंदा सरकारको सक्रिय र क्रियाशील संस्थागत सहभागिता आवश्यक पर्दछ। यसै सन्दर्भमा एक प्रतिवेदनले भनेको छ: "Markets are powerful forces but they are not perfect; the institutions needed to make them work efficiently are often weak or absent. Government interventions are needed to improve on market outcomes." (Sanjaya Lall: "Reinventing Industrial Strategy: The Role of Government Policy in Building Industrial Competitiveness", September 2003, p.2.)

५. औद्योगिक नीतिको रणनीतिक मनशाय (Strategic Intent) :

५.१ नेपालको नयाँ औद्योगिक नीतिले आफ्नो दीर्घकालीन सोच र लक्ष्यका रूपमा फराकिलो औद्योगिक आधारको विकास, सुरक्षित र भरपर्दो लगानी स्थल, व्यापक सहकार्य र औद्योगिक सुशासनको प्रत्याभूतिसहितको औद्योगिक क्षमता हासिल गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा गतिलो तथा प्रभावकारी योगदान गर्न सक्ने र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा समेत महत्वपूर्ण स्थान ओगट्न सक्षम तुल्याउने रणनीतिक मनशाय राख्नु आवश्यक हुन्छ।

| उद्योग र विकास

५.२ त्यसैगरी नेपालमा ल्याउन लागिएको औद्योगिक प्रवर्द्धन र विकासको नीतिगत व्यवस्थाले देहायका उद्देश्यलाई आफ्नो कार्यलक्ष्य (Mission) का रूपमा आत्मसात गरी अघि बढ्नु पर्ने देखिन्छ :

- (क) गुणस्तरीय औद्योगिक उत्पादन एवम् उत्पादकत्व अभिवृद्धिबाट राष्ट्रिय आय तथा रोजगारी बढाउने।
- (ख) लगानीको सवल, सक्षम र भरपर्दो आधार खडा गरी नेपाललाई आकर्षक र सुरक्षित लगानीस्थलको रूपमा स्थापित गर्ने।
- (ग) स्थानीय स्रोत, सीप, साधन र प्रविधिको परिचालन गरी सन्तुलित क्षेत्रीय विकासमा योगदान पुऱ्याउने।
- (घ) नवीनतम प्रविधि एवम् वातावरण मैत्री उत्पादन प्रकृत्यालाई प्रयोग गरी उद्योग व्यवसायलाई दिगो एवम् भरपर्दो क्षेत्रको रूपमा स्थापित गर्ने।
- (ङ) बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारको संरक्षण गर्ने।
- (च) उत्पादनशील, दक्ष व्यवस्थापनयुक्त जनशक्तिको विकास गरी औद्योगिक संस्कारयुक्त समाजको निर्माण गर्ने।

५.३ नयाँ औद्योगिक नीतिको उपलब्धीलाई सार्थक र परिणाममुखी तुल्याउनका लागि नीतिले आफ्नो परिणामात्मक लक्ष्य (Quantifiable Targets) कायम गर्नु जरुरी हुन्छ। यसका लागि राष्ट्रिय उत्पादनमा औद्योगिक क्षेत्रको योगदान, पूँजी लगानी, रोजगारी सृजना, निर्यात बृद्धिलाई परिमाणात्मक लक्ष्यको आधार बनाउनु पर्ने देखिन्छ, जसले गर्दा नीतिको अनुगमन र मूल्यांकन कार्यलाई उद्देश्यपरक बनाउन सकिन्छ।

५.४ औद्योगिक नीतिको रणनीतिक मनशाय, उद्देश्य र परिमाणात्मक लक्ष्य हासिल गर्नका लागि नीतिले लगानीको आकर्षण बढाउने, उद्योग क्षेत्रलाई रोजगारीको प्रमुख आधारका रूपमा स्थापित गर्ने, नीति कार्यान्वयन तथा सेवा प्रवाहका लागि संस्थागत व्यवस्था सुदृढ तुल्याउने, औद्योगिक सुविधा र सहूलियत प्रदान गर्ने, विशेष आर्थिक क्षेत्र र औद्योगिक पूर्वाधारको विकास गर्ने, औद्योगिक व्यवस्थापनलाई सरल, सहज, पारदर्शी र उत्तरदायी तुल्याउने, राष्ट्रिय महत्वका उद्योगको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने, रुग्ण उद्योगको पुनर्स्थापन गर्ने, औद्योगिक उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने, श्रम उत्पादकत्व बृद्धिगरी मर्यादित औद्योगिक सम्बन्धको विकास गर्ने, औद्योगिक सम्पत्तिको संरक्षण र उपयोग गर्ने, सहकार्य र साभेदारीलाई व्यापकता प्रदान गर्ने, तुलनात्मक लाभ र प्रतिस्पर्धात्मक फाइदाका क्षेत्रको विकास गर्ने, लघु तथा घरेलु उद्यमको विकासगरी समावेशी औद्योगीकरणलाई प्रोत्साहन दिने जस्ता कार्यनीतिगत प्रतिबद्धता स्पष्ट गर्नु आवश्यक देखिएको छ।

६. नीति कार्यान्वयनका लागि उपयुक्त संरचनात्मक व्यवस्था :

६.१ नीतिमा उल्लिखित औद्योगिक प्रवर्द्धन र विकाससम्बन्धी लक्ष्य र उद्देश्यलाई वास्तविक रूपमा कार्यान्वयनमा उतार्नका लागि देहाय बमोजिमको संस्थागत संरचना आवश्यक हुन्छ :

- (क) **लगानी बोर्डको व्यवस्था:** उद्योगको स्थापना र संचालनमा गरिने महत्वपूर्ण लगानीलाई उचित संरक्षण दिने, सेवा सहूलियत तथा सबै प्रकारका सेवा एकै थलोबाट प्रदान गर्ने, समस्याको समाधान गर्ने, लगानीकर्तालाई प्रोत्साहन दिने जिम्मेवारी र जवाफदेही बहन गर्नसक्ने उच्च अधिकारसम्पन्न, स्वायत्त, व्यावसायिक रूपले सक्षम र सहभागितामूलक संस्थागत व्यवस्था विशेष कानुनबाटै गर्नु आवश्यक हुन्छ जसबाट विश्वाशयोग्य कार्यमूलक वातावरणको निर्माण हुन्छ।
- (ख) **औद्योगिक प्रवर्द्धन बोर्ड:** औद्योगिक क्षेत्रको समष्टीगत प्रवर्द्धन, विकास र सहजीकरणका लागि सरोकारवालाको सार्थक सहभागिता रहने गरी समन्वय र सामन्जस्य कायम गर्न, समस्याको समाधान गर्न, सेवा सुविधाको व्यवस्थापनलाई दक्ष तुल्याउन, मर्यादित औद्योगिक विकास गर्न, नीतिगत सुधारका लागि सुझाव र सिफारिश गर्न, औद्योगिक लगानीलाई प्रोत्साहन दिन, अनुगमन र मूल्यांकन गर्न विशेष कानुनका आधारमा एक उच्चस्तरीय र कार्यमूलक संरचनाका रूपमा औद्योगिक प्रवर्द्धन बोर्डको आवश्यकता महशूस गरिएको छ।
- (ग) **विशेष आर्थिक क्षेत्र व्यवस्थापन प्राधिकरण:** निर्यातजन्य उद्योगहरूको स्थापना, संचालन र विकासका लागि एकीकृत रूपमा गुणात्मक सेवा सुविधा उपलब्ध गराउन र पूर्वाधारको विकास गरी अधिकतम उपयोग गर्ने कार्यलाई सक्षम रूपमा व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी र क्षमतासहितको अधिकारसम्पन्न विशेष आर्थिक क्षेत्र व्यवस्थापन प्राधिकरणको व्यवस्था नीतिको महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा समावेश गर्नु जरुरी देखिएको छ।
- (घ) **औद्योगिक उत्पादकत्व विकास केन्द्र:** अनुसन्धान, परामर्श, प्रशिक्षण तथा उत्पादकत्व अभिवृद्धिसम्बन्धी कार्य गर्ने गरी व्यावसायिक क्षमता सहितको औद्योगिक उत्पादकत्व विकास केन्द्रको स्थापना गरी औद्योगिक विकास र प्रवर्द्धनमा यसको भूमिकालाई प्रभावकारी बनाई नीति कार्यान्वयनमा सहजता ल्याउनु आवश्यक छ।
- (ङ) **औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन तथा औद्योगिक पूर्वाधार विकास प्राधिकरण:** औद्योगिक क्षेत्रहरूको स्तरोन्नति गर्ने, संभाव्य क्षेत्रमा औद्योगिक क्षेत्रको विकास गर्ने, प्रभावकारी

| उद्योग र विकास

रुपमा औद्योगिक क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन गर्ने र औद्योगिक पूर्वाधारको विकास गर्न सक्षम र अधिकारसम्पन्न निकायका रुपमा यस प्राधिकरणको क्रियाशीलता जरुरी देखिन्छ।

- (च) **गुणस्तर तथा नापतौल प्राधिकरण:** उपभोक्ताको हकहित संरक्षण र गुणस्तरयुक्त बस्तु र सेवाको उत्पादनको गुणस्तरको स्तरीकरण र अनुगमन, निर्यातजन्य उद्योगका उत्पादनको गुणस्तर प्रमाणीकरण, प्रविधिको विकास र प्रयोगशालाको सुदृढीकृत संचालनका लागि सक्षम र स्वायत्त तथा अधिकारसम्पन्न निकायको आवश्यकता रहेको परिप्रेक्ष्यमा विद्यमान नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभागको संस्थागत रुपान्तरण गरी प्राधिकरणका रुपमा विकास गर्न आवश्यक छ।
- (छ) **उद्योग विभाग:** कानून बमोजिम उद्योगहरूको प्रशासकीय व्यवस्थापन, सेवा सुविधा तथा सहूलियतको प्रभावकारी उपलब्धी, उद्योगको स्थापना र संचालनसम्बन्धी सहजीकरण र एकीकृत सेवा प्रवाह, बातावरण परीक्षण सेवा, आदि प्रदान गर्ने सक्षम विभागीय निकायका रुपमा हालको उद्योग विभाग र घरेलु तथा साना उद्योग विभागलाई एकीकरण गरी एउटै विभागका रुपमा संचालन गर्ने व्यवस्था गर्न उचित देखिन्छ।
- (ज) **रुग्ण उद्योग संरक्षण तथा पुनरुत्थान समिति:** रुग्ण उद्योगको पहिचान, निदान र पुनरुत्थानका कार्य योजनावद्ध र व्यवस्थित रुपमा संचालन गर्न, समन्वय र सामन्जस्य कायम गर्न विकासात्मक निकायका रुपमा रुग्ण उद्योग संरक्षण तथा पुनरुत्थान समितिको व्यवस्था नीतिको अभिन्न अंगका रुपमा रहनु जरुरी छ।
- (झ) **बौद्धिक सम्पत्ति प्रवर्द्धन परिषद:** बौद्धिक सम्पत्तिको अधिकार सम्बन्धी समग्र विधालाई समेटी बौद्धिक सम्पत्ति परिषद स्थापना गरिने र बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारको प्रवर्द्धन र प्रभावकारी संरक्षणको काम सम्पन्न गर्न यस परिषदलाई सक्रिय तुल्याइने कुरा नीतिमा समावेश गर्नु पर्ने देखिन्छ।
- (ञ) **औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठान:** उद्योग व्यवसायको विकास कार्यमा संलग्न सरकारी तथा निजी क्षेत्रका संघ संस्थाहरूको जनशक्ति विकास गर्न विभिन्न प्रकारका प्रशिक्षकको प्रशिक्षण, व्यवस्थापन र परामर्श सेवा प्रदान गर्ने सक्षम व्यावसायिक निकायका रुपमा यस प्रतिष्ठानको व्यवस्था नीतिले गर्नु आवश्यक छ।

- (ट) **कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय:** व्यावसायिक तथा गैरव्यावसायिक कम्पनीहरूको प्रशासकीय व्यवस्थापन र कम्पनी कानूनको कार्यान्वयन प्रभावकारी रूपमा गर्न व्यवस्थित र सक्षम निकायका रूपमा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयलाई सुदृढ तुल्याउनु जरुरी छ।
- (ठ) **खानी तथा भूगर्भ विभाग:** खनिजजन्य तथा भौगर्भिक स्रोतको पहिचान, अन्वेषण, उत्खनन, उपयोग, संरक्षण र विकासका लागि कानुनी तथा प्रशासनिक रूपमा सक्षम निकायका रूपमा यस विभागको अस्तित्व र सक्रियताको अपेक्षा नीतिले गर्नु आवश्यक छ।
- (ड) **लघु उद्यम, घरेलु तथा साना उद्योग प्रवर्द्धन बोर्ड:** राष्ट्रियस्तरदेखि स्थानीयस्तरसम्म सहभागितात्मक र विकेन्द्रित तरिकाले लघु, घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसायको प्रवर्द्धन, विकास र विस्तारको लागि अधिकारसम्पन्न र स्वायत्त निकायका रूपमा हाल घरेलु तथा साना उद्योग विभागबाट हुँदै आएको उद्योग प्रवर्द्धन र विकासका कार्यसमेतलाई एकीकृत गरी विद्यमान घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिलाई स्तरोन्नत र सुदृढ निकायका रूपमा लघु, घरेलु तथा साना उद्योग प्रवर्द्धन बोर्डको संरचना कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने देखिन्छ।
- (ढ) **एकल बिन्दु औद्योगिक सेवा केन्द्र:** कानूनद्वारा प्रदत्त सुविधा, सहूलियत तथा पूर्वाधार सेवा समयमै बिना भन्कट एकै थलोबाट उद्योग प्रतिष्ठान तथा लगानीकर्तालाई एकै ठाउँबाट उपलब्ध गराउन व्यावसायिक रूपले सक्षम र साधनस्रोतयुक्त एकल बिन्दु सेवा केन्द्रको स्थापना र संचालनले नै औद्योगिक सुशासन सुनिश्चित गर्दछ र नीतिलाई भरपर्दो र कार्यान्वयनयुक्त तुल्याउँदछ।
- (च) **औद्योगिक सुरक्षा बल:** औद्योगिक क्षेत्र, औद्योगिक करिडोर तथा महत्वपूर्ण औद्योगिक तथा व्यावसायिक प्रतिष्ठानहरूको विशेषीकृत सुरक्षाका लागि दक्ष, प्रशिक्षित, उच्चमनोबलयुक्त र व्यावसायिक सक्षमतासहितको औद्योगिक सुरक्षा बलको व्यवस्था छुट्टै कानूनका आधारमा स्थापना र संचालन गरी उद्योग क्षेत्रलाई सुरक्षित र संरक्षित तुल्याउनु आवश्यक देखिएको छ।

६.२ उद्योगको वर्गीकरण र सेवा सुविधा

- (क) औद्योगिक व्यवसायलाई उद्योगको प्रकृतिका आधारमा कृषि तथा वन पैदारमा आधारित उद्योग, उत्पादनमूलक उद्योग, निकासीमूलक उद्योग, उर्जामूलक उद्योग, खानीजन्य

| उद्योग र विकास

उद्योग, पर्यटन उद्योग, निर्माण उद्योग, सूचना तथा संचार प्रविधि उद्योग, सेवा उद्योगका रूपमा वर्गीकरण नीतिमा गरिएमा उद्योगका आधारमा सेवा सुविधा व्यवस्थापन तथा सहजीकरणमा स्पष्टता र उपयुक्तता हासिल हुने देखिन्छ।

- (ख) लगानीका आधारमा समेत उद्योग व्यवसायलाई वर्गीकरण गर्नु आवश्यक हुन्छ। यस अन्तरगत लघु उद्यम, परम्परागत घरेलु उद्योग, हस्तकला उद्योग, साना उद्योग, मभौला उद्योग र ठूला उद्योगका रूपमा वर्गीकरण उचित देखिन्छ।
- (ग) राष्ट्रिय महत्व र आवश्यकताका उद्योग, मुलुकले विशेष संरक्षण गर्नुपर्ने उद्योग, दुर्गम र अविकसित क्षेत्रमा स्थापना हुने उद्योग, तुलनात्मक लाभ र प्रतिस्पर्धात्मक फाइदा हुने उद्योग, बढी रोजगारी प्रदान गर्ने उद्योग, स्थानीय प्रविधि र सीप तथा स्रोत साधन उपयोग हुने उद्योगलाई राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त उद्योगका रूपमा मान्यता दिई विशेष सुविधा र सहूलियत उपलब्ध गराउने नीतिगत व्यवस्था आवश्यक हुन्छ।
- (घ) सुरक्षा, जनस्वास्थ्य तथा वातावरणमा प्रतिकूल असर पार्ने उद्योगको स्थापना स्थापना, विस्तार विविधीकरण तथा आधुनिकीकरण गर्नको लागि अनुमति लिनुपर्ने उद्योगहरूको वर्गीकरण समेत नीतिले निर्धारण गर्नु पर्ने हुन्छ।
- (ङ) औद्योगिक लगानीलाई प्रोत्साहन गर्न, उद्योगलाई प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा संचालन गर्न सघाउन, रोजगारी दिने उद्योगलाई प्रोत्साहन दिन, औद्योगिक उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्न र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा औद्योगिक योगदान सार्थक रूपमा बढाउनका लागि उदार, उपयुक्त औचित्यपूर्ण रूपमा औद्योगिक प्रवर्द्धन सुविधा र सहूलियतको व्यवस्था नीतिले गर्नु जरुरी छ। यस अन्तरगत सबै उद्योग व्यवसायमा निश्चित अवधिका लागि कर, भन्सार र मूल्य अभिवृद्धि करमा छूट, पूंजीको उपलब्धतामा सहजता र व्याजदरमा सहूलियत, सहूलियतयुक्त दरमा पानी र विजुलीको आपूर्ति, विशेष आर्थिक क्षेत्रमा स्थापित उद्योग र निर्यातजन्य उत्पादनमा विशेष सहूलियत, रोजगारीको संख्याका आधारमा विशेष प्रोत्साहन, राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त तथा अविकसित क्षेत्रमा स्थापित उद्योगलाई विशेष सुविधा र सहूलियत, रुग्ण उद्योगको संरक्षण र पुनरुत्थानका लागि वित्तीय तथा गैरवित्तीय सहूलियत, स्थानीय समुदायमा आयआर्जन तथा स्वरोजगारी बृद्धि गर्ने उद्योगका लागि जनशक्ति तथा उद्यमशीलता विकासका लागि विशेष कार्यक्रम र सहयोगको व्यवस्था, आदि सुविधा र सहूलियत उद्योग प्रवर्द्धनका लागि आवश्यक देखिन्छ। त्यसैगरी विश्वबजारमा

प्रतिस्पर्धा गर्न सक्रिय उद्योगलाई बजार प्रवर्द्धनका लागि विशेष सहयोग र सुविधा प्रदान गर्नु पनि उत्तिकै आवश्यक छ। नीतिमा उल्लिखित सुविधा तथा सहूलियत पछि बन्ने तथा संशोधन गरिने कानुनले संकुचन नगर्ने प्रतिवद्धता र प्रत्याभूतिसमेत नीतिले गर्नु पर्दछ।

६.३ उद्योगको प्रवर्द्धन र विकासका लागि विषयगत कोषको व्यवस्था: उद्योगको प्रवर्द्धनका लागि साधनस्रोतको सहज र सरल उपलब्धी एवं सो को स्वायत्त एवं सहभागितात्मक व्यवस्थापनका लागि देहायका राष्ट्रियस्तरका कोषको व्यवस्था नीतिमा समावेश गर्नु आवश्यक छ:

- (क) लघु, घरेलु तथा साना उद्यम विकास कोष
- (ख) विशेष आर्थिक क्षेत्र विकास कोष
- (ग) औद्योगिक पूर्वाधार विकास कोष
- (घ) प्रविधि विकास कोष
- (ङ) रूग्ण उद्योग संरक्षण तथा पुनरुत्थान कोष
- (च) लगानी प्रवर्द्धन कोष

७. औद्योगिक नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि संस्थागत व्यवस्था :

औद्योगिक नीतिका रणनीतिक मनशाय र उद्देश्यमा अन्तरनिहित उपलब्धी हासिल गर्नका लागि कार्ययोजना निर्माण, कार्यान्वयनको संयन्त्रको क्षमता विकास र परिचालन, कार्यक्रम र साधन स्रोत व्यवस्थापन गरी नतिजा प्राप्त गर्न गरिने संयोजित र समन्वयात्मक प्रयत्नलाई नै नीतिको कार्यान्वयन हो। नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि देहायका आधारभूत शर्त पूरा गर्नु जरुरी हुन्छ :

- (क) नीति कार्यान्वयनका लागि सवल र सहयोगी वातावरणको निर्माण (Enabling Environment): राजनीतिक प्रतिवद्धता र समर्थनभाव एवं राजनीतिक क्षमता, नीतिका वारेमा व्यापक संचार, सचेतना र शिक्षा, नीतिको परिपालनाका लागि व्यापक समर्थनको अवस्थाले नै नीति कार्यान्वयनका लागि सवलता र अनुकूलता प्रत्याभूत गर्दछ।
- (ख) नीति कार्यान्वयनका लागि प्रभावकारी संस्थागत व्यवस्था (Effective Institutional Arrangement): नीति कार्यान्वयनका लागि स्पष्ट कार्ययोजना, उपयुक्त कानुनी व्यवस्था, अधिकारसम्पन्न र व्यावसायिक सक्षमासहितको संस्थागत व्यवस्था, विकास कार्यक्रम र पर्याप्त बजेट, दक्ष जनशक्ति, औद्योगिक सेवा सुविधाका लागि प्रभावकारी कार्यविधि र

| उद्योग र विकास

व्यवस्थापन पद्धति, व्यावसायिक रूपले दक्ष तथा उत्प्रेरित जनशक्ति, जस्ता व्यवस्थाले नीतिलाई सहज र नतिजामूलक कार्यान्वयन गर्न सक्षम तुल्याउंदछ।

- (ग) **सरोकारवालाको व्यापक र अर्थपूर्ण सहभागिता** नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक हुन्छ।
- (घ) **प्रभावकारी अनुगमन व्यवस्था (Effective Monitoring)**: नीतिको कार्यान्वयनलाई गुणात्मक, कार्यमूलक र मापनयोग्य कार्यसम्पादनमा आधारित तुल्याउनका लागि नीतिको उपलब्धीसम्बन्धी सूचना र जानकारी हासिल गर्ने, कार्यान्वयनका समस्याको पहिचान र समाधान गर्ने, नीति कार्यान्वयनमा संलग्न निकाय र कर्मचारीलाई प्रोत्साहन दिने, सुधारात्मक उपाय अवलम्बन गर्ने कार्यका लागि नीतिको प्रभावकारी अनुगमन आवश्यक हुन्छ।

त्यसैगरी औद्योगिक नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि विभिन्न कार्यमूलक ढांचा (Operating Models) लाई आत्मसात गर्नु जरुरी हुन्छ। त्यस्ता ढांचाहरूमा औद्योगिक नीतिलाई समग्र प्रणालीमा एकाकार गरी कार्यान्वयनमा लैजाने जसलाई प्रणाली व्यवस्थापनको ढांचा (System Management Model) भनिन्छ। त्यसैगरी मूलप्रवाहीकरणको ढांचा (Mainstreaming Model) जसले औद्योगिक नीतिमा समावेश भएका नीति तथा कार्यनीतिलाई प्राथमिकताका साथ सबै निकायले लागू गर्ने गरी आफ्ना योजना, कार्यप्रणाली, संस्थागत व्यवस्था र मनोव्यवहारिक प्रणालीमा संस्थागत गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्तै नीतिको कार्यान्वयनमा आइपर्ने अवरोध, विवाद, द्वन्द्वलाई सम्वाद, वार्ता र सहकार्यका आधारमा समाधान गरी नीतिको कार्यान्वयनलाई सफल तुल्याउन सक्नुपर्दछ जसलाई द्वन्द्व सम्वाद र सहमतिको ढांचा (Conflict-dialogue-negotiation Model) का रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ। नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि अर्को महत्वपूर्ण पक्ष हो संगठनात्मक क्षमता विकास जसले कार्यान्वयनलाई नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्दछ, साधनस्रोतको परिचालन गर्दछ, समस्याको समाधान गर्दछ र सुधारसहित अगाडी बढ्दछ। यसलाई संगठन विकासको ढांचा (Organization Development Model) भनिन्छ।



बौद्धिक सम्पत्ति र नेपाली अभ्यास

सज्जन बर सिंह थापा
शितोष्ण तिमिसिना

१. परिचय :

बौद्धिक सम्पत्ति (Intellectual Property) :- सामान्य अर्थमा मानिसले आफ्नो बुद्धि, विवेक र ज्ञान प्रयोग गरेर सृजना गरेको रचनात्मक सम्पत्तिलाई बौद्धिक सम्पत्ति भन्ने गरीन्छ। बौद्धिक सम्पत्ति मानिसको बौद्धिक सिर्जनात्मक कार्य भएको र बुद्धि, विवेक तथा ज्ञान प्रयोग गरेर सृजना गरेको सम्पत्ति भएकोले यसलाई कुनै भौतिक चल अचल सम्पत्ति नभनी बौद्धिक सम्पत्ति नामाकरण गरीएको हो । यस भित्र मानिसका नयाँ-नयाँ आविष्कार, रचना, कल्पना कलात्मक कार्यहरू लगायत मानिसले सृजना गरेका नयाँ तथा विशिष्ट नाम इत्यादि पर्दछन्। World Intellectual Property Organization (WIPO) ले बौद्धिक सम्पत्ति भित्र निम्न कुराहरू पनि पर्दछन् भनि व्याख्या गरेको छ। जसमध्ये Literary artistic and scientific works, Scientific Discoveries, trademarks, service mark, symbols and commercial name and designers Industrial Designs invention आदि पर्दछन्।

बौद्धिक सम्पत्ति अधिकार (Intellectual Property Rights) :- बौद्धिक सृजना गरे वापत राज्यले त्यस सृजना गर्ने व्यक्तिलाई दिने अधिकारलाई बौद्धिक सम्पत्ति अधिकार भनिन्छ। यस अधिकार अन्तर्गत सृजना गर्ने व्यक्तिले आफ्नो सृजनाको स्वतन्त्रतापूर्वक कुनै पनि बाधा अवरोध विना हुक्क भएर भोग चलन विक्री वितरण तथा प्रकाशन गर्न पाउँदछ भने अन्य तेश्रो पक्षले सृजना गर्ने व्यक्तिको अनुमति विना त्यसको प्रयोग, विक्री र भण्डार केहीपनि गर्न पाउदैन। आधुनिक विश्वमा भएको बौद्धिक सम्पत्ति सम्बन्धी व्यवस्था र त्यसलाई प्राप्त कानुनी संरक्षणले समग्र राष्ट्रको आर्थिक, प्राविधिक साँस्कृतिक विकास मात्र होइन कि अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार व्यवसायलाई समेत दीगो टेवा पुऱ्याउन सक्ने हुँदा बौद्धिक सम्पत्तिलाई विकासको एउटा पाटोको रूपमा लिने गरीन्छ। बौद्धिक सम्पत्तिले गरेका नयाँ-नयाँ आविष्कारहरूका कारण नै विश्वमा आज भइरहेको उन्नति र सम्बृद्धि सम्भव भएको भन्दा अतिसयोक्ति नहोला ।

बौद्धिक सम्पत्तिको प्रकार (Categories of Intellectual Property) :- बौद्धिक सम्पत्तिका दुई पक्ष छन् ।

१. औद्योगिक सम्पत्ति (Industrial Property)

२. प्रतिलिपि अधिकार (Copyright)

औद्योगिक सम्पत्ति भित्र पेटेन्ट, ट्रेडमार्क, डिजायन र भौगोलिक उत्पत्तिको चिन्ह आदि पर्दछन् । प्रतिलिपि अधिकार भित्र साहित्यिक कार्य कथा, कविता, नाटक उपन्यास, संगीत, सांगीतिक कार्य पेन्टिङ्ग, फोटोग्राफि कम्प्युटर, सफ्टवेयर डिजाइनहरू तथा कलाकारले गरेको प्रस्तुति आदि पर्दछन् ।

२. बौद्धिक सम्पत्ति संरक्षण (Protection of Intellectual Property) :- नेपालको वर्तमान कानुनी व्यवस्था अन्तर्गत प्रतिलिपि अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था प्रतिलिपि अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०५९ र अन्य औद्योगिक सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकारहरूको व्यवस्था पेटेन्ट, डिजायन, ट्रेडमार्क सम्बन्धी ऐन, २०२२ (संशोधन सहित) मा गरीएको छ । उल्लेखित दुईवटा छुट्टा छुट्टै ऐनले नेपालको बौद्धिक सम्पत्तिको विषयवस्तुलाई समेटेका छन् । बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारहरूको उल्लेख संयुक्त राष्ट्र संघद्वारा प्रतिपादित मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा १९४८ को धारा २७ मा पनि गरीएको छ । बौद्धिक सम्पत्ति अन्तर्गतका अन्तर्राष्ट्रिय कन्भेन्सनहरूमा सन् १८८३ को पेरिस कन्भेन्सन औद्योगिक सम्पत्ति संरक्षणमा केन्द्रित छ भने सन् १८८६ को वर्न कन्भेन्सन प्रतिलिपि अधिकारको रक्षा र संरक्षणमा केन्द्रित छ । उल्लेखित दुवै कन्भेन्सनहरूलाई व्यवस्थापन र नियमित गर्ने कार्य WIPO ले गर्दछ ।

बौद्धिक सम्पत्ति भित्रको पेटेन्ट, डिजाइन, ट्रेडमार्क र भौगोलिक उत्पत्तिको चिन्हको सम्बन्धमा यहाँ सङ्क्षेपमा चर्चा गरीएको छ ।

- **पेटेन्ट (Patent) :-** कुनै उत्पादन र त्यो बनाउने प्रकृया अन्तर्गत नयाँ आविष्कारलाई दिइने अधिकार पेटेन्ट अधिकार हो । पेटेन्ट अधिकार प्राप्त गर्न त्यो नयाँ र नौलो अर्थात् त्यस भन्दा अगाडि कसैले पत्ता नलगाएको हुनुपर्छ । कुनै आविष्कार नयाँ छ र त्यसको औद्योगिक उपयोग हुन सक्छ भने पेटेन्ट अधिकारको स्वीकृति प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

- **डिजाइन (Design) :-** वस्तुको आकृति नौलो सृजना वा रूपलाई बुझाउँदछ। डिजाइन रंग रेखा आदिको संयोजन गरेर कुनै सामग्री कुँदेर, बुनेर र कुनै वस्तुमा केही जडेर बनाइएको पनि हुन सक्छ।
- **ट्रेडमार्क (Trademark) :-** कुनै व्यवसायीले उत्पादन वा विक्री वितरण गर्ने वस्तु वा सेवालालाई अरुको भन्दा भिन्न देखाउन वा चिनाउन प्रयोग गर्ने सँकेत वा चिन्हलाई बुझाउँदछ। ट्रेडमार्क त्यस्ता चिन्ह शब्द, अक्षर, अँक चित्र, रँगलाई वा छपाई वा यी सबै कुराहरूको संयोजन पनि हुन सक्छ। त्यस्ता चिन्हहरू वस्तुमा प्रयोग हुने भएमा ट्रेडमार्क र सेवामा प्रयोग हुने भएमा सेवा मार्क भनि सम्बोधन गर्ने गरीन्छ।
- **भौगोलिक उत्पत्तिको चीनह (Geographical Indication) :-** कुनै विशेष भौगोलिक क्षेत्रमा उत्पादन हुने भएको कारण त्यस वस्तुमा खास गुण, विशेषता वा ख्याति प्राप्त छ, भन्ने देखाउन प्रयोग गरीने चीनहलाई Geographical Indication भनिन्छ। जस्तै ईलामको चियालाई र फ्रान्सको स्याम्पेन भन्ने ठाउँमा उत्पादन हुने उच्चकोटिको स्याम्पेन वाइन लाई भौगोलिक उत्पत्तिको रूपमा लिन सकिन्छ।
- **प्रतिलिपि (Copyright) :-** प्रतिलिपि अधिकार अर्न्तगत मौलिक एवं बौद्धिक रूपमा सर्जक (प्रतिलिपि अधिकार धनी) ले रचना गरेका वा सृजना गरेका साहित्य, कला, ज्ञान विज्ञान, सूचना प्रविधि, गीत, सँगीत, नाटक, फोटोजन्य रचना, मुर्तिकला, चित्रकला, वस्तुकला तथा कम्प्युटर सफ्टवेयर आदिका सृजनाकारलाई त्यस्ता सृजनामा उत्पादन, पुनसम्पादन, प्रसार, अनुकरण, संयोजन अनुवाद, परिमार्जन तथा संशोधन गर्न पाउने स्रष्टाको एकलौटी अधिकारलाई प्रतिलिपि अधिकार र निर्माणकर्ता वा सृजनाकारलाई प्रतिलिपि अधिकार धनि भनिन्छ। कुनै पनि सृजना वा रचनाको प्रतिलिपि गर्ने अधिकार रचयिता वा निर्माण कर्तालाई मात्र हुन्छ। प्रतिलिपि अधिकार धनिको मञ्जुरी विना नक्कल गरी उत्पादन पुनरुत्पादन एवं विक्री वितरण गर्नबाट रोक लगाउने अधिकार नै प्रतिलिपि अधिकार हो।

३. उपसंहार (Conclusion) :- बौद्धिक सम्पत्तिको दुवै प्रकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन नेपालमा पनि धेरै पहिलादेखि नै गर्न थालिएको हो। वि.सं. १९९३ सालमा पेटेन्ट, डिजाइन र ट्रेडमार्क सम्बन्धी

| उद्योग र विकास

कानुनी व्यवस्थालाई ऐन ल्याएर समेटेको पाइन्छ भने साहित्यिक र कलात्मक सम्पत्तिहरूलाई कानुनी संरक्षण गर्ने व्यवस्थाको सुरुवात मुलुकी ऐन तथा प्रतिलिपि अधिकार ऐन, २०२२ लागू भएपछि भएको पाइन्छ। बौद्धिक सम्पत्तिको दीगो र स्पष्ट संरक्षण गर्ने क्रममा र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता अनुसार ऐन नियमहरू परिमार्जन गर्ने क्रममा प्रतिलिपि अधिकारका सम्बन्धमा २०५९ मा नयाँ ऐन नै ल्याइयो भने पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐनमा पनि समय अनुसार संशोधन भइ नै रहेको पाइन्छ। तर विश्वमा द्रुतगतिमा विकास भइरहेको बौद्धिक सम्पत्ति सम्बन्धी व्यवस्थालाई ति संशोधित र परिमार्जित ऐनले पनि पूर्ण रूपमा व्यवस्थित गर्न नसकेको गुनासो यस क्षेत्रमा लाग्ने विज्ञहरूले एकातिर गर्दै आएका छन् भने अर्को तिर हाम्रो समाजमा बौद्धिक सम्पत्ति सम्बन्धी व्यवस्था त्यति धेरै महत्व नदिएको कारण जति विकास हुनु पर्ने हो त्यति हुन नसकेको हो। तर बौद्धिक सम्पत्ति प्राप्त कानुनी संरक्षण भने अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको भएकोले कार्यान्वयन र व्यवहारिक पक्षका कतिपय कठिनाईहरू आईरहेको कुरा पनि यस क्षेत्रमा काम गर्नेहरूको धारणा रहेको पाइन्छ।

अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा धेरै भन्दा धेरै नयाँ-नयाँ प्रविधिहरूको आविष्कार भइरहेको र ति प्रविधिहरू आफ्नो देशमा पनि भित्र्याएर आर्थिक उन्नति गर्न चाहने राष्ट्रहरूले बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारलाई धेरै महत्वका साथ हेर्दछन् र कसैबाट त्यस्को उल्लङ्घन भएमा कडा भन्दा कडा सजायका साथै आवश्यक क्षतिपूर्तिहरू पनि तुरुन्त दिलाउने कानुनी व्यवस्था गरेका हुन्छन्। यसबाट नयाँ-नयाँ विदेशी लगानी सम्बन्धी आयोजनाहरू भित्रिने भएकोले बाह्य पूँजी आफ्नो देशमा भित्र्याउन पनि बौद्धिक सम्पत्ति अधिकार संरक्षण सम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाहरू टेवा दिईरहेको पाइन्छ। बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारलाई देश विकासकै एउटा अभिन्न अङ्ग मानेर समय अनुकूल कानुनी संरक्षण प्रदान गरेमा स्वदेशी उद्योग लगायत अनुसन्धान कर्ता, वैज्ञानिकहरूले नयाँ-नयाँ आविष्कार गरेर देश विकासमा ठूलो सहयोग पुऱ्याउन सक्दछन् भने विदेशीहरूले धेरै भन्दा धेरै लगानी गरेर पर्याप्त रोजगारको व्यवस्था गर्न सक्छन्। तसर्थ आधुनिक समाजमा बौद्धिक सम्पत्तिलाई आर्थिक विकासको मेरुदण्ड नै मानिन्छ।



औद्योगिक वातावरण एक व्यवस्था

यादव प्रसाद कोइराला*

१. पृष्ठभूमि :

खस्कंदो औद्योगिकीकरणले नेपालको अवस्था नाजुक बन्दै गएको छ। मुलुकको मेरुदण्डका रूपमा रहेका उद्योगधन्दाहरूको दुर्गतिका कारण आर्थिक वृद्धिदरमा नकारात्मक असर परेको छ। हाराहारिमा ४% विन्दुले देशको आर्थिक वृद्धिदर बढेको देखिन्छ तर न्यूनतम ६% अंकभन्दा कमको आर्थिक वृद्धिदर भएमा त्यस्तो मुलुक गरीबी राष्ट्रको रूपमा परिचित रहन्छ। यस्तै अवस्था अहिले नेपालको छ। विश्वको १९७ राष्ट्र मध्ये १४३ औं स्थानमा नेपालको आर्थिक अवस्था छ। यो अवस्थालाई दयनीयरूपमा हेरिन्छ। विभिन्न कारणले नेपालको अवस्था दयनीय रूपमा रहेको छ। हालै प्रकाशित विभिन्न प्रतिवेदनमा नेपालको कुनै पनि क्षेत्र राम्रो रूपमा देखिएको छैन। शुशासनको सवाल, भ्रष्टाचारको सवाल, आर्थिक वृद्धिदरको सवाल वा मूल्यवृद्धि र जनसंख्या वृद्धिको सवालमा समेत नेपालको अवस्था नाजुक र भयावह छ। न्यून आर्थिक वृद्धिको कारणले नेपाल असफल राष्ट्रको रूपमा विकसित हुँदै गएको भ्रलक पनि देखिन्छ।

नेपाल आर्थिक रूपमा खस्कनु पछाडि परम्परागत कृषि प्रणाली नै आर्थिक मेरुदण्डका रूपमा रहनु हो भने औद्योगिकीकरणतर्फ देशलाई लैजान नसक्नु अर्को कारण हो। आर्थिक सबलीकरणको दिशामा उद्योगधन्दाको महत्वपूर्ण हात रहन्छ। जापान, वेलायत, वेल्जियम, अमेरिका जस्ता मुलुकहरू औद्योगिकीकरणकै कारणले सबल सक्षम र उन्नतिशील भएका छन्। नेपालको नेतृत्व वर्गले उद्योगधन्दालाई कहिल्यै सकारात्मक आँखाले हेरेका छैनन्। खुल्ला बजारको आगमन सँगै उद्योगलाई संरक्षण होइन ध्वस्त पार्ने कार्यको थालनी १९९० को दशकबाट शुरु भयो। भौगोलिक जटिलता, भौतिक पूर्वाधारको कमी र आन्तरिक एवम वाहय लगानी नभएको हाम्रो जस्तो मुलुकमा खुल्लापन एवम विश्व व्यापीकरणले ठूलै नोक्सानी एवम दुर्घटना व्यहोर्नु परिरहेको छ। नाफामूलक र अत्यावश्यक सरकारी संस्थानहरूलाई सरकारले संरक्षणको सट्टा निजी क्षेत्रमा हस्तान्तरण गर्नाले पनि मुलुक औद्योगिकीकरणबाट वंचित रहेको देखिएको छ।

निजी क्षेत्र स्वयं निर्वल रहनु र सरकारी क्षेत्रले औद्योगिकीकरणबाट हात भिक्नाले आर्थिक क्षेत्रमा वैदेशिक हस्तक्षेप नेपालमा हावी भएको छ। देशलाई आर्थिक रूपले सम्पन्न गराउन उद्योगप्रति

*उप-सचिव, उद्योग मन्त्रालय।

| उद्योग र विकास

सकारात्मक सोचाई, पूँजीको लगानी, वैदेशिक प्रविधिको उपभोग जस्ता कार्यमा ध्यान पुऱ्याउन जरुरी छ। यी र यस्तै कमजोरीका कारणले देशले गति लिन सकेको छैन।

२. हालको औद्योगिक अवस्था :

उद्योगलाई देशको मेरुदण्डको रूपमा प्रतिस्थापन गर्नका लागि अन्तर्राष्ट्रिय वजारमा निर्यात मूलक उद्योगले प्रतिस्पर्धी बन्ने वातावरण बन्न जरुरी छ। राष्ट्रलाई सवल, सक्षम, आत्मनिर्भर, आर्थिक वृद्धिदर लगायतका कार्यका लागि औद्योगिकीकरण हुन पर्दछ। यी सबै कार्यहरू लगानी मैत्रीवातावरणबाट मात्र सम्भव रहन्छ। उद्योग तथा औद्योगिक विकास र प्रवर्द्धनबाट मात्र देशको अर्थतन्त्रले गति लिन सक्छ। हालको परम्परागत सँगठनले औद्योगिक गति लिन पनि सक्दैन र विदेशी पूँजी भित्रन सक्ने क्षमता पनि राख्दैन।

नेपालमा उद्योगका लागि प्रचुर सम्भावना छन्। विद्युत/पर्यटन/ट्रेकिङ एजेन्सी/वन/वनस्पति एवं कृषि उद्योग नेपालका महत्वपूर्ण संभाव्यता क्षेत्र हुन तर यस प्रति सरकारको खासै चासो छैन। साना तथा घरेलु उद्योगका लागि न त वातावरण नै तयार छ न त सरकारको प्राथमिकता क्षेत्रमा नै यो पर्दछ। ठूलो उद्योगका लागि स्वदेशी पूँजीले सम्भावना देखिदैन, विदेशी लगानी भित्रन जरुरी छ। Multinational company लाई विशेष आर्थिक क्षेत्र तय गरी त्यो क्षेत्रलाई हडताल मुक्त नवनाउन्जेल लगानी भित्रने अवस्था पनि छैन।

अहिले मुलुकका लागि स्वदेशी श्रम र सीप एवम् पूँजीको जरुरत छ। यो भएमा साना तथा घरेलु उद्योगको विकास हुन जान्छ। अझ स्थानीय साधन श्रोतको उच्चतम उपभोग गरीएमा यसले उद्योगलाई स्थायित्व दिने स्पष्ट छ। दीगो औद्योगिक विकासका लागि सरकारले प्रवर्द्धनात्मक कार्यहरू गर्न जरुरी छ। औद्योगिकीकरणको प्रकृयालाई गतिशील र सुदृढ पार्न वैदेशिक पूँजी भित्राउने र स्वदेशी उद्योगलाई प्रवर्द्धन गर्न स्वदेशी पूँजी र सीपलाई सरकारले संरक्षण गर्न जरुरी छ।

लगानीका क्षेत्रहरू पहिल्याउने काम सरकार हो र तत्पश्चात लगानीका लागि वातावरण बनाई दिनु पर्छ। चीनमा १९९० पछि खुलापनले आर्थिक वृद्धिदर ११% सम्म पुगेको उदाहरण हामी सामू छ। भारतमा पनि Multinational Company को आगमन र खुलापन सँगै चीनकै हाराहारिमा आर्थिक वृद्धिदर भएको छ। Multinational Company ले चीनमा उत्पादन बढाएकोले पनि विश्वमा नै चीनको वर्चस्व बढदै गएको छ। वैदेशिक लगानी क्षेत्रमा हरेक कार्यको सरकार जिम्मेवार छ भने त्यहाँ हुने नोक्सानीको समेत सरकारले Guarantee लिएको छ। यसैकारण वैदेशिक लगानीको संभावना अत्याधिक रूपमा छ। यस्तो वातावरण नेपालमा हाल सम्म बन्न सकेको छैन।

३. औद्योगिकीकरण र गरीबी निवारण :

- (१) गरीबी र भोकमरी नै विकासका बाधक हुन्। नेपालमा अहिले पनि ३१% भन्दा बढी गरीबी रहेको छ। यो गरीबी सापेक्षिक मात्र हो, यथार्थमा गरीबी अभै बढी छ। गरीबीका विभिन्न कारण मध्ये असमानुपातिक वितरण र औद्योगिक क्षेत्रमा शून्य लगानी नै यसको मूल र कारक तत्व हो। यी भन्दा बढी अवस्था भौगोलिक बनोट, पूँजी बजारको कमजोरीले पनि देशको आर्थिक अवस्थामा प्रतिकूलता आएको छ।
- (२) देशको आर्थिक लगायत प्रत्येक क्षेत्र केही समयदेखि समस्याग्रस्त छ। हरेक क्षेत्रमा देखिएको समस्याले देशलाई सँकटग्रस्त बनाएको छ। चरम शोषण र गरीबीले द्वन्द्वलाई बढावा मात्र दिएन गरीबीको खाडललाई फराकिलो बनाउने कार्य समेत गर्‍यो। यिनीहरूको कारक तत्व बेरोजगार परम्परागत कृषि पेशाले निम्त्याएको हो। विकसित मुलुकहरूमा गरीबीलाई न्यूनिकरण गर्न रोजगार सृजना गरीन्छ र रोजगारीका लागि उद्योगधन्दा, कलकारखाना प्रसस्त रूपमा खुलाइन्छ। उत्पादनलाई रोजगारसँग समन्वय गरीन्छ। यसैको फलस्वरूप राष्ट्रिय उत्पादन वृद्धि भई हरेक क्षेत्र सम्पन्न हुन जान्छ। तर नेपालमा अहिले परम्परागत कृषि प्रणाली नै अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रूपमा छ।
- (३) राष्ट्रको अर्थतन्त्र गतिहीन रूपमा रहनुको कारण औद्योगिक प्रवर्द्धन हुन नसक्नु नै हो। नेपालले अभै पनि यस प्रति सोचाइ लिन सकेको छैन भने औद्योगिकीकरण प्रतिको सोचाइमा देखिएको नैराश्यता र उदासिनताले गरीबीको खाडललाई बढवा दिई उत्पादनमा ह्रास आइरहेको छ। रोजगार सृजना गरी गरीबी घटाउनका लागि बैदेशिक र स्वदेशी उद्योगलाई बराबर प्रोत्साहन गर्ने नीति सरकारले लिनु पर्छ। यसले आर्थिक वृद्धिदर बढ्न जान्छ भने परम्परागत कृषि पेशा प्रतिको जनताको आत्मानिर्भरता घट्न जान्छ। फलतः औद्योगिक बातावरण बन्न गई नेपाल आधुनिकीकरण हुन्छ।

निजीकरण र प्रतिस्पर्धात्मक बजारमुखी अर्थ व्यवस्थालाई अपनाउँदा सरकारी उद्योगहरू समाप्त पारिएको तीतो यथार्थ हामी सामू छ। वि.सं. २०५१ साल पछि देशमा द्वन्द्वले बचेखुचेका उद्योगधन्दा बन्द भए। हाल रहेका केही उद्योगहरू सरकारका बोझका रूपमा मात्र रहेका छन्। उद्योगधन्दा कलकारखानाहरू बन्द हुनुको मूलकारण सरकारी उदासीनता र भ्रष्टाचारको अखडाको रूपमा विकसित हुनु नै हो।

४. उद्योग प्रतिको चासो र सरकारी कार्यक्रम :

- (१) हरेक राष्ट्रको राष्ट्रिय उत्पादन अभिवृद्धि गरी उननतिको शिखरमा पुऱ्याउने पहिलो र महत्वपूर्ण पेशा उद्योग हुन्छ। उद्योग फस्टाउन सकेमा देशको हरेक क्षेत्र विकसित हुन्छ। अझ विकासोन्मुख मुलुकको महत्वपूर्ण विकासको अंग नै उद्योगधन्दा हो। नेपाल सदियौंदेखि विकासमा पछाडि हुनुको कारण पनि औद्योगिकीकरणको अभाव नै हो। मल्लकाल, लिच्छवीकाल र शाहकालदेखि नै देशको आर्थिक गति लिन चासो कम रहदै आएको पाइन्छ। त्यसैले त्यस समय देखि नै देशले आर्थिक गति लिन नसकेको यथार्थ सत्य हो। २०१३ साल देखि मात्र देशमा योजनाबद्ध विकासको खाका शुरु भयो। यसपछि मात्र उद्योग क्षेत्रलाई सरकारले प्राथमिकतामा राख्ने काम गऱ्यो। २०१४ सालमा देशका विभिन्न स्थानहरूमा औद्योगिक क्षेत्र स्थापना हुनु यसका उदाहरण हुन् तथापि यी क्षेत्रहरूमा उद्योगी व्यापारीको कम चासो र सरकारको उदासीनताको कारण धरायसी बन्दै गएका पनि छन्। यसले न त उद्योग फस्टाउन नै सक्थे। न त अर्थतन्त्रलाई नै उद्योग फस्टाउन नसक्नुको मूल कारण नै यो देशको दुर्भाग्य बन्न गएकोछ। हाल पनि उद्योगधन्दाहरू सरकारी प्राथमिकतामा पर्ने गरेको पाइन्छ। जबसम्म उद्योगधन्दा सरकारको प्राथमिकतामा पर्दैन तबसम्म देशले साच्चै प्रगति गर्न सक्दैन। जापान, बेल्जियम, अमेरिका र अझ भन्ने हो भने चीन विश्वमा आर्थिक सम्पन्न राष्ट्र उद्योगकै कारण भएको हो। यसैले उत्पादन अभिवृद्धिका लागि औद्योगिक कार्यक्रम आवश्यक पर्छ। उद्योग फस्टाउनाले आर्थिक वृद्धिदर उच्च हुन जान्छ भने लगानीको वातावरण सकारात्मक हुन गई उच्च प्रतिफल प्राप्त हुन्छ। यस्तो वातावरणका लागि स्पष्ट नीति, लचिलो कानुन, लगानीको राम्रो वातावरण हुनु जरुरी छ।
- (२) अहिले पूँजी लगानीको वातावरण नबन्नाले औद्योगिक वातावरण धमिलो छ, स्पष्ट कानुनी आधार नहुँदा चारैतिर अन्यौल छ। उद्योग संचालन गर्ने केन्द्रीय निकाय स्वयं अन्यौलग्रस्त छ। न त स्पष्ट नीति बन्न नै सकेको छ न त उद्योग प्रति सरकारको सकारात्मक सोचाइ नै बन्न सकेको छ। सरकारी उदासिनताले उद्योगधन्दा धमाधम बन्द भईरहेका छन्। भौतिक पूर्वाधारको कमीले गर्दा हरेक क्षेत्र अन्यौल ग्रस्त छ। उद्योगधन्दा र पूर्वाधार विकास नहुँदा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा राष्ट्रले घाटा बेहोरिरहनु परेको छ। उत्पादकत्व अभिवृद्धिका लागि लगानी आवश्यक हुन्छ र यस्तो लगानी मूलतः सरकारी र निजीक्षेत्रको साभेदारीबाट मात्र सम्भव छ। यसप्रति सकारात्मक वातावरण नीजि सरकारी साभेदारी कार्यक्रम अहिलेका प्रमुख आवश्यकता हुन। यी सबैको सहयोगबाट मात्र देशमा औद्योगिक वातावरण निर्माण भई रोजगार सृजना हुन जान्छ। देशको सन्तुलित विकासका लागि पनि औद्योगिकीकरण आवश्यक छ। हालको २.१५% को बेरोजगारी र अर्ध बेरोजगार समस्यालाई समाधान गर्न आवश्यक

छ। यसका लागि स्थानीय श्रोतको उपयोग गर्दै बृद्धिदरलाई तालमेल हुने गरी रोजगार सृजना गराउन पनि रोजगारमूलक उद्योग विकास गरी निकासीमूलक उद्योगलाई जोड दिन जरुरी छ।

(३) भूपरिवेष्टित भएकै कारण नेपाल औद्योगिकीकरणतर्फ उन्मुख हुन सकिरहेको छैन। यसले निर्यातमूलक र प्रतिस्पर्धी वस्तु तथा सेवा उत्पादनमा कठिनाई परेको छ। निर्यातमूलक उद्योग नफस्टाउनुका कारण कच्चा पदार्थको अभाव हो भने स्वदेशी लगानी बन्दनुको कारण खुला सीमाना पनि हो। यस्तै औद्योगिक वातावरण बन्न नसक्नु उद्योगधन्दा प्रति उद्योगपति आकर्षित नहुनु, लचिलो र अपारदर्शी नीति पनि कारक तत्वको रूपमा देखा परेको छ। देशले उद्योगलाई सफलताका साथ अगाडि बढाउन नचाहनु र सरकारी उदासिनताले पनि थप मलजल मिलेको हामी पाउँछौं। नेपालको उद्योगधन्दा प्रति आकर्षक नहुनुका अर्को पाटो उदार आयात नीति पनि हो। स्वदेशी उत्पादनलाई प्रोत्साहित गर्न स्वदेशी वस्तु उपयोग गर्नु भन्दा विदेशमा रहेका समानहरू आयात गरी स्वदेशी उद्योगलाई समाप्त पार्ने काम भएको छ। प्रविधि, ज्ञान, सीप, क्षमता र पूँजीको अभावलाई सरकारले वेवास्ता गरेको कारण पनि उद्योग सधै पछाडि परेको छ। साना तथा घरेलु उद्योगमा लगानी गर्न कठिनाई रहेकोले पनि नेपाल सधै अधोगतितिर गइरहेको छ। उद्योगको पहिलो र अनिवार्य शर्त पूर्वाधार नै हो र हालसम्म पनि नेपालमा पूर्वाधार बन्न सकेको छैन। पूर्वाधार कमी रहनुजेल मुलुकले औद्योगिकीकरण गर्न सक्ने अवस्था रहन्न।

(४) २ अँकको आर्थिक बृद्धिदर गर्ने सरकारी नीतिलाई परम्परागत कृषि लगायतका पेशाले सम्भव छैन। भारत र चीनले वार्षिक ९.५% प्रतिशत भन्दा बढीको आर्थिक बृद्धिदर औद्योगिकीकरणको कार्यले मात्र सम्भव तुल्याएका छन्। यस्तै बेल्जियम, जर्मन, स्वीडेन पनि औद्योगिक सफलताले नै हालसम्म आफ्नो आर्थिक बृद्धिदरलाई निरन्तरता दिन सफल भएका छन्। त्यसैले नेपाल जस्ता अल्पविकसित मुलुकहरूले पनि औद्योगिकीकरणलाई मूल नीति बनाई लागू गर्न जरुरी छ। उद्योगधन्दा फस्टाउन र देशलाई औद्योगिकीकरण तर्फ अगाडि बढाउन पूँजी र प्रविधि महत्वपूर्ण साधन हुन् भने त्यहाँ काम गर्ने श्रमिकहरू अर्को महत्वपूर्ण पक्ष हुन्। नेपालमा यी दुवैको कमि छ। न त पूँजी छ न त प्रविधिको ज्ञान छ यी दुवै त अभाव छ नै त्यसमा पनि हामी नेपालीहरू अर्काको मुलुकमा गई घरेलु धन्दा गर्न तयार हुन्छौं तर नेपालमा अलिकति काम गर्न तत्पर हुदैनौं। यसैले पनि हाम्रो श्रम शक्तिको कारण पछाडि परेका छौं। चीनियाहरू काम प्रति संवेदनशील छन्, आफै मेहनत गर्छन्, भारतीयहरू आफै काम गर्छन् अझ हाम्रै देशमा पनि उनीहरूले नै धानेका छन् फलफूल व्यापारी भनौं वा घर बनाउने डकर्मी ज्यामी वा

| उद्योग र विकास

गार्मेटका कालीगढ जहाँ जता सुकै पनि भारतीयहरू नै देखिन्छन्, उनीहरूले नै नेपालको हरेक क्षेत्र धानेका छन् तर हामी नेपाली काम भन्दा कुरा, राष्ट्र बनाउने भन्दा भाषण छाट्ने, पूँजी परिचालन गर्ने भन्दा पूँजी लुकाउने गर्दछौं, यसैले गर्दा देशको अर्थतन्त्र अधोगति तर्फ अन्मुख छ। यस्तो अवस्था राष्ट्रप्रतिको राष्ट्रिय भावना नभएर मात्र होइन गैर जिम्मेवार कार्य र भ्रष्टाचारले भएको हो।

- (५) हामी हाम्रो आफ्नै ज्ञान, सीप, विवेक र क्षमताले भन्दा देखासिकीका भरमा योजना निर्माण देखि उद्योग स्थापना सम्मको कार्य गछौं। स्वदेशी पूँजी प्रतिको विश्वास नभएकोले विदेशी पूँजीलाई प्राथमिकतामा राख्छौं, जसको अर्थ विदेशी पूँजी र प्राविधिलाई देश भित्र नभित्रयाउने भन्ने होइन तर पनि स्वदेशी पूँजी परिचालनमा प्राथमिकता राख्न सकिएको खण्डमा निश्चय नै औद्योगिक वातावरण बन्न जाने निश्चित छ। स-साना कामबाट पनि ठूल-ठूला सफलता हात लाग्न सक्छ। यसका दृष्टान्त धेरै छन्। रोम एकैदिनमा बनेको होइन, जापानले आर्थिक रूपमा त्यसै सफलता प्राप्त गरेको छैन। स्पष्ट योजना, काम प्रति लगनशीलता, मेहनत, जाँगर, जोस, राष्ट्र बनाउने दृढ इच्छाशक्ति र सदाचार, राष्ट्रप्रति समर्पण भएमा हामी पनि जापान, कोरिया, चीनको हाराहारीमा पुग्नौं। तर, नेपालीमा यी मध्ये एकै तत्व पनि विद्यमान छैन, छ भने दूराचार छ, भ्रष्टाचार छ, देश बनाउने होइन आफू र आफ्नो परिवार बनाउने प्रवृत्ति छ। यसैले देशले सफलता पाउन सकेका छैनौं। हालैका दिनमा नवगठित सरकारले पनि उद्योगधन्डालाई प्राथमिकता पार्ने कुरा गरेको छ र यसका लागि नयाँ औद्योगिक नीति तुरुन्त जारी गर्ने प्रतिवद्धता जनाएको छ। यसरी औद्योगिक नीति पारित गरी सम-सामयिक सुधार गरीएमा निश्चय नै यसले देशलाई सही बाटो दिने आशा राख्न सकिन्छ। मूलतः ऐन, कानून, नीति भन्दा पनि प्रवृत्तिमा सुधार र औद्योगिक क्षेत्रप्रति सकारात्मक कटिबद्धता भएमा उद्योगधन्दा फस्टाउने कुरामा दुईमत छैन।

५. औद्योगिक मैत्री वातावरण आजको आवश्यकता :

- (१) अर्थतन्त्रका हरेक क्षेत्र उत्पादन देखि वितरण सम्मका कार्यमा समग्र सरकारी तथा नीजि क्षेत्रको क्रियाशीलता र सक्रिय सहभागीता अभिवृद्धि हुन जरुरी छ। हरेक क्षेत्रमा सबैको समान पहुँचता र सार्वजनिक क्षेत्रमा सबैको प्रतिनिधित्व अहिलेको मान्यता हो। खुला र बजारमुखी अर्थव्यवस्थामा नीजि क्षेत्रको सक्रिय क्रियाशीलता रहनुपर्छ। विदेशी पूँजी र प्राविधिको साथै निजी लगानीले अर्थतन्त्रलाई अधिल्लिर् लैजाने गर्दछ। मूलतः कृषि र त्यसमा पनि परम्परागत कृषिले मात्र देशको अर्थतन्त्रलाई बढावा गर्न सक्दैन यसका लागि देश औद्योगिक रूपमा अगाडि बढ्न जरुरी रहन्छ।

- (२) देशको औद्योगिक अवस्था भयावह र दर्दनाक छ। हरेक वस्तुको परनिर्भरता वर्षेनी बढिरहेको छ। विदेशी व्यापार घाटा अत्याधिक भएकोले देशको सोधानान्तर अवस्था चीनताजनक छ। देशमा देखिएको पूँजीको संचिति रेमिट्यान्सबाट आएको हो। हाल विश्वमा आएको आर्थिक मन्दिले यसलाई पनि प्रभावित पारिरहेको छ। पूँजीका रुपमा देखिएको रेमिट्यान्सलाई पनि लगानी गर्न नसकिएकोले यो अनुत्पादक रुपमा बसेको छ। यी सबैको कारण लगानी मैत्री वातावरण नहुनु र लगानीका लागि स्पष्ट नीति नहुनु नै हो।
- (३) विश्व व्यापार संगठनमा नेपाल सदस्य भए पछि चाहेर नचाहेर पनि यसले उत्पादनमूलक कार्यलाई अगाडि बढाउनै पर्छ। औद्योगीकरणले मात्र उक्त आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्छ। दुर्भाग्य नै भन्नु पर्छ हाल सरकारी क्षेत्रमा संचालित उद्योगहरू कि त बन्द हुने अवस्थामा छन् कि त सरकारले भरथेगगरी संचालन गरीरहेको छ। नीजि क्षेत्रको सक्रिय सहभागीता हुन नसकेको अहिलेको परिस्थितिमा सरकारी क्षेत्रका उद्योगधन्डालाई वेवारिस छाड्नु देशको लागि घातक हुन सक्छ। यसैले सरकार मातहतका उद्योगधन्डाहरूलाई साहसिक निर्णयबाट नवीनरुपमा संचालित गर्नु पर्ने देखिन आएको छ। उद्योगधन्डालाई धराशयी बनाउने कर्मचारी व्यवस्थापन जो सुकै भए पनि र जुनसुकै पार्टी र पदको भए पनि कडा भन्दा कडा कारवाही गरीनुपर्छ, यो अहिलेको माग हो।
- (४) दण्डहिनाताको संस्कृतिले गर्दा हरेक क्षेत्र अस्तव्यस्त छ। सत्तासीन दलको मानिस भएपछि हरेक अपराधबाट “उन्मुक्ति” पाइन्छ भन्ने दुष्प्रचारले पनि देशको हरेक क्षेत्र अस्तव्यस्त रहेको हो। कानूनको कठघरामा अपराधीलाई नल्याउञ्जेल देशमा यस्तै अवस्था रहन्छ। उद्योगधन्डामा स्वदेशी एवं विदेशी पूँजीको लगानी नबढ्नुको मूल कारण पनि यहि नै हो। बन्द, हडताल जस्ता अस्थिर अवस्थाले लगानी गर्न उद्योगपति डराइरहेका छन्। जसले गर्दा उद्योगीहरूको पूँजी कि त विदेशिएको छ कि त अनुत्पादक क्षेत्र घर/घडेरीमा लगानी भएको छ। यो दुवै अवस्था देशको हीतमा देखिदैन। अवको प्रमुख चुनौती भन्नु नै देशलाई औद्योगिकीकरण गर्नु नै हो भने उद्योगपतिको पूँजीलाई लगानी मैत्री वातावरण बनाई उद्योगधन्डामा लगानी गराउनु नै हो।
- (५) अहिलेको समस्या परम्परागत कृषिमा आधारित अर्थ व्यवस्था हो भने अर्को रुग्ण अवस्थामा रहेको औद्योगिक अवस्था नै हो। यिनै कारणले देश आधुनिकीकरण हुनबाट सधैं पछाडी परेको छ। पूँजी लगानीको मूल क्षेत्र पनि उद्योग नै हो तर यस्तो लगानी पनि वातावरण मैत्री हुन जरुरी छ भने लगानीको प्रत्याभूत पनि कानूनले सुनिश्चित गरीएको हुनु पर्छ। यो नै अहिलेको

| उद्योग र विकास

चुनौती हो। लगानीको क्षेत्रमा आएको नैरास्यताले अनुत्पादक क्षेत्रमा लगानी बढेर गएको छ। यस्तो प्रवृत्ति बढ्दै गएमा अर्थतन्त्र धराशयी हुने निश्चित छ। अहिलेको आर्थिक मन्दिले पनि यसलाई पुष्टि गरीसकेको छ।

- (६) विगत केही वर्ष देखि उद्योगधन्दाप्रति सरकारी चासो कम रहँदै गएको छ। सरकारी उद्योगधन्दामा पनि सरकारी हस्तक्षेप र यसले निम्त्याएको विनास एउटा राम्रो उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ। अत्यावश्यक उद्योगहरूप्रति पनि सरकारी चासो न्यून छ त्यस्तै उद्योगधन्दा संचालन गर्ने त्यसका प्रमुख पनि सरकारी उद्योग डुवाउने मतियारका रूपमा देखिएका छन्। आफू बसेको वटवृक्ष माथि जरा उखेल्ने कार्य त्यहिबाटै शुरु भएको पक्का हो। अरबौंको सम्पत्तिमाथि धावा बोल्ने र व्यक्ति मोटाउने कार्यले गर्दा यस्ता उद्योगधन्दा एवं सरकारी संस्थानहरू धराशयी बनेको देखिन्छ।
- (७) प्रवृत्तिगत धारणाले गर्दा देशका उद्योगधन्दा, कलकारखाना सरकारी संस्थाहरू डुवाउने कार्यले उग्रता पाएको देखिन्छ। भ्रष्टाचारले साभ्का यातायात डुव्यो, ट्रलिवस धराशयी भयो, सिमेण्ट उद्योग धराशयी बन्दै छन्, चुरोट कारखाना यस्तै छ। यसले एउटा प्रवृत्तिको प्रतिनिधित्व गर्दछ। न सुधार गरीयो न त भ्रष्टाचारीमाथि छानवीन गरी कारवाही नै बढाइयो। अर्को समस्या अनावस्यक राजनीतिक हस्तक्षेप र जागिर खुवाउने भाँडोको रूपमा पनि यसलाई लिइयो, यो नै प्रमुख समस्या रहेको देखिन्छ। योग्यतामाथि कर्मचारीको प्रश्नचिन्ह यथावत नै छ, तर पनि व्यवस्थापनले सुधार गरीदिएको भए आजको दिन यस्तो रूपमा आउने थिएन।

६. सुधारका क्षेत्रहरू :

नेपाललाई औद्योगिक क्षेत्रतर्फ उन्मुख नगरुञ्जेल आर्थिक उन्नति हुने अवस्था नभएकोले सबैले उद्योग क्षेत्रलाई उचाल्ने कार्य प्रति सजग हुन जरुरी छ। उद्योगधन्दा माथिको बन्द, हडताल सधैको लागि बन्द गर्नु पर्छ, विश्व व्यापार सँगठनसँग गरीएका प्रतिवद्धतालाई पूर्णता दिन निर्यातमूलक उद्योगधन्दालाई बढावा दिई स्वदेशी पूँजी र प्रविधिलाई लगानी मैत्री वातावरण बनाई लगानीका लागि आकृष्ट गर्न जरुरी छ। विदेशमा बस्ने नेपालीको पूँजीलाई उद्योग धन्दामा आकर्षित गर्न विशेष कार्यक्रमको थालनी गरी विदेशी पूँजी र प्रविधिलाई देशमा भित्र्याउने कार्य अहिलेको आवश्यकता हो। सबै लगानी मैत्री वातावरण तयार गर्नका लागि स्पष्ट कानून, प्रष्ट नीति, दूर दृष्टिकोण, राम्रो सोच र स्पष्ट उद्देश्य सहित लगानी वातावरण बनाउन जरुरी छ। त्यसतर्फ सबै सजग रहन जरुरी छ।

अहिलेको राष्ट्रिय आवश्यकता रोजगार अभिवृद्धि गरी समाजलाई आर्थिक उन्नतिको बाटोमा डोर्‍याउनु हो भने जनताको जीवनस्तरमा सुधार ल्याई सवल, समृद्ध र आत्मनिर्भर राष्ट्र बनाउनु नै हो। निर्यातजन्य उद्योगको माध्यमबाट राष्ट्रिय अर्थतन्त्र निर्माण गरी औद्योगिकीकरण गर्नु नै आजको अहम सवाल हो। औद्योगिक उत्पादन गुणस्तरीय बनाउँदै अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धि बनाउनु औद्योगिक नीतिको महत्वपूर्ण उद्देश्य र लक्ष्य पनि हो। यसका लागि कानुनी, नीतिगत तथा प्रकृयागत पक्षहरूमा सम-सामयिक सुधार गरी ठूला तथा साना सबै उद्योगहरूमा लगानी मैत्री वातावरणको निर्माण गरी राष्ट्रलाई सवल, सक्षम र प्रतिस्पर्धि बनाउनु आजको खाँचो हो। आगामी दिनमा सबै क्षेत्रबाट लगानी मैत्री वातावरण वन्न जाओस भन्ने नै आम चाहना हो।

उद्योगप्रति सकारात्मक सोच, स्वतः कानुनी निर्माण, लगानी मैत्री वातावरण, स्वदेशी कच्चा पदार्थको अत्याधिक उपभोग, साना तथा घरेलु उद्योग प्रति सरकारी प्राथमिकता, बन्द हडताल उद्योगधन्दाका निषेध जस्ता कार्यक्रमहरू सरकारले ल्याउनु पर्छ। यसका लागि सरकारले छुट्टै कानुन चाहिने भए यस्तो कानुन बनाउने छुट्टै कानुन आवश्यक नभए नीति बनाउने, नीति आवश्यक नभए वातावरण बनाउने र वातावरण आवश्यक नभए उद्योगीहरूलाई उद्योगधन्दा चलाउन र लगानी बढाउन प्रोत्साहन गर्नुपर्छ। अहिले देखिएको अस्तव्यस्ततालाई सम्बोधन गर्न जरुरी छ।

(१) **ऐन कानुनमा संशोधन** : प्रचलित कानुनहरू उद्योग मैत्री नभएमा त्यस्ता कानुनहरू तुरुन्त संशोधन गरीनुपर्छ। कुन-कुन कानुनले कुन कुरा असजिलो परेको त्यसको लागि समिति गठन गरी सुझाव लिई कानुन संशोधन गरी लगानी मैत्री कानुन निर्माण गर्ने।

(२) **लगानी मैत्री वातावरण** : उद्योगधन्दा प्रति सरकारी चासो न्यून रहदै आएको छ। हडताल, बन्द, चक्काजाम, कर्मचारी र मजदुरहरूको वेमेल, मालिक/मजदुर बीच वैमनश्यता जस्ता कारणले न त उद्योगधन्दा खुल्न नै सके न त खुलेका उद्योगहरू चलन नै सके यसैले पनि स्वदेशी र विदेशी लगानी भित्रन सकेको छैन। यस्तै स्वदेशी पूँजी परिचालन नहुँदा विदेशीले खतरा अत्याधिक छ भने विदेशी पूँजी लगानी मैत्रीवातावरणको अभावमा लगानी हुन सकेको छैन। यस प्रति सरकार गम्भीर बन्नु पर्ने भएको छ।

(३) **सुरक्षा बल गठन** : उद्योगधन्दाको संरक्षण/सम्बर्धनप्रति दिनहुँ दिन नैरास्यताको वातावरण बढ्दै गएको छ। हडताल/थुनछेक/काम नगर्ने प्रवृत्ति अत्याधिक बढ्दो छ। हरेक विषयमा माग राख्ने र पूरा नभए बन्द हडताल गरी उद्योगलाई धरायसी बनाउने क्रम तिब्र छ। यस्तो

| उद्योग र विकास

अवस्थामा न त उद्योगधन्दा नै फस्टाउछ न त उद्योगी नै उद्योग प्रति आकर्षित हुन्छन् अन्तत्वोगत्वा : देशमा आर्थिक बृद्धिदर नकारात्मक हुन गई देशको अर्थतन्त्र तहस नहस हुन जान्छ। रोजगार नहुँदा देशमा बेरोजगार बढ्न गई अपराधी प्रवृत्ति बढ्न जान्छ, त्यसैले उद्योगधन्दा संरक्षण, नियमित संचालन गर्न औद्योगिक बल गठन गरी उद्योगीलाई उद्योग प्रति विश्वास तुल्याउन जरुरी छ। उद्योगधन्दालाई बन्द हडताल निषेधित तुल्याउनु पर्छ। यी सबै काम उद्योग सुरक्षबल गठन गरी गर्न जरुरी छ। यस प्रति सोच्नै पर्छ।

- (४) **समस्या सुदृढिकरण** : उद्योगधन्दा संचालन गर्ने निकाय स्वयं जीर्ण छ। उद्योग विभाग/गुणस्तर/खानी तथा भूगर्भ विभाग स्वयं परम्परावादी छन्। यिनीहरूको सुदृढिकरण अहिलेको आवश्यकता हो। आधुनिक उद्योगधन्दासँग मेलखाने गरी यी समस्याहरू सुधार्न जरुरी छ। यस्तै सरकारी संस्थाहरू स्वयंमा रुग्ण र जर्जरछन्। कर्मचारी/व्यवस्थापन व्यवसायी छैनन् त्यसैले ती समस्याहरूलाई सरकारले चलाउने भए पुर्नगठन गरी उच्च दक्ष कर्मचारी/कामदार भित्रयाई पुरानालाई क्रमिकरूपमा हटाउदै जानुपर्छ भने सरकारले नचलाउने हो भने तुरुन्तै नीजिक्षेत्रमा हस्तान्तरण गर्नु पर्छ। यसो गरीएमा सरकारी भार कम हुन्छ।
- (५) **सदाचार पद्धती र भ्रष्टाचार नियन्त्रण** : हरेक क्षेत्रमा भ्रष्टाचार र अनियमितताले गाजेको छ। भ्रष्टाचार वा अनियमितता क्यान्सर जस्तै फैलिएको छ। समस्यालाई संचालन गर्ने निकाय समेत यस प्रति सम्बेदनशील छैन। नीजि क्षेत्र पनि यस्तो स्थितीबाट मुक्त छैन। उदाहरणका रूपमा हेर्ने हो भने नीजि क्षेत्रका बैङ्कहरूका संचालकले जनताको रकम उठाई ठगी गर्ने गरेका छन्। यस्तै अवस्था साना तथा ठूला उद्योगमा रहेको छ। यसलाई सरकारले नियन्त्रण गर्न जरुरी छ।
- (६) **समस्यागत क्षमताको विकास र आर्थिक मागको प्रश्न** : सबैभन्दा पहिले जुन उद्योगधन्दा संचालित छ त्यसको आर्थिक, व्यवस्थापकिय र कार्यपद्धतीमा सुधार गर्न जरुरी छ। तटस्थ, निष्पक्ष, सम्बेदनशील, लगनशील कामदार ती समस्या समाधानका लागि आवश्यक छ। काम नगर्ने र आवश्यक हडताल गर्ने उपर निजी क्षेत्रले कारवाही गर्ने अधिकार हुन जरुरी छ त्यसो नभए न त उद्योग फस्टाउन सक्छ न त पूँजी लगानी बढ्छ नै हुन्छ। सबैभन्दा महत्वपूर्ण कुरा त निजी क्षेत्रलाई लगानीप्रति आश्वस्त तुल्याउनु सरकारको प्रमुख र महत्वपूर्ण कार्य हुन्छ।

सन्दर्भ सामग्री :

- १) अन्तरिम योजना –२०६४-२०६७, राष्ट्रिय योजना आयोग
- २) अन्तरिम संविधान –२०६३ कानून किताब व्यवस्था समिति
- ३) कार्यविधी दिग्दर्शन – घरेलु तथा साना उद्योग विभाग
- ४) उद्योग मन्त्रालयको परिचयात्मक पुस्तिका – उद्योग मन्त्रालय
- ५) उद्योग भ्रमलक – उद्योग मन्त्रालय
- ६) विभिन्न समयका गोरखापत्रका लेख रचनाहरू
- ७) उद्योगमा लगानी मैत्रीबातावरण – यादव प्रसाद कोइराला गो.प.
- ८) सोपानका विभिन्न अंक
- ९) उद्योग नीति र वाणिज्य नीतिहरू

नेपाली लगानी प्रवर्द्धन र गैरआवासीय नेपाली

हेमन्त दवाडी*

१. परिचय :

लगानी कुनै पनि मुलुकको आर्थिक एवं सामाजिक उन्नतिको अनिवार्य पूर्वशर्त हो। विना लगानी न त आर्थिक सामाजिक विकासका पूर्वाधारहरूको निर्माण सम्भव हुन्छ न त शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता सामाजिक क्षेत्रमा प्रगति नै हासिल गर्न सकिन्छ। उच्च दरको आर्थिक वृद्धिकालागि ठूलो मात्रामा लगानी आवश्यक भएकोले आर्थिक उन्नतिका सिद्धान्तहरूमा लगानीलाई आर्थिक वृद्धिको दर निर्धारण गर्ने प्रमुख कारकका रूपमा लिने गरेको पाइन्छ। लगानीको यसै महत्वले गर्दा नै संसारभरीका मुलुकहरूमा लगानीलाई प्रोत्साहन गर्ने नीति र कार्यक्रमहरू ल्याइएका हुन्छन्। लगानी दुई श्रोतबाट प्राप्त हुने गर्दछन्। एक त आफ्नो मुलुक भित्रकै उत्पादन/आयको केही भागलाई बचत गरी लगानीमा परिवर्तन गर्न सकिन्छ। यसलाई आन्तरिक श्रोतको लगानी वा आन्तरिक लगानी भनिन्छ। अर्को तर्फ विदेशीहरूले ल्याउने वा अर्को मुलुकको अर्थतन्त्रको वचतबाट हुने लगानी रहेको छ। यस्तो लगानीलाई विदेशी लगानी भनिन्छ। यसका अतिरिक्त विदेशमा गई पेशा, व्यवसाय, रोजगारी गरी बसेका व्यक्तिहरूले पनि आफ्नो मुलुकमा लगानी प्रवाह गर्दछन्। यस्तो लगानीलाई गैरआवासीयहरूको वा डायस्पोराको लगानी भन्न सकिन्छ। विगत केही वर्ष यता डायस्पोराले मुलुकको विकासमा खेल्ने भूमिका र यसको लगानीलाई महत्वपूर्ण रूपले हेर्न थालिएको छ।

२. विश्व व्यापीकरण :

विश्वव्यापिकरणको एक महत्वपूर्ण पक्ष एक मुलुकबाट अर्को मुलुकमा हुने लगानीको प्रवाहमा भएको वृद्धि पनि हो। विगत केही दशकमा विश्व अर्थतन्त्रमा भएको परिवर्तन हेर्ने हो भने एक मुलुकबाट अर्को मुलुकमा हुने लगानीको प्रवाहमा निकै ठूलो मात्रामा वृद्धि भएको पाइन्छ। संयुक्त राष्ट्र संघीय व्यापार तथा विकास सम्मेलन (UNCTAD) को विश्व लगानी प्रतिवेदन अनुसार कूल विदेशी पूँजीको मूल्य (Total stock of Foreign Direct Investment) २६० खरब डलर भन्दा बढी रहेको थियो।^१

*लेखक गैरआवासीय नेपाली संघमा कार्यकारी निर्देशकका रूपमा कार्यरत छन्।

के विकसित के विकासोन्मुख सबै नै मुलुक वाह्य लगानी भित्र्याउन प्रयत्न गरीरहेका हुन्छन्। नेपाल जस्तो आय न्यून भएको र आन्तरिक बचतको दर पनि निकै कम भएको मुलुकको आर्थिक रूपान्तरणकालागि लगानीको वाह्य श्रोतको महत्व अझ बढी हुन्छ। वाह्य श्रोतको लगानीले आन्तरिक बचतले भ्याउने भन्दा बढी मात्राको लगानी गर्न सम्भव बनाउनुका साथै नयाँ ज्ञान, सिप र प्रविधि भित्र्याउन पनि मद्दत गर्दछ। डायस्पोराको मुलुकसँगको संबन्धमा आत्मीयता समेत हुनाले अरू विदेशीको लगानी भन्दा बढी प्रभावकारी हुने सहज अनुमान गर्न सकिन्छ।

सार्क सहयोग सँगठनका सदस्यहरू बाहेकको मुलुकमा रहेको नेपाली डायस्पोराको संख्या २५ लाखको हाराहारीमा रहेको अनुमान छ। यसमा बहुसंख्यक रोजगारीकालागि विदेश गएका युवा युवतीहरू रहे पनि यी विभिन्न मुलुकमा आफ्नै व्यवसाय गर्ने र स्वतन्त्र पेशा गर्ने व्यक्तिहरूको संख्या बढ्दो छ। विदेशमा कार्यरत नेपालीहरूले नेपाल पठाउने विप्रेषण (Remittance) कूल गार्हस्थ्य उत्पादनको २० प्रतिशत भन्दा माथि रहेको अनुमान गरीन्छ। यो विप्रेषणकै कारणले नेपालमा ठूलो व्यापार घाटा हुँदा हुँदै पनि शोधनान्तर स्थितिमा नेपाल निकै वलियो रहेको छ। नेपालको गरीबीको रेखामुनिका परिवारहरूको संख्या घट्ने र घर जग्गामा लगानी लगायत उपभोग्य बस्तुहरूको आयातमा भईरहेको बृद्धिको प्रमुख कारक गैरआवासीय नेपालीहरूबाट हुने विप्रेषण नै हो। विप्रेषणको ठूलो हिस्सा घर परिवारको दैनिक उपभोगका लागि जाने भएपनि केही भाग पूँजीगत लगानीमा जाने निश्चित छ। नेपालको घरजग्गाको क्षेत्रमा हुने गरेको लगानीको मूल कारक तत्व यसै विप्रेषणलाई मान्न सकिन्छ। विप्रेषणबाट प्राप्त आयले नै कतिपय परिवारले आफ्नो व्यवसाय विस्तार गरेका छन् भने कतिपयले व्यवसाय सुरु गर्न सकेका छन्।

३. वैदेशिक लगानी :

वैदेशिक लगानी भित्र्याउने क्रममा मुलुकसँग सम्बन्धीत विदेशमा बसेका व्यक्तिहरू (डायस्पोरा) को उल्लेख्य भूमिका संसारभरी रहेको पाईन्छ। चीनमा भएको वैदेशिक लगानीको आधा भन्दा बढी चीनियाँ मूलका व्यक्तिहरूको लगानी रहेको अनुमान गरीन्छ। मूलतः ताईवान, हङ्गकङ्ग, सिंगापुर र पूर्वी एशियाका अन्य मुलुकमा रहेका चीनियाँ उद्योगपति व्यापारीहरूले आफ्नो व्यवसाय चीनमा विस्तार गर्न थालेपछि नै चीनमा विदेशी लगानी बढेको र मुलुकको आर्थिक बृद्धिदर तिब्र भएको हो। विदेशमा बस्ने भारतीयहरूले चीनियाँहरूले जस्तै मात्रामा लगानी नगरे पनि अन्य विदेशी लगानी भित्र्याउन र भारतको सूचना प्रविधिमा आधारित व्यवसाय विस्तार गर्न उल्लेख्य भूमिका खेलेका छन्। त्यस्तै प्रकारको भूमिका अरू मुलुकका डायस्पोराले खेलेको पनि प्रशस्त उदाहरण पाईन्छ। विश्वका धेरै मुलुकले डायस्पोराको प्रयोग मुलुकको आर्थिक राजनीतिक हित प्रबर्द्धनका लागि गरेका छन्। डायस्पोराको साधन, स्रोत, सिप मुलुकमा आकर्षित गर्न र डायस्पोरामार्फत

| उद्योग र विकास

अफ्नो मुलुकका उद्योग व्यवसायको बजार प्रबर्द्धन गर्नकालागि सरकारी स्तरमा निकायहरूको व्यवस्था गरेका छन् र डायस्पोराका लागि विशेष नीति तथा सुविधाका प्याकेजहरू ल्याएका छन्। उदाहरणका लागि भारतले कतिपय अवस्थामा विदेशीहरूका लागि वर्जित गरेको क्षेत्र गैरआवासीय भारतीयहरू र भारतीय मूलका विदेशी नागरीकहरूलाई भने खुला गरेको पाईन्छ। त्यस्तै कतिपय मुलुकले डायस्पोराको मुलुकसँगको संबन्ध प्रगाढ राख्नका लागि दोहोरो नागरीकता लगायतका व्यवस्थाहरू पनि गरेका छन्।

डायस्पोराका लागि “विशेष” व्यवस्था गर्नुका मूल कारण उनीहरू भावनात्मक रूपले मुलुकसँग सम्बन्धीत हुने र कुनै “अप्टेरो” परेको बेलामा अरू विदेशी जस्तै तुरुन्त वहिर्गमन हुँदैनन् भन्ने विश्वास हो। अर्को शब्दमा भन्ने हो भने उनीहरूको “देशभक्ति” वा अफ्नो उद्गम मुलुक र समाजलाई केही गर्नु पर्छ भन्ने भावनाको अत्यधिक उपयोग गर्ने चाहना हो। इज्राइल, आयरल्यान्ड, आर्मेनिया, चीन, भारत, मेक्सिको, फिलिपिन्स जस्ता मुलुकले आफ्नो उद्योग व्यापार विस्तार गर्न र विदेशमा आफ्नो पक्षमा वकालत गर्न आफ्नो डायस्पोराको खुलेर उपयोग गरेका प्रशस्त उदाहरण पाउन सकिन्छ। बंगलादेश, पाकिस्तान, श्रीलंका जस्ता नेपालका अन्य छिमेकी मुलुकले पनि आफ्ना डायस्पोराको उपयोगका कार्यक्रम संचालन गरेकाछन् र तिनलाई मुलुकको विकासमा सामेल गराउन दोहोरो नागरीकता लगायत विशेष सुविधाका प्याकेजहरू ल्याएका छन्।

मुलुकको आर्थिक विकास क्रममा डायस्पोराको सहभागीता तिनमा भएको देशभक्तिका भावनात्मक कारणले मात्र नभई मुलुकको व्यवसायिक वातावरण वारेको जानकारी र निर्णय प्रक्रियामा पहुँच आदिका कारण पनि बढी संभव भएको हो। डायस्पोरालाई मुलुकको आर्थिक, सामाजिक र व्यवस्थापकिय वातावरण वारे राम्रो जानकारी हुने हुनाले मुलुकमा के सम्भव छ र के छैन भन्ने थाहा हुन्छ। त्यसैले उनीहरूले आफ्नो लगानी गर्दा जोखिम कतिको छ भन्ने सहजै पूर्वानुमान लगाउन सक्दछन्। यसका अतिरिक्त मुलुकमा आफ्नो कुनै न कुनै रूपमा उपस्थिति रहि रहने भएकोले आफ्नो पक्षमा वकालत गर्ने (lobbying), निर्णय प्रक्रियामा केही प्रभाव पार्न सक्ने जस्ता कारणले पनि उनीहरू अन्य विदेशी लगानीकर्ता भन्दा बढी आफ्नो सम्बद्ध मुलुक तर्फ आकर्षित हुने अनुमान गर्न सकिन्छ। समग्रमा भन्ने हो भने डायस्पोराले अन्य विदेशी लगानीकर्तालाई बाटो देखाउने काम गर्ने गरेको पाईन्छ।

भारत, भुटान जस्ता छिमेकी मुलुकहरूलाई समेत लिने हो भने नेपाली डायस्पोराको संख्या निकै ठूलो छ। जनसंख्याका हिसावले नेपाली डायस्पोराको संख्या निकै ठूलो भएको अनुमान गरीए पनि नेपालबाट समुद्रपार गई बसोबास गर्ने क्रम डेढ दुई दशक अघि मात्र शुरू भएको हो।

म्यानमार (वर्मा), थाईल्याण्डमा भएका नेपालीभाषीहरूलाई छोड्ने हो भने नेपाली डायस्पोरा निकै नयाँ छ। नयाँ डायस्पोरा भएकोले धेरै गैरआवासीय नेपालीहरूले आफु बसोबास गरेको मुलुकको आर्थिक सामाजिक भयाङ्गमा उच्च तहमा पुगेका कमै उदाहरण पाइन्छ। तर छोटो समयमानै भए पनि सफल पेशाकर्मी र व्यवसायी नेपाली डायस्पोरामा देखिईसकेका छन्। नेपालीहरू धेरै विश्वविद्यालयका प्रोफेसर एवम् उच्च अनुसन्धानकर्ता बनिसकेका छन्। कतिपयले व्यवसाय गरी सफलता हासिल गरेका छन्। रुसमा वर्षको सर्वश्रेष्ठ व्यवस्थापकको सम्मान वा अष्ट्रेलियाको २०० धनाढ्य मध्येको एक हुने सौभाग्य गैरआवासीय नेपालीहरूले पाईसकेका छन्। विदेशमा स्वतन्त्र रूपमा आफ्नै पेशा र व्यवसाय गर्ने नेपालीहरूको संख्या दिनानुदिन बढ्दो छ।

विदेशमा आर्जन गरेको ज्ञान, सीप, पूँजी नेपालमा लगानी गर्ने र लगानी गर्न खोज्ने गैरआवासीय नेपालीहरूको संख्या पनि बढ्दो छ। नेपालमा हाम्रा छिमेकी मुलुकहरूमा जस्तो गैरआवासीयहरूकालागि विशेष प्रकारको नीति नभएकोले धेरैजसो गैरआवासीय नेपालीको लगानी नेपालमा नै बसोबास गर्ने नेपालीको लगानीकै जस्तो रूपमा भित्रिएको छ। कतिपयले व्यक्तिगत र पारिवारिक लगानीका रूपमा नेपालमा पूँजी निवेश गरेका छन्। विदेशमा व्यवसाय गरी बसेका धेरैजसो नेपालीहरूले नेपालमा आफ्नै वा परिवारको सदस्यका नाउँमा सम्बन्धीत व्यवसायनै संचालन गरेको पाईन्छ। यो नेपाल र नेपाली बस्तुमा आधार गरेर विदेशमा व्यवसाय गर्नेको (उदाहरणका लागि नेपालीलाई गन्तव्य बनाएर पर्यटन व्यवसायमा संलग्नहरू, नेपाली हस्तकलाका सामान विदेशमा विक्रि गर्नेहरू, नेपाली खाना पस्कने रेस्टुराँहरू) हकमा पूर्णतः लागू हुन्छ। केही वर्ष यता नेपालको संगठित क्षेत्रमा पनि गैरआवासीय नेपालीहरूले लगानी गर्नथालेका छन्। होटेल, पर्यटन, वस्तु निर्यात, शिक्षा, स्वास्थ्य, सञ्चार, सेवा निर्यात जस्ता विविध क्षेत्रमा गैरआवासीय नेपालीहरूको लगानी रहेको पाईन्छ। कतिपय गैरआवासीय नेपालीले आफ्ना परिवारजन र साथिभाइलाई नेपालमा व्यवसाय सुरू गर्न र विस्तार गर्न पूँजीगत सहयोग गरेका छन्।

यद्यपि अन्य मुलुकको उदाहरण हेर्ने हो भने डायस्पोराको पूँजी लगानी मूलत तीन प्रकारबाट भित्रिएको पाईन्छ। पहिलो हो डायस्पोराका सदस्यले आफ्ना वा परिवारको नाउँबाट सञ्चालन गर्ने व्यवसायमा गरेको लगानी। यो प्रत्यक्ष लगानी हो र धेरै जसो व्यक्तिगत र केही अवस्थामा सीमित व्यक्तिहरू मिलेर मुलुक भित्र व्यवसाय सञ्चालन गर्नमा प्रयोग भएको पाइन्छ। सुरुमा गैरआवासीयहरूले गर्ने लगानी यस्तै प्रकारको हुने गर्दछ। धेरै जसो अनौपचारिक रूपमा हुने हुनाले यस्तो लगानीको राम्रो तथ्याङ्क उपलब्ध हुन गाह्रो हुन्छ। नेपालमा हालसम्म भएको धेरै जसो गैरआवासीय नेपालीको लगानी यस्तै वर्गमा पर्दछ। यो वित्तीय साधनको लगानी मात्र नभई व्यवसाय संचालनमा समेत सक्रिय सहभागी हुने प्रकृया हो।

| उद्योग र विकास

दोश्रो प्रकारको लगानी डायस्पोराका व्यक्तिको स्वामित्वमा रहेका र विदेशमा दर्ता भएका (विदेशी) कम्पनीहरूले स्वदेशमा गर्ने लगानी हो। कानुनी रूपमा हेर्दा विदेशी कम्पनीबाट भित्रने यो लगानीलाई अन्य विदेशी लगानी सरह लिन सकिन्छ। कतिपय अवस्थामा आवासीय व्यक्तिहरूको स्वामित्वमा रहेको विदेशमा दर्तामा रहेको कम्पनीको लगानी समेत यसमा पर्दछन्। विदेशमा संगठित व्यवसाय गरी बसेका र व्यवसायमा सफलता हासिल गरीसकेका डायस्पोराका सदस्यहरूले यस्तो प्रकारबाट लगानी भित्र्याउछन्। नेपाली नागरीकले विदेशमा के कस्तो हवस्थामा आफ्नो स्वामित्वमा उद्योग व्यवसाय संचालन गर्न पाउने भन्ने प्रष्ट कानुनी व्यवस्था नभईसकेको अवस्थामा नेपालमा यस्तो लगानी भित्रने सम्भावना कम छ। भित्रिए पनि त्यसको स्वामित्व नेपाली नागरीक भएको प्रष्ट नभएसम्म विदेशी लगानीकै रूपमा भित्रने सम्भावना छ। यस्तो प्रकारको लगानीमा पनि लगानीकर्ताको व्यवसाय संचालनमा प्रत्यक्ष सहभागीता हुने गर्दछ।

तेश्रो प्रकारमा डायस्पोराबाट सरकारको वण्ड, आवासीय कम्पनीहरूको शेयर, डिवेन्चर, म्यूचुअल फण्ड आदिमा हुने पोर्टफोलियो लगानी हो। यसमा निजी क्षेत्रका कम्पनीहरूले गैरआवासीय नागरीकहरूलाई बिक्री गर्ने शेयर, डिवेन्चर, म्यूचुअल फण्ड जस्ता संयुक्त लगानीका वित्तीय साधन पर्दछन्। नेपालमा पूँजी बजार मार्फत गैरआवासीय नेपालीले लगानी गर्ने प्रष्ट प्रकृया नभएकोले अफसम्म यस्तो लगानी भित्रिने सैद्धान्तिक अवस्था सिर्जना हुन सकेको छैन। फेरि वित्तीय क्षेत्रका प्रतिष्ठानहरूले बाहेक कमै मात्र नेपाली कम्पनीहरूले पूँजी बजार मार्फत पूँजी संकलन, परिचालन गर्ने गरेकोले पनि यसको संभावना कमै रहेको छ।

यसको अतिरिक्त सरकार वा सरकारी स्वामित्वमा रहेका वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो डायस्पोरालाई लक्षित गरी डायस्पोरा वण्ड मार्फत पनि पूँजी परिचालन गरेको उदाहरण पाउन सकिन्छ। इजरायलले सन् १९५१ देखिनै विदेशमा बस्ने इजरायली डायस्पोरा माफ्र डायस्पोरा वण्ड निष्कासन गरेर विकासकालागि श्रोत परिचालन गर्दै आएको छ। इजरायलको विकास निगम (Development Corporation for Israel) ले सन् १९५१ सालमा स्थापना पश्चात यहूदी डायस्पोराबाट विदेशी मुद्राको सम्पत्तिका रूपमा उठाउने गरेको डायस्पोरा वण्ड मार्फत २५ अरब डलर भन्दा बढी पूँजी परिचालन गरीएको अनुमान छ। इजरायलले यो वण्ड यहूदी डायस्पोरालाई इजरायलको विकासमा संलग्न गराई राख्न प्रयोग गरेको पाइन्छ र यो वण्ड मार्फत इजरायलले समुद्रको पानीबाट नुन निकाली पानी सफा गर्ने जस्ता ठूला पूर्वाधार परियोजना कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। इजरायलको वण्डमा दिइने व्याजदर अमेरिकी सरकारको ट्रेजरी बिलका हाराहारीमा वा यो भन्दा कम हुने गरेको पाइन्छ। यस अर्थमा यो इजरायली डायस्पोराले इजरायललाई बजारमा भन्दा सस्तोमा उपलब्ध गराउने श्रोत हो। भारतले आफ्नो विदेशी मुद्राको भण्डार बढाउन यस्तै किसिमको वण्ड जारी गरेको

छ। पहिलो पटक १९९१ को विदेशी विनियमको संकट पछि शुरु गरीएको इण्डिया डेभलपमेन्ट वण्ड नामका डायस्पोरा वण्डल जारी गरेको थियो। त्यसपछि पनि १९९८ मा रिसर्जेन्ट इण्डिया वण्ड (आणविक परीक्षण पछिको प्रतिबन्धको प्रभाव मत्थर पार्न) र सन् २००० मा इण्डिया मिलेनिअम वण्ड मार्फत विदेशी विनियम परिचालन गरीएको थियो। भारतीय स्टेट बैंक मार्फत जारी भएका यी वित्तीय साधनमा दिइने व्याज युरोप अमेरिकाका कम्पनीहरूले आफ्नो वण्डमा दिने व्याज भन्दा कम थिएन। तर भारतलाई ऋण दिंदा राखिने जोखिमको प्रिमिअमलाई यसले केही हदसम्म कम गरेर भारतलाई विदेशी विनियम परिचालन गर्न मद्दत गरेको थियो। यी वण्डहरू मार्फत भारतले ११ अरब डलर भन्दा बढी रकम परिचालन गर्न सफल भएको छ।

नेपालमा न त सरकारबाट न त कुनै वित्तीय संस्थाबाट हालसम्म नेपाली डायस्पोरालाई परिलक्षित गरी वण्ड जारी गरीएको छ। निजी क्षेत्रले पनि गैरआवासीय नेपालीकालागि धितोपत्र जारी गरेको छैन भण्डै ४ वर्ष अघि भएको गैरआवासीय नेपाली सम्मेलनमा गैरआवासीय नेपालीहरूबाटनै सञ्चालन गर्ने गरी यस्तो साधन परिचालन गर्ने कुरा बहसमा आएको थियो। तर गैरआवासीय नेपाली संघको विधिवत दर्ता नभएको, नेपालमा यस्तो फण्ड सञ्चालन गर्ने कानून र सांगठनिक संरचनाको अभाव र यस्तो फण्ड बाट नेपालमा हुने लगानीका परियोजनाहरू प्रष्ट नभएको अवस्थामा यो फण्ड सञ्चालनमा आउन सकिरहेको छैन। यस्तो फण्ड वारे केही अध्ययन भए पनि सामूहिक लगानीको लागि चाहिने आवश्यक संरचना विना यो फण्ड सञ्चालनमा आउन कठिन देखिन्छ।

भारत र इजरायल बाहेक अरू मुलुकले डायस्पोरा वण्डको उपयोग गरेको पाइदैन। हुनत श्रीलंका, दक्षिण अफ्रिका, लेबनान जस्ता मुलुकले पनि आफ्नो ऋण पत्र डायस्पोराका सदस्यलाई बेचेका उदाहरण पाइन्छन्। यी माध्यमका अतिरिक्त धेरै मुलुकले डायस्पोराका सदस्यलाई परिलक्षित गरी बैंकमा विदेशी मुद्राको खाता (Foreign Currency Deposit) को माध्यमबाट विदेशी विनियम परिचालन गरेका छन्। नेपालमा पनि बैदेशिक मुद्रामा आय हुने नेपाली नागरीकलाई यस्तो सुविधा उपलब्ध छ। तर यस्तो खाताबाट रकम तुरुन्त निकाल्न सकिने हुँदा यसले दीर्घकालिन लगानीका श्रोतको ठाउँ लिन सक्दैन।

समग्रमा नेपालमा गैरआवासीय नेपालीहरूको क्षमता अनुसारको लगानी आउन सकिरहेको छैन। गैरआवासीय लगायत जो कसैको पनि अलि ठूलो मात्राको लगानी परिचालन गर्न सर्वप्रथम त नेपालको लगानीको वातावरणमा नै सुधार हुनु पर्दछ। भारतीय र चीनियाँ डायस्पोराको इतिहास २०० वर्ष भन्दा माथिको छ। तर पनि चीनमा डायस्पोराको लगानी सन् १९८० को दशकपछि र

| उद्योग र विकास

भारतमा त्यो भन्दा पनि पछि मात्र देखिने रूपमा सुरु भएको हो। शान्ति सुरक्षा, विधिको शासन, राजनैतिक स्थायित्व विना लगानीको वातावरण बन्न सक्दैन।

नेपालमा गैरआवासीय नेपालीहरूलाई प्रत्यक्ष लगानीको श्रोतका रूपमा मात्र हेरिने गरेको छ। धेरै कम संख्यामा नेपालीहरू विदेशमा आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गरी वसेकाले उनीहरूबाट हुने आफ्नै लगानी कमै मात्राको हुन सक्छ। तर उनीहरूलाई नेपालमा अरू लगानी भित्र्याउने कडीका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ। विशेषतः विदेशमानै उनीहरूलाई नेपालसँग सम्बन्धित व्यवसाय सञ्चालन गर्न बढवा दिएर वा उनीहरू कार्यरत रहेको कम्पनी, संस्थालाई नेपालमा आफ्नो व्यवसाय विस्तार गर्न सहयोग गरेर उनीहरूले लगानीलाई बढवा दिन सक्दछन्। साथै नेपालीहरूको स्वामित्वमा रहेका विदेशमा रहेका कम्पनीहरूलाई नेपालमा आफ्नो व्यवसाय विस्तार गर्न बढवा दिएर पनि लगानी परिचालन गर्न सकिन्छ। यसका लागि नेपालको वाह्य लगानी सम्बन्धी कानुनी व्यवस्थामा परिवर्तन हुनु जरूरी छ। अहिलेसम्म के कस्तो अवस्थामा नेपाली नागरीकले विदेशमा लगानी गर्न सक्छ र विदेशमा गरेको लगानीको प्रतिफल नेपालमा ल्याउँदा वा नेपालमा लगानी गर्दा के प्रक्रिया अपनाउनु पर्दछ भन्ने कुरा प्रष्ट छैन। यो प्रष्ट पारिनु जरूरी भई सकेको छ।

विना सामूहिक लगानी कुनै पनि मुलुक समुन्नत भएको पाइदैन। पूँजी बजार मार्फत लगानी परिचालन नभएसम्म ठूलो मात्राको लगानी सम्भव हुँदैन र स-साना लगानीकर्ताले ठूला परियोजनामा लगानी गर्न सक्दैनन्। तसर्थ सामूहिक लगानीका कानुनी एवं संरचनात्मक आधार बनाउनुका साथै पूँजी बजार मार्फत पनि गैरआवासीय नेपालीको लगानी परिचालन गर्न सक्ने गरी ऐन नियम तर्जुमा हुनु जरूरी भई सकेको छ। संयुक्त लगानीको माध्यम विकास हुने हो भने पनि थोरै कमाई गर्ने गैरआवासीय नेपालीहरूले पनि केही न केही आफ्नो बचत उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गर्ने थिए। यसकालागि सरकार र वित्तिय संस्थाहरूले गैरआवासीय नेपालीको लगानी परिचालन हुने प्रकारका वित्तिय उपकरण ल्याउन सक्नु परेको छ। यस्तो उपकरण विशेषगरी वैदेशीक रोजगारीमा गएकाहरूलाई परिलक्षित गरीनु पर्दछ।

विदेशमा बसोबास गर्ने नेपालीहरूमाभन्दा विभिन्न कारणले विदेशी नागरीकता लिने प्रचलन बढ्दो छ। हालसम्म विदेशी नागरीकता लिएपछि नेपालको नागरीकता त्याग्नु पर्ने र उनीहरूलाई नेपाल आउन जान भिसा लिनु पर्ने, सम्पत्ति खरिद विक्रि गर्न नपाउने, आदि कारणले उनीहरूको सम्भावित लगानीबाट नेपाल बञ्चित छ। विदेशी नागरीकता लिएका व्यक्तिहरूलाई पनि नेपालसँगको सामिप्यता कायमै राख्नका लागि र उनीहरूलाई पनि नेपालमा केही गर्ने भावना बनाउन विशेष पहल हुनु जरूरी छ। दोहोरो नागरीकताको प्रावधान राख्न सक्ने हो भने उनीहरूको लगानी भित्र्याउन केही हदसम्म सहज हुनेछ।

४. उपसंहार :

गैरआवासीय नेपालीलाई लगानीको श्रोतको सीमित दायराबाट मात्र हेर्नुको सट्टा नेपालको आर्थिक सामाजिक रूपान्तरणको संवाहकका रूपमा हेरिनु पर्दछ। गैरआवासीय नेपालीहरूलाई नै संगठित भई नेपालको आर्थिक सामाजिक जीवनमा क्रियाशील हुन प्रोत्साहन गरीनु पर्दछ। विशेष गरी परिवर्तनको संवाहक बन्न सक्ने क्षमता भएका व्यक्तिहरू बीचको संजाल विकास भएमा यसबाट राम्रो उपलब्धी हासिल हुन सक्छ। स्कटल्याण्ड निवासीहरूको GlobalScot चिलियनहरूको Chile Global, मेक्सिकनहरूको Red de Talentos para Innovacion आदिले डायस्पोराले आफ्नो संजाल मार्फत आफ्नो उद्गमको रूपान्तरणमा कसरी सहयोग गर्न सकिन्छ भन्ने देखाइसकेका छन्। डायस्पोराको सवै प्रकारका साधनको सदुपयोगका लागि निश्चय नै सरकारले नीति र उपयुक्त संरचना निर्माण गर्न सक्तछ। यस्तो काम गैरआवासीय नेपाली संघको सकृय सहयोगमा गरीनु पर्दछ। गैरआवासीय नेपालीहरूले पनि आफ्नै पहलमा संजालको निर्माण गर्दै संयुक्त रूपमा नेपालको विभिन्न क्षेत्रको रूपान्तरणका लागि काम गर्न सक्तछन्। संसारभरि छरिएर रहेका नेपालीहरू आ-आफ्नो क्षेत्रमा सफल भए नै नेपाल एक सवल राष्ट्र बन्दछ। वढी से वढी लगानी भित्र्याउन नेपालले जो कोहीसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने वातावरण दिनै पर्दछ। यसो गरीदाँ गैरआवासीय नेपालीहरू यस काममा परिवर्तनको संवाहक (Agents of Change) हुनसक्छन्।

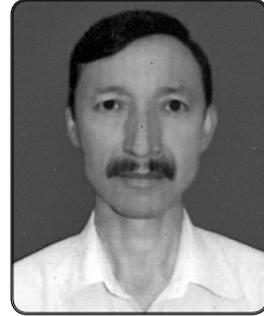
★ ★ ★

नेपालमा निजीकरण : समस्या र समाधान

“सरकारले सबै कुरा देख्नुपर्दछ तर सबै क्षेत्रमा टेक्नुहुँदैन”

१. अवधारणात्मक विकास:

राज्यले आफ्ना आम नागरीकलाई उनीहरूको इच्छा, आकांक्षा र आवश्यकता परिपूर्ति गर्दै लैजाने उत्तरदायित्व वहन गर्ने लोक कल्याणकारी राज्य (Welfare State) को अवधारणामा सन् १९७० को दशक पश्चात परिवर्तन देखा पर्‍यो। जनतालाई सेवा सुविधा राज्य संयन्त्रबाट मात्र प्रदान गरीने लोक कल्याणकारी राज्यको स्वरूपमा परिवर्तन गरी यी कार्यमा निजी क्षेत्रको अधिकाधिक संलग्नतामा संचालन गरीने गरी सरकारी हस्तक्षेप कम गर्दै सरकार एक सहयोगी र नियमनकर्ताको भूमिकामा रहने सीमित राज्य (Minimum State) को अवधारणाले लोकप्रियता प्राप्त गर्दै आएबाट सन् १९८० को दशकमा निजीकरण (Privatization) को विश्वव्यापी लहर देखा पर्‍यो।



चन्द्र बहादुर कार्की*

सरकारले उपयुक्त, सकभर थोरै र अत्यावश्यकिय क्षेत्रमा मात्र हात हाल्ने तथा हात हालेका कामहरू मितव्ययी ढंगले, कुशलतापूर्वक संचालन गर्नुपर्ने आशयले छिटो र छरितो सरकारको नाराका साथ सुशासन (Good Governance) को अवधारणाले पनि निजीकरणलाई अगाडि बढायो।

यसैगरी सरकारी नियन्त्रणमा रहेका सार्वजनिक प्रतिष्ठानहरूको कार्यकुशलताको कमीबाट उत्पन्न सरकारी घाटा कम गर्न र त्यस्ता प्रतिष्ठानहरूको कुशल संचालनका लागि निजी क्षेत्रको व्यवसायिकता प्रवेश गराउने उद्देश्यले पनि निजीकरणलाई अगाडि सार्ने प्रयास थालिएको हो भन्न सकिन्छ।

निजी क्षेत्र सक्षम भएका क्षेत्रमा सरकारले आफ्नो स्वामित्व र नियन्त्रणमा संचालन गरी आएका संस्थानहरू निजी क्षेत्रमा हस्तान्तरण गर्दै जाने नीतिको फलस्वरूप निजीकरण प्रक्रिया अवलम्बन गरीयो।

*शाखा अधिकृत, उद्योग मन्त्रालय।

यी अवधारणाको विकासले गर्दा नै निजीकरण सरकारी प्रतिष्ठानलाई निजी स्वामित्वमा लैजाने, अर्थतन्त्रको विभिन्न क्षेत्रमा रहेको एकाधिकारलाई अन्त्य गरी प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण सिर्जना गर्दै खुल्ला तथा उदार आर्थिक नीति अवलम्बन गर्ने अभिप्रायले अगाडि सारिएको हो भन्न सकिन्छ। विश्वमा निजीकरणको पहिलो खुड्किलो सन् १९७९ मा वेलायतमा भएको “बृटिश पेट्रोलियम कम्पनी” को निजीकरणलाई लिने गरीन्छ।

नेपालमा निजीकरण सम्बन्धी प्रयास विगत केही दशक यता प्रारम्भ गर्ने प्रयास गरीएको भए तापनि आठौं योजना देखि शुरु भएको पाइन्छ। सन् १९९२ मा भएको “भृकुटी कागज कारखाना” को व्यवसाय एवं सम्पत्ति विक्रीको कार्यलाई पहिलो निजीकरणको थालनी भएको मान्न सकिन्छ।

२. निजीकरण के हो ?

निजीकरण ऐन २०५० बमोजिम निजीकरण भन्नाले “प्रतिष्ठानको व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्रलाई सहभागीता गराउने, विक्री गर्ने, भाडामा दिने, सरकारी स्वामित्वलाई जनसाधारणमा लैजाने वा अन्य कुनै माध्यमबाट निजी क्षेत्र वा त्यस्ता प्रतिष्ठानका कर्मचारी, कामदार वा इच्छुक सबै समूहको आंशिक वा पूर्ण सहभागीता गर्ने गराउने कार्य सम्भन्नुपर्दछ।”

World Bank का अनुसार सरकारको स्वामित्वमा रहेका तथा सरकारद्वारा नियन्त्रित क्रियाकलाप र सम्पत्तिहरूको व्यवस्थापन तथा स्वामित्वमा निजी क्षेत्रलाई सहभागी गराउने प्रक्रिया निजीकरण हो।

३. निजीकरणका तरिका :

१. शेयर विक्री गरेर (प्रतिष्ठानका शेयरहरू जनसाधारण, कर्मचारी, कामदारहरू तथा त्यस्तो प्रतिष्ठानको व्यवस्थापन संचालन गर्न इच्छुक व्यक्ति वा कम्पनीलाई विक्री गरेर)।
२. सहकारीकरण गरेर।
३. प्रतिष्ठानको सम्पत्ति वेचविखन गरेर।
४. प्रतिष्ठानको सम्पत्ति भाडामा दिएर।
५. प्रतिष्ठानको व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्रलाई सहभागी गराएर।
६. निजीकरण समितिको सिफारीशमा सरकारले उपयुक्त देखेको अन्य कुनै माध्यम अपनाएर।

| उद्योग र विकास

४. निजीकरणको आवश्यकता :

सार्वजनिक संस्थानहरूमा देखिएका देहाय बमोजिमका कमी कमजोरीहरूलाई सुधार गरी कुशल संचालन गर्दै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा यिनीहरूको महत्व स्थापित गर्न निजीकरण अत्यावश्यक भएको छ।

५. सार्वजनिक संस्थामा देखिएका कमजोरीहरू :

- व्यवसाय योजना (Business Plan) नभएको।
- व्यवसायिकताको अभाव रहेको।
- प्रशासनिक तथा वित्तीय व्यवस्थापन कमजोर रहेको।
- सरकारी लगानीमा निर्भर।
- अत्यधिक कर्मचारी भार : दक्ष कर्मचारीको अभाव, अदक्ष कर्मचारी अत्यधिक।
- अकुशल कार्य संचालन।
- बजारीकरण संजाल (Marketing Network) नभएको।
- कमजोर लेखा प्रणाली : लेखापरीक्षण नहुने/ढिलो हुने।
- उत्तरदायित्व र जवाफदेहीताको अभाव रहेको।
- नवीन प्रविधि विकासको अभाव।
- स्वायत्तताको अभाव : अत्यधिक सरकारी हस्तक्षेप हुने गरेको।
- स्रोत र साधनको अत्यधिक दुरुपयोग : मितव्ययिताको अभाव।
- निजी क्षेत्र तथा आम जनताको सहयोग नभएको।

यी माथिका कमजोरीहरू हटाउन निम्न बमोजिमका कुराहरूमा ध्यान पुऱ्याउन जरुरी छ :

- नयाँ प्रविधिको खोजी र विकास गर्नुपर्ने।
- कुशल व्यवस्थापनको विकास गर्नुपर्ने।
- दक्ष तालिमप्राप्त र सिपयुक्त ठीक आकारको कर्मचारी संख्या (Right Sizing)।
- संस्थागत र संरचनागत सुदृढिकरण।
- पर्याप्त स्रोत साधनको उपलब्धता।
- पर्याप्त स्वायत्तता प्रदान।
- उत्तरदायित्व र जवाफदेहीता वहन गर्ने क्षमता विकास।
- व्यवसायिक योजना तयार गरी सो अनुरूप कार्य संचालन गर्ने।
- बजार संजाल निर्माण गर्दै प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।
- उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउँदै लैजाने।

यी कार्यहरू सम्पादन गर्न सरकारलाई धेरै समय, स्रोत र साधनको आवश्यकता पर्ने भएको र यो कार्य निजी क्षेत्रको सहभागीतामा प्रभावकारी ढङ्गले अगाडि बढाउन सकिने भएकाले निजीकरण गर्न आवश्यक देखिएको छ।

६. निजीकरणको महत्त्वलाई निम्न बुँदामा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- बजेट घाटा कम गर्न।
- स्रोत, साधनको कुशल परिचालन गर्न।
- उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्न।
- प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बृद्धि गर्न।
- वित्तीय प्रतिफल सुधार गर्न।
- निजी वित्तमा पहुँच पुऱ्याउन।
- अतिरिक्त करको भार कम गर्न।
- स्वदेशी पूँजी बजारको विकास गर्न।
- कार्य कुशलता बृद्धि गर्न।
- आम्दानी तथा सम्पत्तिको न्यायोचित वितरण गर्न।

७. हालसम्म नेपालमा निजीकरण गरीएका संस्थानहरू :

क्र.सं	संस्थान/ प्रतिष्ठानको नाम	विनिवेश वा खारेज भएको वर्ष (इ.सं.)	निजीकरण प्रक्रिया	सेयर बिक्री (प्रतिशत)	विनिवेशबाट प्राप्त रकम (रु. हजारमा)
१	भुकुटी कागज कारखाना	१९९२	व्यवसाय एवं सम्पत्ति बिक्री	-	२२,९८,००
२	हरिसिद्धि ईटा टायल कारखाना	१९९२	व्यवसाय एवं सम्पत्ति बिक्री	-	२१,४८,३०
३	बाँसबारी छाला जुत्ता कारखाना	१९९२	व्यवसाय एवं सम्पत्ति बिक्री (जग्गा बाहेक)	-	२,९८,५४
४	चलचित्र विकास कम्पनी	१९९३	सेयर बिक्री	५१.०	६,४६,६२
५	बालाजु कपडा उद्योग	१९९३	सेयर बिक्री	७०.०	१,७७,१६
६	काँचो छाला संकलन तथा बिक्री केन्द्र	१९९३	सेयर बिक्री	१००.०	३९,९०
७	नेपाल विटुमिन तथा व्यारेल उद्योग	१९९४	सेयर बिक्री	६५.०	१,३१,२७
८	नेपाल ल्यूब आयल	१९९४	सेयर बिक्री	४०.०	३,१०,५७
९	नेपाल जुट विकास तथा व्यापार कम्पनी	१९९३	खारेजी	-	-
१०	सूर्ति विकास कम्पनी	१९९४	खारेजी	-	-
११	नेपाल ढलौट कारखाना	१९९६	सेयर बिक्री	५१.०	१,४४,७३
१२	रघुपति जुट मिल	१९९६	सेयर बिक्री	६५.०	८,२२,०४
१३	नेपाल बैंक लि.	१९९७	सेयर बिक्री	१०.०	१२,५१,४०
१४	कृषि आयोजना सेवा केन्द्र	२००१	खारेजी	-	-
१५	नेपाल चिया विकास निगम	२०००	सेयर बिक्री	६५.०	२६,७१,०५
१६	बिराटनगर जुट मिल *	२००२	व्यवस्थापन करार	-	-

* विगतमा व्यवस्थापन करारमा दिइएको भएतापनि सो बमोजिम सञ्चालन हुन नसकेपछि हाल सरकारले सञ्चालन गरीएको।

उद्योग र विकास

१७	हिमाल सिमेन्ट उद्योग लि.**	२००२	खारेजी	-	-
१८	घरेलु शिल्पकला विक्री भण्डार	२००२	खारेजी	-	-
१९	नेपाल कोल लि.	२००२	खारेजी	-	-
२०	हेटौडा कपडा उद्योग	२००२	खारेजी	-	-
२१	नेपाल यातयात संस्थान	२००२	विघटन	-	-
२२	बुटवल पावर कम्पनी	२००३	शेयर विक्री	७५.०	८७,४२,०० र १० लाख अमेरिकी डलर
२३	वीरगञ्ज चीनी कारखाना लि.	२००३	खारेजी	-	-
२४	कृषि औजार कारखाना लि.	२००३	खारेजी	-	-
२५	भक्तपुर ईटा कारखाना लि.	२००४	सम्पत्ति विक्री र भाडा	-	१,४५,०० (सम्पत्ति विक्री) ३,१९,०० (१० वर्षको भाडा)
२६	लुम्बिनी चीनी कारखाना	२००६	सम्पत्ति विक्री र भाडा	-	७,८६,०० (सम्पत्ति विक्री) ४,२१२ (प्रति वर्ष भाडा)
२७	नेपाल रोजिन एण्ड टर्पेण्टाइन लि	२००६	सम्पत्ति विक्री र भाडा	-	११,०१,०० (सम्पत्ति विक्री) ३,०१२ (प्रति वर्ष भाडा)
२८	कृषि चुन उद्योग लि.	२००६	खारेजी	-	-
२९	नेपाल ड्रिलिङ कम्पनी	२००६	खारेजी	-	-
३०	नेपाल दूरसंचार कम्पनी लि.	२००८	सेयर विक्री	८.५३	४,२६,४१,३९

** अदालतको फैसला बमोजिम खारेजी बढेर भएकोले पुनः प्रक्रिया पुन्याई खारेजीमा लैजाने क्रममा रहेको ।

ट. हाल नेपालमा रहेका सार्वजनिक संस्थानहरू :

हाल नेपालमा ६ वटा क्षेत्रमा वर्गीकरण गरीएका देहाय बमोजिमका ३६ वटा संस्थानहरू संचालनमा रहेका छन् ।

१. औद्योगिक क्षेत्र:

- दुग्ध विकास संस्थान
- जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन कम्पनी लिमिटेड
- हेटौडा सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड
- जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड
- नेपाल औषधि लिमिटेड
- उदयपुर सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड
- नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट (प्रा.) लिमिटेड

२. व्यापारिक क्षेत्र:

- कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेड
- राष्ट्रिय वीउ विजन कम्पनी लिमिटेड

- नेशनल ट्रेडिङ्ग लिमिटेड
- नेपाल खाद्य संस्थान
- नेपाल आयल निगम लिमिटेड
- दि-टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपाल लिमिटेड

३. सेवा क्षेत्र:

- औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेड
- नेशनल कन्स्ट्रक्शन कम्पनी लिमिटेड
- नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्था कम्पनी लिमिटेड
- नेपाल इन्जिनियरिङ्ग कन्सल्टेन्सी सेवा केन्द्र लिमिटेड
- नेपाल वायुसेवा निगम
- राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्र लिमिटेड
- नेपाल नागरीक उड्डयन प्राधिकरण

४. सामाजिक क्षेत्र

- सांस्कृतिक संस्थान
- गोरखापत्र संस्थान
- जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लिमिटेड
- नेपाल टेलिभिजन
- ग्रामीण आवास कम्पनी लिमिटेड

५. जनोपयोगी क्षेत्र:

- नेपाल खानेपानी संस्थान
- नेपाल विद्युत प्राधिकरण
- नेपाल टेलिकम

६ वित्तीय क्षेत्र

- कृषि विकास बैंक
- राष्ट्रिय बीमा संस्थान
- नेपाल औद्योगिक विकास निगम लिमिटेड
- राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक

| उद्योग र विकास

- निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम
- नेपाल आवास विकास वित्त कम्पनी लिमिटेड
- नेपाल धितोपत्र विनिमय बजार लिमिटेड
- नागरीक लगानी कोष

माथि उल्लेखित ३६ वटा सार्वजनिक संस्थानहरूमध्ये १९ वटा संस्थानहरू घाटामा गएका छन्। अघिल्लो वर्ष १४ वटा संस्थान मात्र घाटामा रहेका थिए। त्यसै गरी यी संस्थानहरूको नाफा पनि गत वर्षको भन्दा झण्डै ५०% ले घटेको छ।

५. नाफामा रहेका संस्थानहरू :

- राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक
- नेपाल टेलिकम
- नेपाल धितोपत्र विनिमय बजार लिमिटेड
- राष्ट्रिय बीमा संस्थान
- नागरीक लगानी कोष
- नेपाल औषधि लिमिटेड
- राष्ट्रिय बीउ विजन कम्पनी लिमिटेड
- नेपाल खाद्य संस्थान
- कृषि विकास बैंक
- नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेड
- दि-टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपाल लिमिटेड
- नेपाल नागरीक उड्डयन प्राधिकरण
- औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेड
- नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्था कम्पनी लिमिटेड
- नेपाल औद्योगिक विकास निगम लिमिटेड
- नेपाल आवास विकास वित्त कम्पनी लिमिटेड
- जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन कम्पनी लिमिटेड

१०. नोक्सानमा गएका संस्थानहरू :

- उदयपुर सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड
- जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड

- नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट (प्रा.) लिमिटेड
- दुग्ध विकास संस्थान
- नेपाल आयल निगम लिमिटेड
- राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्र लिमिटेड
- कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेड
- नेपाल वायुसेवा निगम
- नेशनल कन्स्ट्रक्शन कम्पनी लिमिटेड
- नेपाल इन्जिनियरिङ्ग कन्सल्टेन्सी सेवा केन्द्र लिमिटेड
- नेपाल टेलिभिजन
- जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लिमिटेड
- ग्रामीण आवास कम्पनी लिमिटेड
- सांस्कृतिक संस्थान
- गोरखापत्र संस्थान
- नेपाल विद्युत प्राधिकरण
- हेटौँडा सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड
- नेपाल खानेपानी संस्थान
- निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम

११. नेपालमा निजीकरणका सन्दर्भमा देखिएका समस्याहरू :

- प्रायजसो घाटामा गएका संस्थानहरू मात्र निजीकरणमा पार्ने सरकारी नीति त्रुटीपूर्ण रहेको ।
- निजीकरण प्रक्रियामा संस्थानका कर्मचारी/कामदार र व्यवस्थापनको संलग्नता हुने नगरेको ।
- निजीकरणसँग सरोकार राख्ने विभिन्न निकायहरूबीच समन्वय र समझदारीको अभाव रहेको ।
- निजीकरण पश्चात अनुगमन र मूल्याङ्कनमा सरकारले यथेष्ट ध्यान दिने नगरेको ।
- विस्थापित कर्मचारी/कामदारलाई लाभदायी रोजगारको अवसर उपलब्ध गराउन नसकिएको ।
- संस्थानले बोकेको ऋण भार र अन्य दायित्वलाई फर फारक गर्न आवश्यक थप साधन र स्रोत जुटाउने कार्य जटिल भएको ।
- संस्थानको सम्पत्ति तथा दायित्व मूल्याङ्कन गर्ने प्रणाली विवादित रहेको ।
- निजीकरणका तरिका सधैं विवादित हुने गरेको ।

| उद्योग र विकास

- निजीकरणका प्रक्रियाहरू बढी जटिल एवं समय लाग्ने गरेको ।
- आवश्यकताभन्दा बढी जनशक्ति, अत्यधिक ऋण भार, अनुत्पादक सम्पत्तिहरू, नाजुक वित्तीय स्थिति, पूँजी बजारको अर्ध विकसित अवस्था जस्ता समस्याले निजीकरण गर्न कठिन भएको ।
- निजीकरण गरीने संस्थानबाट आवश्यक विवरणहरू प्राप्त गर्न, सम्पत्ति र दायित्वको मूल्याङ्कन गर्न कठिनाई हुने गरेको ।
- निजीकरण पश्चात कर्मचारीलाई अवकाश दिँदा चाहिने आवश्यक स्रोतको अभाव हुनु ।
- नयाँ व्यवस्थापन र पुरानो जनशक्तिको बीचमा असमझदारी बढ्ने गरेको ।
- निजीकृत संस्थान मार्फत अपेक्षित रूपमा शेयरका माध्यमबाट सर्वसाधारणको पूँजी परिचालन भई औद्योगिक लगानीमा वृद्धि हुन नसकेको ।
- ज्यादै कम मूल्यमा संस्थानहरू विक्री गरीएको ।
- निजीकरण गरींदा पारदर्शिताको अभाव रहेको ।
- निजीकरणबाट मूल्यवृद्धिको समस्या थप भएको ।
- सरकारी एकाधिकार निजी एकाधिकारमा परिणत हुने डर रहेको ।
- पर्याप्त कानुनी व्यवस्थाको अभाव : निजीकरण नियमावली ल्याउन नसकिएको ।

१२. निजीकरण प्रक्रियामा सुधारका लागि अपनाउनुपर्ने उपायहरू :

- निजी क्षेत्र आकर्षित हुने प्रतिस्पर्धात्मक क्षेत्रका सार्वजनिक संस्थानको निजीकरणलाई प्राथमिकता दिने ।
- निजी क्षेत्र आकर्षित नहुने र सरकारी क्षेत्रमा संचालन गर्न आवश्यक नदेखिएका संस्थानहरू खारेजी (Liquidation) गर्ने ।
- निजीकृत संस्थानहरूले सम्झौताको शर्त पूरा गरे/नगरेको, उपलब्ध गराउनुपर्ने सेवा/वस्तु ठिक ढङ्गले उपलब्ध गराए/नगराएको बारेमा नियमित अनुगमन गरी जनता समक्ष जानकारी गराउने व्यवस्था मिलाउने ।
- निजीकरण गरीने संस्थानका बारेमा र निजीकरण प्रक्रियाका बारेमा व्यापक प्रचार प्रसार गर्ने ।
- व्यापक जनसहभागीतालाई प्रोत्साहित गर्दै निजीकरण प्रक्रियालाई प्रतिस्पर्धी, सरल र पारदर्शी बनाउने ।
- खानेपानी, विद्युत एवं दूरसंचार क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण सिर्जना गरी निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गर्ने ।
- निजीकरण गरीने संस्थानलाई निजीकरण गर्नु अगाडि संस्थानको आवश्यकता अनुसार

विविध पक्षको पुनःसंरचना गर्ने ।

- अनुत्पादक सम्पत्तिको वैकल्पिक प्रयोग गर्ने ।
- निजीकरण गरिँदा त्यहाँको जनशक्तिको हक हितको सुरक्षा तथा अन्य सुविधा सम्बन्धमा स्पष्ट नीति तय गर्ने ।
- निजीकरण ऐनलाई समयानुकूल संशोधन गरी सोही अनुरूप व्यवहारिक, वैज्ञानिक र पारदर्शी नियमावली बनाउने ।
- निजीकरण सम्बन्धमा राष्ट्रिय सहमति कायम गरी देशको आर्थिक हित हुनेगरी निजीकरण प्रक्रियालाई अगाडि बढाउने ।
- निजीकरण गर्दा स्वामित्वको विविधीकरणलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
- वृहत राष्ट्रिय सहमतिका आधारमा निजीकरण गर्ने ।
- उपयुक्त निजीकरणको तरिका (Modality) को छनौट एवं मूल्याङ्कन प्रक्रिया स्पष्ट र पारदर्शी बनाउने ।
- कार्य सम्पादन सूचकका आधारमा अनुगमन/मूल्याङ्कन गर्ने ।

१३. नेपालमा निजीकरणको विगतको अनुभव :

राम्रा पक्ष

- धेरैजसो संस्थानको उत्पादन र विक्री बढेको ।
- उत्पादन विविधीकरण भएको ।
- नयाँ प्रविधिको प्रयोग र विस्तार भएको ।
- क्षमता अभिवृद्धि भएको ।
- कामदारको पारिश्रमिक वृद्धि भएको ।
- लगानी बढेको ।

नराम्रा पक्ष:

- निजीकरण कार्यान्वयनमा विभिन्न कठिनाई उत्पन्न हुने गरेको : जग्गा अतिक्रमण, न्यायीक भ्रमेला, लिक्विडेसन समस्या, मूल्य समायोजन, सम्पत्ति विक्री गर्न कठिन, सरकारी मूल्याङ्कनकर्ता र खरिदकर्ताको मूल्याङ्कनकर्ताले गरेको मूल्याङ्कनमा ठूलो अन्तर भई खरिदकर्ता र सरकार बीच विवाद सिर्जना भई निजीकरण सम्बन्धी कार्य टुङ्गोमा पुऱ्याउन कठिन भएको ।
- निजीकरणको सिलसिलामा भाडामा दिइएका जग्गाहरू अतिक्रमण भएका कारणबाट खरिदकर्ताले उपयोगमा ल्याउन नसकेको ।

| उद्योग र विकास

- केही सार्वजनिक प्रतिष्ठानका खरिदकर्ताहरूले सरकारलाई तिर्नुपर्ने रकमसँग असहमति जनाई मुद्दामा गएका ।
- विगठित तथा खारेज गरीएका सार्वजनिक संस्थानहरूको सम्पत्ति विक्री गर्न नसकिएको ।
- रोजगारीमा गिरावट आएको ।
- आधाजति संस्थान मात्र नाफामा संचालन भएका, अन्य घाटामा गएका ।
- निजीकरण कार्य सम्पन्न गर्न सरकारले ठूलो आर्थिक दायित्व बेहोर्नुपरेको ।

१४. उपसंहार :

आठौं योजना देखि पञ्चवर्षिय योजनाहरूमा प्राथमिकताका साथ अगाडि सारिएको निजीकरण प्रक्रियाले नवौं र दशौं योजनासम्म प्राथमिकता पाउँदै आएकोमा तीन वर्षीय अन्तरिम योजना २०६४-६७ मा आएर यसले प्राथमिकता नपाएको देखिन्छ। यस अन्तरिम योजनामा निजीकरण सम्बन्धी स्पष्ट नीति तथा कार्यक्रमहरू उल्लेख नहुनु, निजीकरण ऐन कार्यान्वयनका निमित्त आवश्यक निजीकरण सम्बन्धी नियमावली हालसम्म तयार भई लागू हुन नसक्नुले निजीकरण सम्बन्धी हाम्रो विगतको प्रयास खासै उपलब्धीमूलक रह्यो भन्न सकिने स्थिति देखिँदैन। आ.व. २०६५।६६ मा कुनैपनि संस्थान निजीकरण गरीएनन्। निजीकरण सम्बन्धी अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन नीतिगत तथा कानुनी संरचना निर्माणमा विशेष चासो नदेखाइएको र रुग्ण स्थितिमा रहेका सार्वजनिक संस्थानहरूलाई सुधार गरी सञ्चालनमा ल्याउने कार्यले समेत प्राथमिकता पाएको अवस्था नदेखिएको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा हाम्रो निजीकरण प्रक्रिया दिशाविहित अवस्थामा छ भन्ने स्पष्ट छ। तसर्थ सरकारले आगामी दिनहरूमा निजीकरणको उपयुक्त मोडल चयन गरी सबै सरोकारवालाहरूको सहभागीता र सहमतिमा पारदर्शी ढङ्गले निजी क्षेत्र आकर्षित हुने खालका प्रतिष्ठानहरू निजी क्षेत्रमा हस्तान्तरण गर्ने कार्यलाई नीतिगत तथा कानुनी रूपमा स्पष्ट दिशाबोध गरी अगाडि बढ्न र रुग्ण अवस्थामा गुञ्जिरहेका प्रतिष्ठानहरू पुनः सञ्चालन गर्न सकिने गरी व्यवस्थापकीय, वित्तीय, प्रशासनिक, सँगठनात्मक एवं संरचनात्मक सुधार गरी तत्काल सुधारका उपाय अपनाई अगाडि बढाउनुपर्ने र पुनः संचालन गर्न उपयुक्त नदेखिएका प्रतिष्ठानहरूलाई खारेज गरी सरकारी शिरोभार कम गर्दै जानु अबको टड्कारो आवश्यकता देखिएको छ। अबका दिनमा निजीकरण Jobless, Voiceless, Resultless र Futureless हुनुहुँदैन भन्ने कुरामा समेत त्यत्तिकै चनाखो हुन जरुरी छ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

आठौं योजना, २०४९-५४, राष्ट्रिय योजना आयोग
नवौं योजना, २०५४-५९, राष्ट्रिय योजना आयोग

दशौं योजना, २०५९-६४, राष्ट्रिय योजना आयोग
आर्थिक सर्वेक्षण, २०६४-६५, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, २०६५
आर्थिक सर्वेक्षण, २०६५-६६, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, २०६६
निजीकरण ऐन, २०५०
सार्वजनिक संस्थानहरूको वर्तमान अवस्था र सुधारको व्यवसायिक योजना, अर्थ मन्त्रालय
कामाद पत्रिकाको विभिन्न अङ्कहरू
राजस्व पत्रिकाको विभिन्न अङ्कहरू
नवीनतम प्रशासनिक दृष्टिकोणहरू, सोपान मासिक

★ ★ ★

Micro-Enterprise Development Programme: An Overview

Niranjan Baral*
Laxaman Pun**

1. Introduction

The micro-enterprise¹ sector is the new development agenda which is being promoted to help support pro-poor local economic and social development in developing countries. The development scope of the micro-enterprise sector goes beyond national governments as consorted efforts have been made through multi-donor initiatives around the world to promote the enterprise sector amongst the poor. Developed countries see the challenges of economic growth and poverty in developing countries being linked to security interests. Addressing poverty in developing, transforming and emerging democracies through partnership have become national strategies.

The greatest challenge for Nepal is employment creation. Income generation activities to the poor, marginalized and socially excluded people, especially in the rural areas are the priority actions for the country. The issue of poverty cannot be addressed without addressing the underemployment and unemployment issues of the country. Micro-enterprise programme, with its high labor-capital ratio, has proven to be one of the successful modality for creating employment. Its impact in creating sustainable employment and increasing income is significant.

Micro-enterprises can be developed in a variety of ways e.g. as seasonal, part-time and full-time activities, as self-employment, family business and more structured enterprises in terms of organization and management. In reality, Micro-enterprises are developed when the market demands products or services.

*Mr. Baral is associated with MOI, as a Joint Secretary.

**Dr. Pun is associated as a National Programme Manager, MEDEP

There is no as such any customary type definition. However, according to the Micro-Enterprise Development Policy, it can be defined as agriculture, forest, mineral, handicrafts or retailing or other service related enterprise, which meets the following conditions:

- ☞ A household enterprise with fixed investment of maximum two hundred thousand rupees excluding land and building. But in case of service or retailing enterprise, fixed investment of maximum one hundred thousand rupees,
- ☞ Enterprise managed by entrepreneurs him/herself or family members,
- ☞ Employing maximum of nine persons including entrepreneur,
- ☞ Total annual transaction less than two million rupees
- ☞ If machinery used, or willing to use, it should be less than five kilowatt capacity.

Micro enterprise development in Nepal was formally started with the implementation of Micro-Enterprise Development Programme (MEDEP) by the government of Nepal and the United Nations Development Programme (UNDP) in 1998. It is the first step towards the recognition of the micro enterprise for rural poverty reduction.

2. Micro-Enterprise Development Programme

MEDEP whose main objective is to create off-farm employment and income opportunities for the rural communities in ten districts, initiated based on the government's Ninth Five-Years Plan, which advocated promoting self-employment opportunities in the informal sector to reduce the level of poverty amongst those living below the poverty line by engaging them in the micro-enterprise sector. The Programme was further expanded from 10 to 20 districts in the second phase, covering from 2004 to 2006 with support from the same funding source along with DFID and NZAID. This Phase II has built on the experiences and lessons of MEDEP Phase I.

Due to the success of this model in poverty reduction of the low-income families and based on the recommendations of Mid Term Evaluation Mission in 2006 the programme has further been extended for one year as no cost extension in 2007. In the mean time, Australian Aid for International Development (AusAID) also provided financial assistance to continue some of the programmes carried out by previous Nepal Australia Community Resource Management and Livelihoods Project (NACRMLP) in Sindhupalchok and Kavrepalanchok districts, covering 21 districts (additional one district). The AusAID-support also covers Pine forest plantation management and other forest based enterprise development. Four new Terai districts namely: Saptari, Siraha, Sarlahi, and Kapilvastu has been selected for development of micro-enterprise under Quick Impact and Community Based Peace Initiative Programme, which is being funded by the UNDP. Simialry, 6² new districts were added. Now the number of district has increased to 31 districts.

The goal of MEDEP is to improve the socio-economic condition of the low-income families of Nepal. Simialry, the objective of the programme is to diversify the livelihoods and increase the average income low-income families through micro-enterprise development and employment generation.

Ministry of Industry (MOI) is the main implementing agency where as Ministry of Forest and Soil Conservation (MOFC) is the co-implementing agency. In each district, District Enterprise Development Committee (DEDC), which is chaired by District Development Committee (DDC)-chairperson and backed by other district level

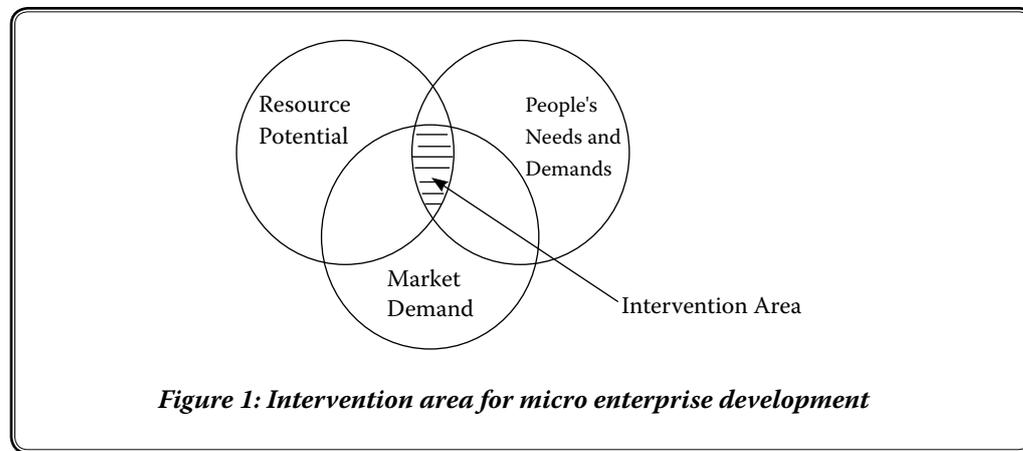
2 *Dolkha, Baglung, Surkhet, Dailekh, Kalikot, and Jumla*

government and non-government organizations, takes care for the implementation of the programme at district level. Several other organizations at centre and district level are playing their respective roles.

3. Approaches and Strategies of MEDEP

Since the local rural market can be the entry market for micro-enterprise products and services MEDEP works on local rural market³ basis- not limiting to any number generally covering 4 to 6 Village Development Committees (VDCs) along its periphery. This creates immediate return on investment for low income micro-entrepreneurs, and provides them assurance on sustenance through enterprise activity as **poor peoples' products and services for poor peoples' consumption**. This has helped in attracting the rural population in self-employment activities for sustainable livelihoods as an alternative to employment seeking.

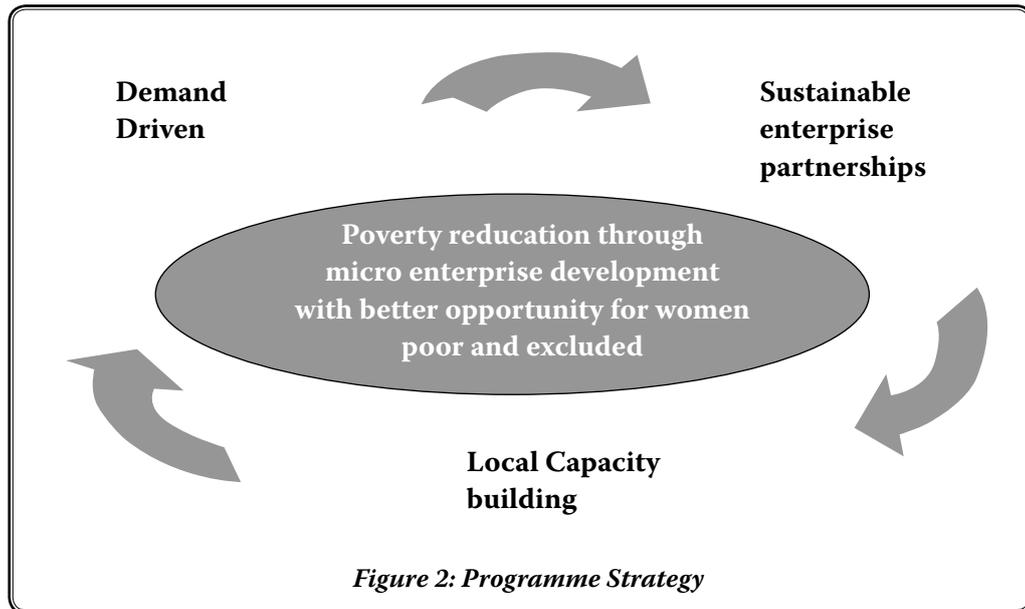
As the demand-driven strategy is the entry point of the programme, interventions should be based on the thorough understanding of the resource potential, people's need and market demand of products and services. The enterprise development intervention is focused on the intersection of these three broad areas as shown in Figure 1.



The enterprise development interventions should be focused in strengthening capacity of authorities and local business institutions and organizations to plan and implement micro-enterprise development and employment promotion at the district

³ Rural Markets are considered as the economic growth centers at the rural areas and programme has focused to create immediate market for products produced by the low income people who live on subsistence economy.

level based on market demand. It should also help these institutions in strengthening their planning and implementation capacity for micro-enterprise development and employment promotion at local level. The formation of micro-entrepreneurs' groups, associations and cooperatives should be encouraged which become enterprise partners in their own right and may act as demonstration locations for apprenticeship. Figure depicts 2 the key strategies for effective micro-enterprise development.



Demand-driven approach is central to the implementation strategy where all activities are embedded on the potential and needs of micro-entrepreneurs and their markets. The starting point for all programme initiatives is thus based on the demand of the low-income families to improve their sources of income and the demand of the market for their products. As families graduate out of poverty, their needs change and fresh demands emerge, new enterprise partnerships are needed, increased capacities in local organizations are being built, and so the Programme cycle continues.

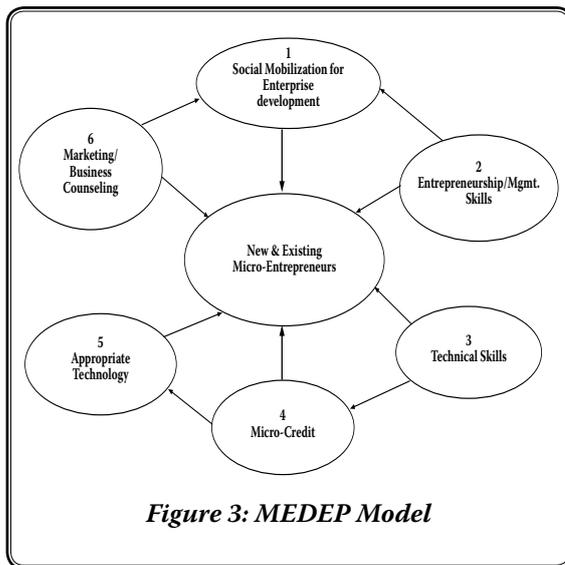
At every level of operation, MEDEP maintains and strengthens transparency, accountability, equality, responsibility, and ownership feeling, competency and good communication system through inclusive and participatory planning, implementation and monitoring and evaluation mechanism. Similarly, participatory wealth ranking tool are being used to identify poor and vulnerable households.

MEDEP has also developed a strategy for its sustainability. For this, MEDEP facilitated the platform for its target communities to get organized into groups. By facilitating the formation of the federated rural enterprisers, the project has established a

foundation for the marginalized and dominated to unite their voices for equitable opportunities for market promotion of their products. MEDEP MEDEP has also developed guidelines to internalize and implement MEDEP model and mobilize district enterprise development fund which has been endorsed and approved by MLD and MOICS. MEDEP also has developed Business to Business (B2B) linkage strategy at different levels for ensuring market for rural entrepreneurs.

4. MEDEP-Model

MEDEP has developed a model which has been recognized by the Government and donor communities. Once it is determined that there is potential to create micro-entrepreneurs, MEDEP then follows an integrated approach that starts from social mobilization process and passes through five more processes in sequential order (Figure 3). Once MEDEP starts, then the process completes when the individual/group operate the micro-enterprise in real sense. This is the beauty of the model. When the first cycle completes, then second cycle starts. In this case, expansion of micro-enterprises and graduation of micro to small enterprises are the major steps. When micro-enterprises are graduated to small enterprise, then entrepreneurs do



not get support from MEDEP. Short description of each component is given as below.

Social Mobilization for Enterprise Development

Social mobilization is an entry point for creating a micro-entrepreneur. Enterprise Development Facilitator (EDF) identifies the potential target groups by conducting either Participatory Rural Appraisal (PRA) or Rapid Rural Appraisal (RRA) or Appreciative Inquiry (AI). During the process, participatory well being

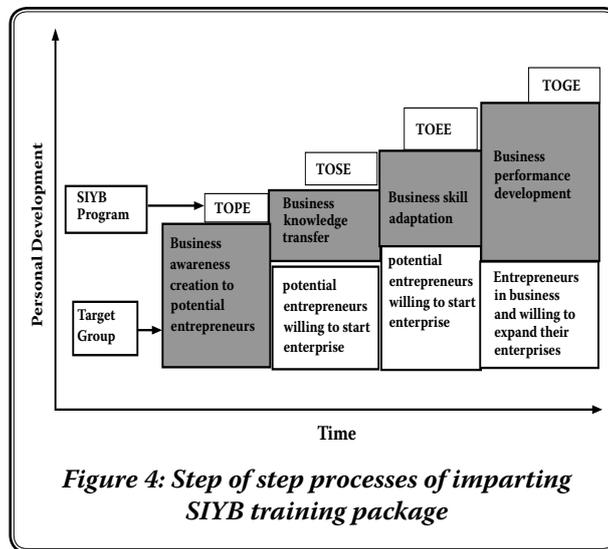
ranking is done to identify poor and hardcore poor according to gender and ethnicity classification. Besides, people are oriented and made aware on micro-enterprise development. Identification of local resources is also carried out. MEDEP has developed five types of forms (A, B, C, D, and E), which are filled up during the field survey. These firms also give basic information of an entrepreneur. During the social mobilization, micro-entrepreneurs are oriented to be organized in a cooperative or group, such as Micro-Enterprise Group (MEG).

Entrepreneurship/Management Skill

Once potential target group is identified, s/he will be provided entrepreneurship skill. Basically, there are two types of entrepreneurship training packages tested, adapted, developed and used by MEDEP.

Micro-Enterprise Creation and Development (MECD), which is adapted from “Creation of Entrepreneur through Formation of Enterprise (CEFE)” an Entrepreneurship Development Module developed by GTZ and replicated in more than 100 countries including Nepal, is one of the packages. This package is good if the potential entrepreneurs are literate.

Start and Improve Your Business (SIYB)⁴, which has been developed in Nepal with consultation with International Labor Organization (ILO) that has Start and Improve Your Business (SIYB) Level II, is another package which completes after conducting four stages (Figure 4). As most of the MEDEP’s target groups were either low literate or illiterate later, this package is lower literate or illiterate friendly as they can easily understand by playing games and observing the illustrations and charts. During the SIYB training, participants are oriented to select enterprise and also taught how to prepare a business plan of that enterprise. The business plan is generally based on real enterprise. In the initial stage, TOPE and TOSE are given. After one year or if micro-entrepreneurs want to expand their business, then TOEE and TOGE are provided.



Note: TOPE: Training of Potential Entrepreneurs; TOSE: Training of Starting Entrepreneurs; TOEE: Training of Emerging Entrepreneurs; and TOGE: Training of Growing Entrepreneurs (TOGE)

Technical Skills

During the SIYB training, micro-entrepreneurs select their micro-enterprise. To start their micro-enterprises, they need technical skill. They are therefore trained on technical skill according to what type of technical skill they require. The technical skill is generally provided to a group.

⁴ SIYB package is popularly used by projects and programmes in Nepal and ILO has replicated SIYB Level I in South Africa and five West African Countries. SIYB Level II is replicated to more than 100 countries including Nepal

Micro-Credit

After the selection of micro-enterprise and accordingly having technical skill, micro-entrepreneurs need budget to start their business. In this case, MEDEP does not provide financial support rather it facilitates to have linkages with micro-finance institutions. In the first phase, Agriculture Development Bank (ADB) used to provide loan but it has not been continued due to the internal policy of the bank during the second phase. MEDEP has therefore identified private and public micro-finance institutions in the second phase. At the moment, micro-entrepreneurs groups association signs memorandum of understanding (MOU) with the micro-finance institutions for getting loan.

Appropriate Technology

Once micro-entrepreneurs start their micro-enterprises, they might need technical support. Here “Appropriate Technology” refers user friendly and low cost technical skill, equipment and machine, and Common Facility Centre (CFC). In this case, MEDEP can provide support for appropriate technology but not to individual rather than in a group. MEDEP also support to carry out Participatory Action Research so that the output can be tested, verified, adapted, fabricated, replicated and disseminated in Nepal and elsewhere.

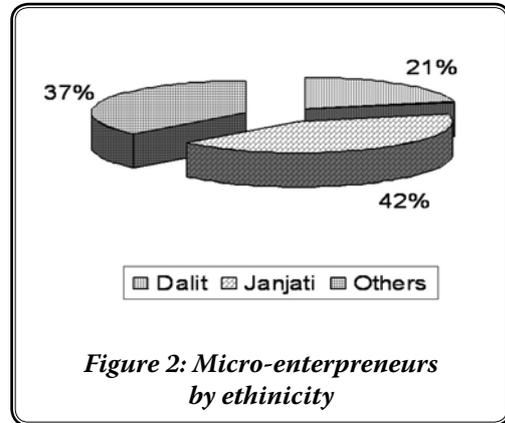
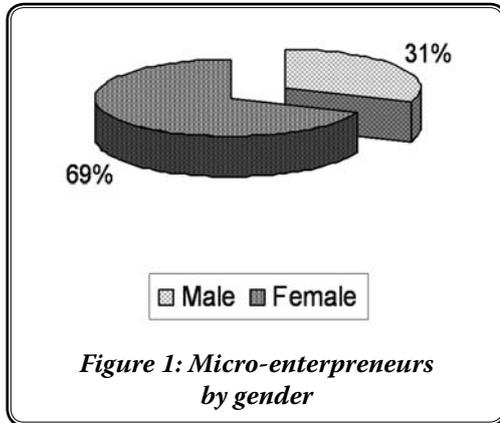
Marketing and Business Counselling

Marketing is important to sell the products produced by micro-entrepreneurs. For this, MEDEP provides support to micro-entrepreneurs. Support includes linkages with small to big enterprises, levelling and branding of the products, establishing of sales outlets, quality management, organizing and participating in the exhibition, and time to time business counselling.

5. Achievements

a. Social Empowerment

MEDEP's interventions responded to the emerging needs of the un-reached segment of rural women and men in the current context of political conflict, when lack of home based employment, absence of public services and feminization of poverty exhiALrated the rural poverty. By exploiting the existing constraints as challenges for constructive transformation, MEDEP developed capacity of socially excluded groups at local level, specially targeting women clients who are left alone to look after family matters, due to outgoing nature (or migration) of male members. To date (As of June 2009), MEDEP succeeded to create 38331 entrepreneurs in 31 districts. The breakdown of the total entrepreneurs by gender and ethnicity is given in Figure 1 and 2.



Ethnicity Women entrepreneurs have been able to raise their status and identity inside and outside their household, and strengthen their role in household decision making. MEDEP initiatives have brought changes in the social status of women, *Dalits*, and the excluded communities but more importantly empowered them in the families, societies and communities. They have in many cases been empowered to take decisions, and influence their lives. Excluded, down trodden and marginalized communities like *Haliyas* and *Kamaiyas*, have not only gained self-respect and self-esteem, but also evolved as entrepreneurs involving in economic activities and providing jobs for others. They are emerging as models in the society and people are looking at them with awe and inspiration as role models. It is heartening to note that some entrepreneurs have started providing scholarships to the poor and excluded. Their enhancing social status and role can be imagined from the fact that they are participating in community and development activities increasingly and with gusto. These changes are nothing less than metamorphosis.

Krishna Kumari now leader of women entrepreneurs

Krishna Kumari Thapa Magar, whose husband has gone to India for job, got entrepreneurship and skill training in 2062 and started producing bamboo products like stool, table, and decorative items. She lives in Rajana-5 of Banke district with her small daughters. She is now earning Rs 3000 per month by selling the bamboo products and maintaining her family with that money. Because of her involvement in this business, she gained confidants and developed herself into an empowered woman. She is now leading District Micro-Entrepreneurs' Group Association and advocating for the welfare and rights of 986 micro-entrepreneurs who are also members of the DMEGA.

Albeit women who traditionally relied upon males for financial resources have been empowered to possess and use money. Many claimed that they have money on hand and felt empowered. The roles have changed and in many cases women have become the principal bread winner. For others, they have been able to contribute to the family coffers. These changes have contributed to social, behavioral, attitudinal, and status change in the lives of many women.

b. Economical Empowerment

An important purpose of micro-enterprise is to significantly increase the per capita income of the poor. As an important indicator of success regarding incomes, MEDEP compares the entrepreneur’s per capita income before MEDEP’s intervention with the net income (revenues minus all non-labor costs) of the resultant micro-enterprise. The average MEDEP micro-enterprise now provides 243% more per capita income than the entrepreneur was receiving before MEDEP (See Figure 3).

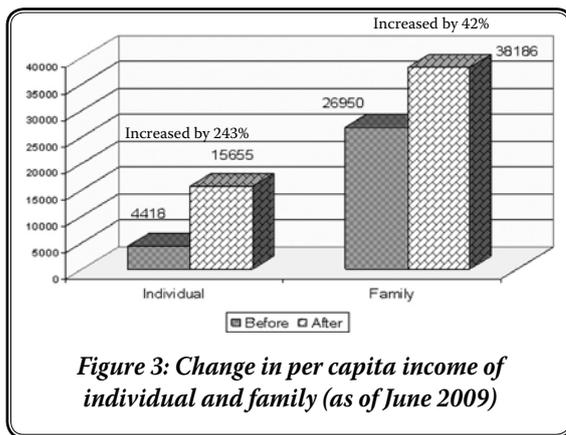


Figure 3: Change in per capita income of individual and family (as of June 2009)

One important purpose of micro-enterprise is to significantly increase the incomes of the poor. As one indicator of success regarding incomes, MEDEP compares the participating entrepreneur’s family per capita income before MEDEP’s intervention with the net income (revenues minus all non-family-labor costs) of the resultant micro-enterprise (not including any other income that the family may still be

earning). The average MEDEP micro-enterprise now provides 48% more per capita family income than the family was receiving before MEDEP. The percentage increase in family incomes is similar for *Dalits*, *Janajatis*, and *hardcore poor*. However, their enterprises are smaller than those of other MEDEP entrepreneurs.

Apart from poverty, the critical problems Nepal is facing lack of generation of adequate gainful employment opportunities. In such situation, MEDEP has created over 43296 jobs (as of June 2009). MEDEP initiatives have brought changes in the economic status of women, *Dalits*, and the excluded communities.

Many persons after being involved in entrepreneurship have not only been able to increase their incomes to better their livelihoods but have been able to save and invest. Many have been successful in adding assets while others have been able to



save and deposit in financial institutions. Some have been successful in procuring durable consumer goods. This is a big change in the lives of the poor. In other words these micro entrepreneurs have been able to make macro impact not only through job creation and income generation but also through savings and investments.

Jasmaya now a leading female Micro-entrepreneur

Jas Maya Purja, 29, a resident of Saliza VDC 7 of Parbat district, is known as a leading Allo cloth-netting and designing micro-entrepreneur and she is also leading twelve other micro-entrepreneurs of the same village. She is an active member of Community Forest User Group. After MEDEP provided her entrepreneurship training and skill training on Allo collection and processing, she along with her village mates had started her Allo micro-enterprises. Jas Maya is also a vice-chairperson of the District Micro-Entrepreneur's Group Association. Majority of district level development organizations know Jas Maya as a successful entrepreneur of Allo. She is earning 6000 to 9000 rupees per month. Parents are getting economic support from her.

c. Political Empowerment

Micro-entrepreneurs have institutionalized themselves into groups at all levels, starting from local to national level. They have formed Micro-Entrepreneurs Groups (MEGs) at local level; Micro-Entrepreneurs Groups Associations (MEGAs) at local market level; District Micro-Entrepreneurs Groups Associations (DMEGAs) at district level; and National Micro-Entrepreneurs Groups Association (NMEGA) at national level.

| उद्योग र विकास

One of the most striking impacts of MEDEP has been contribution in the development of leadership among women, poor, excluded and marginalized communities. Ms. Kesha Pariyar, a *Dalits* lady, is the chairperson of NMEGA. She is probably the only female leader of such a national level body and additionally from an excluded section of society, which in itself speaks a lot about the inclusiveness in MEDEP activities.



6. Issues and Challenges

- There is no Act and By-laws to implement the Micro-enterprise Policy 2063.
- Despite having linkages with private and public micro-finance institutions, Micro-entrepreneurs are facing problem of getting loan for the expansion of their enterprises. Several reasons exist for having such dilemma. Outreach of existing micro-finance institutions is limited to urban areas. Rate of interest is also high. No policy exists for using informal savings.
- To bring very poor and/or socially excluded into the mainstream of enterprise development is difficult task. They have to maintain their daily livelihood by earning in every day. If they come to participate in the enterprise sector, in the beginning they need compensation to balance their opportunity cost. Generally poor people are illiterate and most of them may not have citizenship. Without citizenship they can get access to micro-credit. Besides, these people are mostly excluded to get access to local resources.
- Since more than five years locally elected body has not been in place. This has slowed down the development process of micro-enterprise. Major decisions related to development of micro-enterprise according to local self-governance act have not been taken place. Besides, commitments from DDC side are lacking.
- BDSPOs are supposed to continue as resource persons and service providers at local level. Micro-entrepreneurs have not been yet fully capable and customized

to buy services from BDSPOs. It is hard to sell their services in other projects and programmes, because BDSPOs are newly formed. Retaining BDSPOs' services has therefore become a challenging task.

- To sustain Business Development Service Providing Organization- a local NGO formed by previous MEDEP-field staff, and Micro-Entrepreneurs' Groups Association has become difficult. Their capacities have not yet been enhanced and they need support for few years.
- MEGAs are still lacking to be more vibrant in participation in identifying and providing inputs to enterprise development policies and resource attraction at VDC and DDC level.
- A big challenge is to maintain consistency of products' quality, e.g., amount and regular supply of products, quality packaging, and labeling, branding, storage so as to meet the market standard.

Another big challenge faced by MEDEP is how to strengthen and retain a favorable socially enhanced business environment for the rural women by managing appropriate technologies, sufficient follow up support to women in production process and marketing. The rural women targeted by MEDEP come from socially deprived households besides being victims of economic poverty. The women need extra support for motivation, so do the *Dalits* and other excluded castes and conflict affected co.

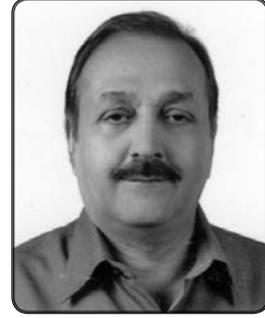


Industrialization And Poverty Reduction

A case for Small and Medium Industries

I Introduction: General Observations

Industrial development had remained and continue to be the important objective in development process in most of Asian - Pacific developing nations. Based on experience of advanced economies, and in realization of critical necessity for promoting additional employment as well as income generation for poverty reduction, governments of developing countries over the last six decades not only accorded priority but continue to pursue vigorously industrial development strategy for socio-economic transformation and modernization of their economies. However, countries had mixed performance in their past pursuit towards



Dr. Bhavani P. Dhungana*

industrialization and, thereby in structural transformation. Newly Industrialized Economies (NIEs), particularly Republic of Korea, Taiwan, Singapore and Hong Kong did achieve significant industrial progresses and were able to penetrate effectively into the international markets with increasing exports of their manufactured products¹. Others in South-East Asia particularly Indonesia, Malaysia and Thailand followed industrialization path a bit later and achieved remarkable successes in recent decades. China had pursued for manufacturing growth in second-half of twentieth century and later with market-oriented policies and various other liberal economic reforms pursued aggressively export promotion of manufactured products. India pushed its manufactured products in international market and significantly strengthened its industrial sector in the 1980s with far reaching efforts in technological capability building and several other liberal measures in opening up the economy and pushing aggressively its export drive. In all, these reform measures aimed at accelerating the pace of industrial development,

Government in respective countries played major roles not only through timely policy reforms but also in promoting and strengthening the foundations for private sector growth in industrialization and international trade. Strategic industrial policies and efficient state intervention measures were enacted to support initiatives of the

*Dr. Dhungana is a retired official of the United Nations.

1 Amsden, A., "Asia's Next Giant: Late Industrialization in Korea", Oxford University Press, New York 1990; UNESCAP, "Industrial Restructuring in Asia and the Pacific" United Nations, Bangkok, 1991; UNIDO, "Industrial Development Global Reports", Vienna, various years

private sector and in building domestic capabilities in specific areas². Based on the experience of earlier decades of the post-war period, several governments of Asia and the Pacific including the former Socialist countries of Indo-China sub-region, adopted timely economic reforms by moving towards market-oriented policies and encouraged private entrepreneurs to establish new enterprises and business firms. As a result, private investments in Vietnam, Laos and Cambodia increased significantly. Foreign Direct Investment (FDI) inflows increased and the manufacturing output expanded remarkably.

Strategies and priorities (import-substitution vs export-orientation) were much debated during sixties and seventies for accelerating the pace of industrial development, but nations that focused on creating efficient fundamentals with State's strong support for private sector encouragement in industrialization during the time, did eventually achieve higher manufacturing growth and increased their share in international manufacturing production and trade. For smaller geographically disadvantaged countries such as Nepal and Bhutan in Asia and several others in Africa, thrust towards industrial development remained debated citing smaller domestic market, low levels of income and thereby limited demand and other difficulties in infrastructure and logistic facilities for movement of manufactured products. State interventions in creating basic infrastructural facilities for transport, energy and institutions for technical and even general education, and health remained inadequate creating major hurdles for industrial and economic progress. Policy measures to encourage private sector and in building their confidence were lacking. Concerted efforts for enterprise development and private business firms were not encouraged.

It was therefore no surprise that the smaller nations of Asia, most of which still remain as least developed, did not achieve much economic and industrial progress during the second-half of the twentieth century. Though, several developing countries of Asia-Pacific region achieved notable economic progress and had undergone structural change and transformations by improving contributions of industrial sector to total gross domestic product (GDP), the smaller nations remained stagnant and dependent on natural resources and agriculture for their overall economic progress and export income without much gain in industrial GDP and employment. Share of manufacturing to total GDP in most of the smaller LDCs remained often less than 9 percent having small manufacturing base. These countries not only remained handicapped and ill-equipped in modernizing their domestic economy but also to ensure even an adequate standard of living for their population. The lack of proper

2) UNDP/ RCC, "Who's Afraid of Industrial Policy", Asia-Pacific Trade and Investment Initiative (APTII), Colombo, 2008. page 2.

| उद्योग र विकास

linkage between industry and other sectors of the economy had resulted in a heavy dependence of these countries on imported inputs constraining structural change and economic transformation process. Large section of the population remained in absolute poverty level and such human misery was inherited from generation to generation and decade after decade.

At a time, when several developing economies were emphasizing on the development of industrial sector as a means of broadening national production base and further diversifying manufacturing outputs, the smaller least developed economies such as Nepal, mostly produced and continue to produce only some light consumer goods and semi-processed agro-based products. Food, beverages, tobacco, other agro-based commodities and some textiles products accounted for more than 70 percent of the total manufacturing output in those economies. In situations, where economic and industrial development progressed slowly, the economy remained in traditional agricultural dependency structure. Furthermore, as growth in industrial production occurred mostly through expansion of intermediate and capital goods, it was no surprise that the scarcity of those goods in countries like Nepal further constrained industrial progress and economic transformation process. Nepal had not only been unable to expand production capacity and diversify its economic activities by moving into new productive sectors, but also had lower productivity levels in agriculture and other economic activities as results of low quality inputs. A recent study by Asian Development Bank refers to the estimates made by Asian Productivity Organization that the annual average growth of total factor productivity in Nepal during 1980 to 2000 was less than half of India. Moreover, the total factor productivity growth seems to have declined from 1.24 in the mid 1980s to 0.14 in later half of 1990s³. Such a dismal state of economic situation continues to prevail even at present in many Asian and African least developed countries including Nepal.

It is also desirable to note that several global and regional changes during the decades of 1980s and 1990s opened up new opportunities for developing countries in accelerating the rate of industrial and economic progress. Quick enactment of efficient reform measures for opening up the economies, privatization and greater emphasis on private sector development, dismantling of Socialist political and economic systems and move towards market-orientation approach in erstwhile Communist nations³ and further emphasis on liberalization of trade and investment regimes were leading to higher economic growth with increasing penetration in international markets. Greater faith and pursuit to multi-lateral trade negotiation for freer and fairer international trade and eventual conclusion of the Uruguay Round

3 Asian Development Bank, "Nepal: Critical Development Constraints" Country Diagnostics Studies Highlights, Kathmandu, 2009

of Multi-lateral Trade Negotiations in April 1994, did usher new opportunities and challenges for developing countries in widening market access and additional prospects for inter-country cooperation in areas of investments, production and trade.

The remarkable progress of the East Asian economies particularly Republic of Korea, Taiwan and the dynamic economic performance of other newly industrializing countries as well as the higher economic and industrial growth rates in South-East Asian economies did clearly indicate that development and economic growth can be expedited and poverty could be reduced within foreseeable period, provided appropriate policy measures and necessary institutional fundamentals are put in place and appropriately managed. In these achievements, the experience of successful newly industrialized countries does clearly indicate valuable lessons to other economies. Effective agrarian reforms and improvements in agricultural productivity, release and transfer of surplus productive resources from agricultural to industrial sector particularly in furthering manufacturing growth, are best measures for improving national economic performance, employment generation and poverty reduction. The East Asian economies successfully followed these paths and achieved remarkable successes. Furthermore, several countries of the region which had adopted inward-looking strategies moved quickly towards outward-looking strategies with emphasis on policy measures and support to promote exports of manufactured goods. Countries which had earlier relied more on public sector participation in industrialization moved towards privatization measures and encouraged greater private sector involvement in the decades of 1970s and 1980s. As a result, it was no surprise that Asia and Pacific region emerged as the most dynamic part of the world economy with clear indications that it would remain a strong source of manufacturing growth for decades to come. The growth of manufacturing output in countries of Asian region had also been most dramatic during the decade of 1980s and thereafter with the share of manufactured exports rising from 65 percent in 1980 to about 80 percent in 2007. As mentioned earlier the most impressive, prolonged and broad based growth had taken place in a small group of newly industrializing economies (NIES) and later in second-tier of relatively faster developing economies like Thailand, Malaysia, Indonesia and the Philippines. It is most interesting to note that the dynamism of Asia particularly of exports owed much to its ability to achieve and sustain international competitiveness and better resource utilization with timely policy reforms and institutional building for technological up-gradation in the face of rapidly changing external as well as domestic economic environment.⁴

⁴ World Bank, "World Development Report", Washington D.C., 1997

It must also be emphasized that the successful experience of several Asian developing countries and others in Latin America, clearly indicate that successes in industrial development and restructuring strategy pursued and achievement in industrial and trade competitiveness must have critical policy measures and other ingredients in place in quick timely order. In this regard, forging greater enterprise links and integration of national economy with the dynamic segments of the nearby regions within and outside national boundaries and new enterprise to enterprise linkages beyond constitutes the determining factors in achieving international competitiveness. Inter-industry trade and investment flows provided two mechanisms to forge those links. The experience of Asian NIEs also showed clearly that an open trade environment enables economies to develop competitive manufacturing industries linked with international capital and trade flows and allows the timely adoption of economic and industrial restructuring measures towards achieving international competitiveness. However, the development of competitive manufacturing industries ultimately depended on the drive and initiative of domestic individual firms and entrepreneurs. This essentially requires continuous improvements in the productivity of capital, labour and other resources at national levels. The policy makers in Nepal must realize that as the forces of globalization gain strength it becomes quite clear that industrial and trade policies need to be intimately connected and harmonized to each other. The achievement of greater harmony between these two sets of policies therefore should be taken as a central concern of any industrial strategy⁵ to achieve domestic and international competitiveness. Everyone is aware that from the very beginning of industrialization, countries had strived to promote the development of specific industries by offering them protection against external as well as domestic competition. Although the costs of protection were high, governments felt that those costs were justified to facilitate the emergence of an internationally competitive industry in the long run. At earlier stages even the Asian NIEs had widely used the infant industry argument and provided extensive protection to their nascent industries then. However, they pursued protection policies, which differed significantly from those adapted by certain other Asian developing economies and others as well. The Asian NIEs did not provide unconditional protection. A protection policy was always pursued on a quid pro quo basis. Government support like subsidized credit or protection from competition was made contingent on enterprises achieving identifiable performance targets, most often export targets, and these support or protection measures were always time-bound and immediately withdrawn if targets were not met. While offering protection from external competition Newly Industrializing economies encouraged intense domestic competition among its enterprises as well.

5 UNESCAP, "Promoting Industrial Competitiveness and Efficient Resource Utilization in Manufacturing", United Nations, Bangkok, 1992.

The experience of newly industrializing and other faster developing countries have a lot of lessons to offer to other smaller least developed countries like Nepal. It must also be realized by the policy-makers in Nepal that though service sector is gaining quite prominence in modern economy, yet industrial growth still remain at the heart of the several economies. Building productive capacities through industrial growth remains crucial not only for economic progress and income generation but also a sustainable measure for new employment opportunities and poverty alleviation. Industry is a driver of economic growth in the development process and is essential for enhancing productivity that stimulates growth throughout the economy, especially through its link to other sectors, particularly agriculture. Productivity enhancing measures like skills promotion, widening of knowledge base, wider applications of information technology and faster infrastructure building can facilitate the strengthening of domestic manufacturing capacities for which public investment in Nepal need to be enhanced significantly.

Experience of several developing countries' in East and South-East Asia also clearly indicate that appropriate policy measures aimed at promoting wider linkage between agriculture and industry sectors and acceleration of industrialization are concrete and quickest paths to poverty alleviation. Promotion of small and medium industries (SMIs) and micro-enterprises and encouragement of small-scale rural enterprises are important measures in industrial development for poverty alleviation in a country like Nepal. Also, poverty alleviation through productivity growth and increased factor inputs, especially labour, require appropriate development of the basic skills along with some minimum level of physical asset such as land or some industrial set ups in the vicinity, hand tools or some agricultural machines. Furthermore, for successful industrialization and poverty alleviation, it is necessary to institute mechanisms for continuous dialogue between policy-makers and private entrepreneurs.

Policy makers in country like Nepal must also provide due consideration to the fact that in a rapidly changing global economic environment international production network (IPN) is gaining strengths with new mechanisms of value chain. Therefore coordination among different actors within public sector as well as those from the private sector directly involved in industrial production process becomes crucial and critically important. Design of effective industrial policy must take into consideration the newly established norms, especially in the field of standards, environmental regulations, and intellectual property rights and other WTO mandates and other international commitments. Industrial policy should also target a wide diffusion of technological learning, well trained technical and managerial human resource and technological capability building facilities for strengthening competitive position at industrial firm levels. While many of these activities need to be carried out by the

private sector, however in view of the present status of the private sector in Nepal it is most desirable that the government provides urgent support through institutional mechanisms and policy reorientations in the immediate to medium term.

Keeping in perspective the above mentioned experience and the relevance of Asian developing countries' success in industrialization, particularly the role of small and medium-scale industries in poverty reduction, this brief paper attempts to review Nepal's efforts towards industrialization with particular focus on potentials of SMIs for poverty reduction. The paper attempts to draw on some lessons of experience from the successful cases of the developing Asian nations. The paper emphasizes on the need for a comprehensive policy framework to make small and medium industries particularly the rural enterprises to be important vehicles for poverty reduction through employment and income generation. In consideration that, SMIs have great potentials for poverty reduction, this paper strongly recommends that every effort should be made to avail the accessibility of credit and financial services, and other critical support measures aimed at enterprise building particularly in rural areas and link prospective enterprises in higher value product chain, both within and outside the country. It also highlights on the critical need for promoting micro-enterprises on a wider-scale and launching innovative measures to enhance production and services from them to help enter into the formal sector and be a part of well-organized value-chain.⁶

II Industrial Progress in Nepal: A Brief Review

Industrial development in Nepal over the last fifty years was not of much encouraging achievement. While in several developing countries there were concretely visible shifts out of agriculture towards industry and service sectors over this period, Nepal remained tied to agricultural dependency and underdevelopment. Improving domestic capacities for higher productivity in agriculture and other economic activities including industrial development through adaptation of efficient technologies were not even considered seriously. Economic and industrial activities remained geared to traditional production and marketing patterns. Nepal remained dependent on exports of primary products that also mostly to India. Capital accumulation which was considered to be important precondition for industrial growth, structural transformation and faster economic progress was completely lacking in Nepal. Overall, the manufacturing base was very small and some medium size manufacturing unit's set-up within the country from external assistance was not

⁶ Government of Nepal is currently undertaking the revision of the "Industrial Policy" enacted since 1992. It is emphasized that such critical realities need to be well treated and incorporated in the revised policy"; UNIDO, "Building Productive Capacity for Poverty Alleviation in Least Developed Countries (LDCs), The Role of Industry", Vienna, 2001.

even able to develop any linkages with the rest of the economy. For a long time, there were neither necessary policy reforms for encouraging private sector, technological capability building, and human resource development nor any visible achievements in building institutions for encouraging private sector in industrial development and industrial investments.⁷

In the course of reviewing the industrial progress of any country during the last few decades of the twentieth century, one has to keep in mind the fast emerging global and regional economic situations of that time. It was during the decades of 1970s and more so during 1980s that the inexorable forces of globalization and liberalization were being observed. These processes of globalization and several reforms including quick pace of liberalizing measures had brought profound changes in international context and were affecting the national development processes of different sectors in all countries. Industrial sector was significantly affected.

As a result of liberalization measures and greater openness as well as outward-orientation measures adapted by several faster developing economies, many policies that were effective in raising the competitiveness in the so called newly industrialized economies during 1960s and early 1970s were being discarded in the late 1980s and the decade of 1990s. The protection of “infant industries”, local content rules, export-import subsidies, and other incentives were being phased out. A new global industrial pattern was emerging where competitiveness, product quality, product delivery and efficiencies in industrial services were the key characteristics. Industrial activities in different nations were being integrated at a much faster rate. The widespread use and application of information technology was changing the whole context of information access, information processing and knowledge application – through which not only the production process and delivery systems were changing but also affecting consumer taste and preferences. The marketing of products, and duration of products life cycle were also changing, further affecting the integration of economies, industrial activities with greater inter-firm linkages within and outside the individual countries. The combination of liberalization, technical change and globalization was unfolding many more opportunities and much more intense competition in the industrial sector of all nations. Productive knowledge was moving more quickly across countries in a context in which many previous barriers to trade and information flows were being removed. Furthermore, under the aegis

⁷ For additional description of industrial development process in Nepal, please refer : Adhikary, Bharat Mohan, “Nepali Audyogikaranka Samasya” (Nepali) , Ratna Pustak Bhandar, Kathmandu, 2006; Karan, Pradyumna P. and Ishii, Hiroshi, “ Nepal-A Himalayan Kingdom in Transition”, United Nations University Press, Tokyo, 1996, pages 205-227; GoN, “Industrial Perspective Plan: Vision 2020”, Kathmandu, 2002.

of TNCs, or by other competent local enterprises, the whole gamut of international production systems was changing. Cheap labor per se was becoming less important to competitiveness except at the simplest entry-level activities. What mattered most in the new environment was raising the absorptive base for new technology for improved efficiency and competitiveness? These were the only ways through which one could move effectively in the regional and global markets with greater integration of economic and industrial activities.

Another important development that needs to be seriously noted was that foreign direct investment (FDI) was becoming the most important force in promoting regional and global integration of economies and industrial activities. The expanding magnitude of FDI inflows tended to generate optimism among developing countries of its potential for integrating with the world economy besides expediting the process of their development with the help of resources that normally came bundled with FDI e.g. technology, marketing and organizational know how and some times market access. Hence, most developing countries in Asia and elsewhere had quickly liberalized their policy regimes towards FDI inflows and had also adopted promotional policies to attract greater magnitudes of those inflows. However, FDI inflows had increasingly got concentrated in handful of high and middle-income countries over the 1990s and poorer countries like Nepal had been marginalized. In a situation where in several developing countries opportunities were being unfolded at a faster pace, disadvantaged LDCs such as Nepal and others could not take much benefits due to perennial problems of inadequate infrastructures, lack of investment friendly environment, technological backwardness and adequately trained manpower. Public policies were vague and not even adequately implemented. Nepal's policy-makers are still ignoring the vast prospects of attracting FDI through policy reforms and institutional arrangements.

Even at present Nepal's industrial sector is not fairly treated and appropriately developed. Despite several changes and reform measures enacted after the political change in 1990, the contribution of manufacturing sector remained less than 10 percent at the beginning of the Tenth Plan (2002-2007). In terms of industrial units, more than 90 percent of the industries were under the categories of small and cottage industry. Such industries had contributed over 76 percent of employment and 50 percent in value addition.

The economic liberalization measures enacted in the early 1990s and the political change that had occurred were felt to have created a better economic environment. As a result, the private sector was encouraged and was responding positively with industry's growth rate of around 8 percent and manufactured outputs growing at

10 percent. Further, the rapid manufacturing growth was primarily encouraged through increased exports. Successive trade liberalization measures through the 1990s and dismantling of non-tariff barriers to imports as well as the advantage of the Indo-Nepal trade agreement of 1996 under which India had granted duty free access to certain imports from Nepal, trade particularly exports to India as well as to the third countries increased encouragingly. Most of the export growth had come from garments, carpets and Pashmina. Also several agro-based products and light consumer goods export to India had also registered encouraging growth. It has been well noticed that following trade reforms and the devaluation of Nepalese Rupees by 33 percent against the US Dollar, manufacturing exports grew by 38 percent in 1991-92, spearheading manufacturing growth. Again following India – Nepal Trade Treaty of 1996, exports grew rapidly as a result in increase of exports to India of such products such as butter and cheese, procured edible oils, perfumes and cosmetics, Pashmina and traditional garment exports. However, by 2000/2001 the exports of these products and carpets and garments slowed down considerably. Carpets, Nepal's largest export category continued its long-term decline started in 1993/94⁸. As a result, manufacturing growth slowed down significantly during the First half of the first decade of the new millennium.

The beginning of the proper industrial development in Nepal can be said to have started in 1935 A.D. with the setting up of “Udhyog Parishad” (Industry Board) to promote crafts and expedite the use of indigenous raw materials and the large scale organization of industrial enterprise was facilitated for the first time by the setting-up of the Nepal Companies Act in 1936. Some other landmarks aimed at industrial development in Nepal can be cited to be the “Nepal Industrial Development Corporation” established in 1959, setting up of the “Industrial Development Board” in 1960 and the promulgation of the Industrial Enterprise Act in 1961.

As stated earlier, most of the industrial enterprises were set up by the government either on its own or as a result of some external assistance. Between 1956 and 1985, the number of public enterprises grew from just 1 in 1956 to 55 in 1985. Of these, 25 were manufacturing units. These enterprises were producing mostly sugar, cement, cigarettes, leather, and leather goods, agricultural tools, and agro-based and agro-processed goods. Later carpets, garments, and in recent decades Pashmina and other wool based products have become important products in Nepal. Other important products include construction materials, brick and tile, oil and food processing, breweries and several mineral based manufacturing. In recent years,

⁸ MOICS, GoN, “Industrial Development Prospective Plan: Vision 2020”, Kathmandu, September, 2002, page 5.

| उद्योग र विकास

fruits processing has emerged as one other important output. Several joint ventures mostly with Indian partners have been set up in the country.

In realization of the important role to be played by the industrial sector in Nepal's development prospects, the Tenth Plan (2002-2007) had set a target of achieving 7.8 percent annual average industrial growth rate and creation of additional 250,000 employment opportunities in the industrial sector. However, the actual growth rate turned out to be only 1.95 percent. At present, the contribution of manufacturing to GDP is 7.1 percent, a decline from 9 percent from the year 2000/2001.⁹

Nepal's overall economic performance and particularly the manufacturing sector deteriorated enormously during the 2001-2008 period. The industrial sector in general and manufacturing in particular was adversely affected due to a number of serious constraints such as difficult geographical location, inadequacy of physical infrastructure, political instability and domestic violence, social conflict, deterioration in industrial security, rigid labor laws, high transport and trade transaction costs, irregular and unreliable energy supply and overall unfriendly business environment. In recent years, the growing industrial insecurity and unfriendly industrial relation along with recurring strikes and work stoppages have not only discouraged new investments in the manufacturing enterprises, but have also led to closures and movements of such units from Nepal to other countries. This is indeed a serious matter in a country, where more than 31 percent of people still remain in absolute poverty level and a labour force that is growing on an average of 400,000 youths per annum. Furthermore, power outages have become an unfortunate reality for industrialists in Nepal. At a time when energy demand is increasing by 10 percent annually, the supply constraints remain unaddressed. Even the existing capacity is being eroded due to the lack of appropriate repairs and maintenance. Such a situation has adversely affected the manufacturing production.

Nepal is currently at a very difficult period for economic progress and sustainable development path. In this period of political transition, the industrial sector particularly the manufacturing has faced enormous constraints and challenges. But it must also be realized that Nepal does have good potentials for growth and development through concentrated efforts in building necessary fundamental infrastructures and by prioritizing selected industrial sub-sectors. There are manufacturing products

9 *"Trade, Private Sector Development and Investment Opportunities", A paper for discussion at the Nepal Development Forum Stakeholders Consultation Meeting, Kathmandu, April, 2009.*

which could emerge as competitive export items.¹⁰ However as pointed out by the document on “Industrial Development Perspective Plan: Vision 2020” it must be fully realized by government policy-makers and private sector entrepreneurs that the nation will not be able to sustain regulatory measures and policy tools used in the past to spur manufacturing growth such as promoting a narrow range of exports based on imported inputs. Furthermore days of import restrictions and high tariff walls are also gone. The changing economic environment and the increasing faith on multi-lateral trade system for free and fairer trade calls for more liberalized trade and investment regimes, more effective and innovative industrial and trade strategy relying on greater understanding and close public-private partnerships for creating a conducive business environment. The government must strengthen its policy and institutional support measures to help develop industrial technology at the manufacturing enterprise level in order to improve the technical and managerial capabilities of domestic industrial firms. It must be fully realized by all stakeholders that it is firm that compete in domestic and international markets and the public policy needs to help the private sector to strengthen the competitive capabilities of business and industrial firms¹¹.

It needs to be noted that Nepal’s manufacturing sector does account for some important export items. However, due to inefficient policy measures and institutional weakness in enforcing required regulations such as standardization, quality control and non-compliance of delivery datelines, Nepal’s export items have lost credibility in international market over the years. Nevertheless, one has to realize that further development of manufacturing and export success are critical and require committed efforts from government for Nepal’s prosperity and poverty reduction. As pointed out earlier manufacturing enterprise in Nepal are facing difficult domestic conditions at present requiring urgent government response. Further global slowdown and increasing global competitiveness are other challenges. Nepal definitely has opportunities as it is still a low wage situation, has abundant water resources, wide bio-diversity, and several other areas including medicinal herbs where comparative and competitive strengths can be built and sustained.. Nepal’s geography is also now becoming advantageous being located between India and China which are the fastest growing nations in the world. Therefore, if the Government and other actors are serious in alleviating poverty in Nepal and leading the nation towards prosperity, concerted efforts for industrial development and diversification in manufacturing with

¹⁰ Government of Nepal has recently promulgated a new “Trade Policy” 2065 BS (2008 AD). Under this policy, the Government has identified several products as priority areas for development and promotion Refer “Trade Policy 2065” Ministry of Commerce and Supplies, GoN, Kathmandu, 2008.

¹¹ For further details refer” Industrial Development Perspective Plan: Vision 2020” MOICS, GoN, Kathmandu, 2002

new and innovative efforts towards export promotion of high added manufacturing products should be seriously promoted through the combined efforts of government and the private sector.

As emphasized earlier, Nepal does possess potentials for enhancing manufacturing outputs in the country. Furthermore, the critical need to create additional employment opportunities and income generation, Nepal has no other way than to move more aggressively in the industrial development path. Such a strategy would require higher level of capital stock and sustained arrangements for physical and human capital formation, technological capacity building and a package of investment friendly reforms measures for strengthening confidence of the private sector. While such an approach in Nepal's development path would be necessary over the long term with clear vision and sustained commitment and sincere endeavour, nevertheless, the strategy in the immediate to medium term should really be to pursue a concerted effort towards building networks of small and medium industries particularly focusing the rural areas and the rural resources. This would be a concrete measure for promoting rural employment, inclusive growth and an effective way towards poverty reduction.

III Small and Medium Industries: Prospects for Poverty Reduction in Nepal:

Earlier, it was emphasized that Nepal needs critical assessment of its competitive advantage prospects and identify a few manufacturing products and pursue export promotion drive through more concentrated approach and competitive strategy¹². For a small nation with low income and limited domestic market, Nepal should adopt strategy for export promotion of high valued items not only for employment and income generation but also as a viable measure towards poverty alleviation. Nepal's total population now stands a little more than 28 million and is growing at the rate of 2.25% per annum with approximately 400,000 persons entering labour force on an annual basis; the nation must explore all avenues for employment and income generation. In this context it necessary to note that the results of a recently released "Nepal Labour Force Survey 2008" indicate that only 66 percent of Nepal's labour force are fully employed and out of the rest, 31.6 are underemployed and 3.4 percent being completely unemployed. Furthermore, only 16.9 percent of the fully employed are wage or salary earners and as high as 83.1 were self-employed. It also needs to

¹² The new, "Trade policy 2065 B.S" has done this. It however needs to be supported with concrete actions to make these products as competitive items in the international market. The Government in full cooperation with the private sectors should seriously pursue actions to make these as internationally competitive export items.

be noted that 73.9 depended on agriculture for employment with 26.1 percent being employed in non-agricultural activities.¹³

Thus, Nepal's success in poverty reduction and inclusive growth really hinges on a comprehensive approach towards development of small and medium industries including cottage and micro enterprises focusing the rural areas and the agricultural sector. Nepal, at present being dependent on agriculture with a large rural economy and rural poverty being the critical problem, the nation will not be able to extract itself from clutches of absolute poverty and achieve sustained equitable and inclusive growth, unless a well thought out programme of small and medium enterprise development expected to benefit the rural areas, is launched nation wide on a priority basis.

It should also be noted that in several developing economies including the NIEs and economies in South- East Asia as well as in China and India, small and medium enterprises played pivotal role in promoting and sustaining industrial dynamism. Traditionally, viewed as a means to promote a multitude of development objectives including poverty reduction, small and medium industries have assumed very important position in several countries in export promotion and production of high value goods. Furthermore, as a result of growing adherence towards production networking and supply chain networks, SMEs /SMIs in recent years have acquired even greater importance in building national competitive strengths in several economies. A supply chain network is a set of enterprises directly linked by upstream and downstream flow of products, services, finance and information from the beginning of production stage to the end stage of product user. In the other words, global or regional supply chain emerge as cross border business networks utilized to effectively integrate suppliers, manufacturers, warehouses, transport companies, distributors and end customers. Keeping advantage of the emerging supply chain networks and also the trend towards outsourcing of parts and components as well as other support services, SMEs have assumed new and critical importance in overall industrial development and restructuring, export growth, employment and income generation and thereby in poverty reduction. They have thus been instrumental in sustaining the economic growth momentum and are greatly contributing to equitable and inclusive growth and poverty reduction in countries of the region. Even in countries where economic growth had stagnated due to economic crisis during mid-nineties, SMEs had somehow managed to survive and bear the bulk of economic activity. Unfortunately, SMEs were traditionally being discriminated in terms of access to capital, technology, and markets in the earlier parts of the post-war period

¹³ CBS, *Major Findings of "Nepal Labour Force Survey 2008"* Government of Nepal, Kathmandu, 2009

in favour of their larger counterparts. However, as the potential of SMEs, in particular in exports were being realized in many countries during seventies and thereafter, governments had implemented a host of support policies aimed at strengthening the SMEs, and making them important vehicles in promoting employment, fostering regional development, creating a spirit of entrepreneurship, enhancing linkages and in particular in export promotion Support measures to SMEs had assumed increased importance in the wake of changing global economic condition and trade arrangements in eighties and nineties and those measures have acquired even greater significance in countries like Nepal.

It must however be also admitted that in Nepal there is still little realization about the vast potentialities of SMEs and their prospective contribution to employment generation and overall development. Official statistics and information on SMEs and in particular on export-oriented SMEs and their performance and operating modalities are not easily available or are simply not available. Encouragingly, in recent years some efforts were made to assess SMES status in Nepal. A Survey of Small Manufacturing Establishments was undertaken in 2009. Also, while analyzing the current situation of small and medium enterprises, a document¹⁴ of the Government of the Nepal emphasizes clearly that SMEs form the backbone of Nepalese industrial sector and have the high employment intensity. SMEs constitute 96.2% of the total industrial labour force with the value of 45.8% of the total industrial value added. Nepalese SMEs are found to be labour intensive as they create job by investing Rs.86532 on fixed assets against larger forms from Rs.667,563. In Nepal, SMEs are the largest employer outside the agriculture sector in rural area. Thus in view of the actual and potential contributions that export oriented SMEs do and can make to the industrial development efforts of developing countries and particularly of a small LDC like Nepal, it is necessary to examine in detail why the experience with SMEs in Nepal has been limited and how the sector could become a more effective means for achieving the wider development process and poverty reduction. This need is even more crucial as global economic realities in changing rapidly and international trade and investment have become considerably more liberalized, as domestic demands for manufacturing goods in several developing economies including our neighborhoods have risen, consumption patterns have changed and major technological breakthroughs have taken place, - trends which are all likely to continue in the coming decades and beyond.¹⁵

14 GoN, "Trade, Private Sector Development and Investment Opportunities" A paper for discussion at the Nepal Development Forum Stake Holders Consultation Meeting 2009. (The Meeting was eventually postponed)

15 Dhungana, Bhavani. P, "Strengthening Competitiveness of SME's in Globalization Process: Prospects and Challenges", UNESCAP, Bangkok.

In such changing global and domestic economic environments the SME sector in Nepal could be geared to play an important role not only in generating more employment, raising output, and achieving regionally balanced national development, but also in fostering a more dynamic, competitive and efficient industrial structure within the country. All these achievements would not only lead to more inclusive and higher economic growth rates but would also sustain and provide impetus to poverty reduction efforts.

IV Conclusions: Policy Recommendations for Development of Small and Medium Industries for Poverty Alleviation

Nepal is one of the poorest countries in South Asia. Even at present more than 31 percent of the total population remains below the absolute poverty line and the country faces a serious challenge of employment generation to a rapidly growing labour force. Agriculture sector in Nepal has large underemployed labour force and therefore doesn't have much prospect of generating additional employment opportunities. Service sector in Nepal is growing and is generating some employment opportunities, however, the sector's capacity to absorb additional labour force is rather limited, as the activities of this sector are concentrated in urban areas, require educated and skilled labour and are more of information technology based ones. Therefore, the industrial sector particularly the small and medium industries would have to provide additional employment opportunities and thereby reduce poverty as well as improve economic growth in Nepal at least in the short to medium term.

As emphasized earlier, Nepal's critical problem is really the persistent poverty in rural areas and unless concerted efforts are made to strike at root causes of poverty and exclusion in rural areas of the nation, Nepal will not be able to extract itself from least developed level as well as from poverty traps. These basic realities had been overlooked for decades in the past and the nation is currently facing domestic violence, political instabilities and regional and ethnic disturbances. Rural youth unemployment, social exclusion, inaccessibility of public services and urban biased development works in the past did result in severe dissatisfactions in rural areas and amidst rural ethnic communities.

Thus, there is an urgent need to assess the critical constraints that Nepal is facing in overall development, and committed efforts for evolving medium to long term economic vision, agenda, and roadmap for addressing them through national consensus and collective work should be launched. While the nation is currently preoccupied in resolving the political transition process, however a delay in addressing economic agenda could jeopardize the long awaited peace and settlement of political

| उद्योग र विकास

issues and the growing unemployment, disruption in public service deliveries and the unresolved issues of exclusion could further entangle the nation into new insurgency and political and ethnic disturbances. In addressing these challenges it is most desirable that clear focus and target should be the rural areas and the communities. Many of these issues would require certain period of time to address them properly, nevertheless, there are critical urgent areas that need immediate attention and actions could be initiated.

It is therefore desirable that the Government launches a vigorous rural development programme with high priority to rural infrastructure building, rural enterprise promotion and rural skills development with focus on small and medium industries especially targeting the prospects for rural youth employment. One needs to note that the development of rural agro-based industries and agribusiness had been the key factor in accelerating the industrialization process and poverty reduction in Taiwan, Republic of Korea as well as in several ASEAN economies. In those cases there have been several successful cases of linkages between agriculture and industry with small agro-processing units establishing effective links with larger food items producing corporations. It is therefore desirable that such possibilities be explored in the rural Terai areas of Nepal. Furthermore, as Government of Nepal is setting up Special Economic Zones (SEZ) in Terai areas, it would be desirable that agro-based processing units be given priority in setting up units inside SEZ.

While SMEs are extremely important in economic development, they have always faced discrimination and obstacles in Nepal and elsewhere in terms of access to finance, technology and marketing support and so on in favour of large enterprises. Even the schemes designed especially for the benefit of SMEs in Nepal have often proved to be unsatisfactory as they have failed to address the real needs and concerns of SMEs. It is important thus that awareness is created among policy makers and private sector entrepreneurs about the importance and needs of SMEs which will be translated into concrete policies to support and nurture them. Apart from financial and technical support, the promotion and strengthening of horizontal and vertical linkages among SMEs and between SMEs and larger enterprises, both domestic and foreign, would assume special importance. As Government of Nepal is reformulating the industrial policy, it is expected that small and medium industries would be duly treated by properly addressing all those critical issues in the forthcoming policy and industrial act. All institutions created to foster the development of small and medium industries as well as other support services related ones particularly the financial service providers need to be further strengthened. Accessibility to credit and all other financial services need to be provided to rural SMEs on a priority basis.

REFERENCES

- ❑ Amsden, A., Asia's Next Giant: Late Industrialization in Korea, Oxford University Press, 1990
- ❑ ADB, Asian Development Outlook 2009, Asian Development Bank, Manila 2009
- ❑ -----, Key Economic Indicators of Developing Member Countries 2008, Asian Development Bank, Manila, 2009
- ❑ CBS., Census of Manufacturing Establishments 2006/2007, Central Bureau of Statistics, Government of Nepal, Kathmandu, 2008
- ❑ -----, Major Findings of Nepal Labour Force Survey 2008, Press Release, Central Bureau of Statistics, Government of Nepal, Kathmandu
- ❑ -----, Survey of Small Manufacturing Establishments 2009, Central Bureau of Statistics, Government of Nepal, Kathmandu, 2009
- ❑ Dhungana, Bhavani P., Rural Industrialization for Poverty Alleviation, Paper presented at International Symposium on Rural Industrialization, September 1999, Changzhou, China and published in World Association of Small and Medium Enterprises (WASME)'s publication on Rural Industrialization, New Delhi, 1999
- ❑ -----, Strengthening Competitiveness of SMEs in Globalization Process, UNESCAP, Bangkok
- ❑ Government of Nepal, Trade Private Sector Development and Investment Opportunities, A paper prepared for Nepal Development Forum Stakeholders Consultation Meeting to be held in Kathmandu, 2009
- ❑ -----, Economic Survey 2008/2009, Ministry of Finance, Government of Nepal, Kathmandu, 2009
- ❑ -----, Industrial Perspective Plan: Vision 2020, Ministry of Industry Commerce and Supplies, Government of Nepal, Kathmandu, 2002
- ❑ -----, Trade Policy 2009 (Nepali), Ministry of Commerce and Supplies, Government of Nepal, Kathmandu 2009
- ❑ UNCTAD., Developing Countries in International Trade, Trade and Development Index, United Nations, Geneva, 2005
- ❑ UNESCAP., Economic and Social Survey of Asia and the Pacific 2009, United Nations, Bangkok, 2009
- ❑ -----, Emerging Trade Issues for Policymakers in Developing Countries in Asia and the Pacific, Studies in Trade and Investment No 44, ST/ESCAP/2528, United Nations, Bangkok, 2009
- ❑ -----, Industrial Restructuring in Asia and the Pacific, United Nations, Bangkok, 1990
- ❑ -----, Promoting International Competitiveness and Efficient Resource Utilization in Manufacturing, United Nations, Bangkok, 1992
- ❑ UNIDO., Industrial Development Report 2009, Breaking In and Moving Up: New Industrial Challenges for the Bottom Billion and the Middle Income, United Nations, Vienna, 2009
- ❑ World Bank, World Development Report 2000/2001, World Bank Washington D.C., 2001

Industrial Project Management

1. Introduction

Project management is the discipline of planning, organizing and managing resources to bring about the successful completion of specific project goals and objectives. A project is a finite endeavor--having specific start and completion dates--undertaken to meet particular goals and objectives, usually to bring about beneficial change or added value. This finite characteristic of projects stands in contrast to processes, or an operation--which is repetitive, permanent or semi-permanent functional work to produce products or services. In practice, the management of these two systems is often found to be quite different, and as such requires the development of distinct technical skills and the adoption of separate management.



Dinesh Mani Ghimire*

2. History of Project Management

The Government of Nepal recognizes that there is a need to improve its development management capacity including the processes of selecting new projects and of managing and monitoring of ongoing projects. The institutional capacity needed for in terms of accountability, skills, systems, and processes does not currently exist to the extent required. The need for ensuring efficient utilization of resources becomes extremely important in a country like Nepal where such resources are critically scarce. Domestic savings have been low, averaging about 12 percent of the gross domestic product since the turn of the century, and were less than 9 percent in FY 1995/96. The Government revenue effort has improved only marginally from about 9 percent of GDP in 1980/81 to about 11 percent in 1996/97. The country's development budget is increasingly dependent on funds from external sources, which accounted for almost 60 percent in 1996/97. While external assistance and public investments have grown rapidly in these days, these development efforts have not resulted in commensurate improvement in economic growth and poverty reduction. At the heart of these shortcomings are poor development and public selection, inadequate preparation, weak project management, inadequate accountability, and ineffective project monitoring and supervision.

*_Mr. Gimire is associated with T.U. as a Lecturer.

As a discipline, Project Management developed from different fields of application including construction, engineering and defense. In the United States, the two forefathers of project management are Henry Gantt, called the father of planning and control techniques, who is famously known for his use of the Gantt chart as a project management tool, and Henri Fayol for his creation of the 5 management functions, which form the basis for the body of knowledge associated with project and program management. Both Gantt and Fayol were known as being students of Frederick Winslow Taylor's theories of scientific management. His work is the forerunner to modern project management tools including work breakdown structure (WBS) and resource allocation. The 1950s marked the beginning of the modern Project Management era. Project management was formally recognized as a distinct discipline arising from the management discipline. Again, in the United States, prior to the 1950s, projects were managed on an *ad hoc* basis using mostly Gantt Charts, and informal techniques and tools. At that time, two mathematical project scheduling models were developed. The "Critical Path Method" (CPM) developed in a joint venture by both DuPont Corporation and Remington Rand Corporation for managing plant maintenance projects. And the "Program Evaluation and Review Technique" or PERT, developed by Booz-Allen & Hamilton as part of the United States Navy's (in conjunction with the Lockheed Corporation) Polaris missile submarine program; These mathematical techniques quickly spread into many private enterprises.

At the same time, technology for project cost estimating, cost management, and engineering economics was evolving, with pioneering work by Hans Lang and others. In 1956, the American Association of Cost Engineers (now AACE International; the Association for the Advancement of Cost Engineering) was formed by early practitioners of project management and the associated specialties of planning and scheduling, cost estimating, and cost/schedule control (project control). AACE has continued its pioneering work and in 2006 released the first ever integrated process for portfolio, program and project management (Total Cost Management Framework).

In 1969, the Project Management Institute (PMI) was formed to serve the interests of the project management industry. The premise of PMI is that the tools and techniques of project management are common even among the widespread application of projects from the software industry to the construction industry. In 1981, the PMI Board of Directors authorized the development of what has become *A Guide to the Project Management Body of Knowledge* (PMBOK Guide), containing the standards and guidelines of practice that are widely used throughout the profession.

The International Project Management Association (IPMA), founded in Europe in 1967, has undergone a similar development and instituted the IPMA Competence Baseline (ICB). The focus of the ICB also begins with knowledge as a foundation, and adds considerations about relevant experience, interpersonal skills, and competence. Both organizations are now participating in the development of an ISO project management standard.

3. Project Management Approaches

There are several approaches that can be taken to managing project activities including agile, interactive, incremental, and phased approaches. Regardless of the approach employed, careful consideration needs to be given to clarify surrounding project objectives, goals, and importantly, the roles and responsibilities of all participants and stakeholders.

- ***The Traditional Approach***

A traditional phased approach identifies a sequence of steps to be completed. In the "traditional approach", we can distinguish 5 components of a project (4 stages plus control) in the development of a project:

Typical development phases of a project

- Project initiation stage;
- Project planning or design stage;
- Project execution or production stage;
- Project monitoring and controlling systems;
- Project completion stage.

Many industries utilize variations on these stages. For example, in bricks and mortar architectural design, projects typically progress through stages like Pre-Planning, Conceptual Design, Schematic Design, Design Development, Construction Drawings (or Contract Documents), and Construction Administration. In software development, this approach is often known as the waterfall model, i.e., one series of tasks after another in linear sequence. In software development many organizations have adapted the Rational Unified Process (RUP) to fit this methodology, although RUP does not require or explicitly recommend this practice. Waterfall development can work for small tightly defined projects, but for larger projects of undefined or unknowable scope, it is less suited. The Cone of Uncertainty explains some of this as the planning made on the initial phase of the project suffers from a high degree of uncertainty. This becomes especially true as software development is often the realization of a new or novel product, this method has been widely accepted as ineffective for software projects where requirements are largely unknowable up

front and susceptible to change. While the names may differ from industry to industry, the actual stages typically follow common steps to problem solving — "defining the problem, weighing options, choosing a path, implementation and evaluation."

- ***Critical Chain Project Management***

Critical Chain Project Management (CCPM) is a method of planning and managing projects that puts more emphasis on the resources required to execute project tasks. It is an application of the Theory of Constraints (TOC) to projects. The goal is to increase the rate of throughput (or completion rates) of projects in an organization. Applying the first three of the five focusing steps of TOC, the system constraint for all projects is identified as resources. To exploit the constraint, tasks on the critical chain are given priority over all other activities. Finally, projects are planned and managed to ensure that the critical chain tasks are ready to start as soon as the needed resources are available, subordinating all other resources to the critical chain.

For specific projects, the project plan should undergo Resource Leveling, and the longest sequence of resource-constrained tasks is identified as the critical chain. In multi-project environments, resource leveling should be performed across projects. However, it is often enough to identify (or simply select) a single "drum" resource—a resource that acts as a constraint across projects—and stagger projects based on the availability of that single resource. Planning and feed back loops in Extreme Programming (XP) with the time frames of the multiple loops.

- ***Extreme Project Management***

In critical studies of Project Management, it has been noted that several of these fundamentally PERT-based models are not well suited for the multi-project company environment of today. Most of them are aimed at very large-scale, one-time, non-routine projects, and nowadays all kinds of management are expressed in terms of projects.

Using complex models for "projects" (or rather "tasks") spanning a few weeks has been proven to cause unnecessary costs and low maneuverability in several cases. Instead, project management experts try to identify different "lightweight" models, such as Agile Project Management methods including Extreme Programming for software development and Scrum techniques. The generalization of Extreme Programming to other kinds of projects is extreme project management, which may be used in combination with the process modeling and management principles of human interaction management.

- ***Event Chain Methodology***

Event chain methodology is the next advance beyond critical path method and critical chain project management. Event chain methodology is an uncertainty modeling and schedule network analysis technique that is focused on identifying and managing events and event chains that affect project schedules. Event chain methodology helps to mitigate the negative impact of psychological heuristics and biases, as well as to allow for easy modeling of uncertainties in the project schedules. Event chain methodology is based on the following major principles.

1. Probabilistic moment of risk: An activity (task) in most real life processes is not a continuous uniform process. Tasks are affected by external events, which can occur at some point in the middle of the task.
2. Event chains: Events can cause other events, which will create event chains. These event chains can significantly affect the course of the project. Quantitative analysis is used to determine a cumulative effect of these event chains on the project schedule.
3. Critical events or event chains: The single events or the event chains that have the most potential to affect the projects are the “critical events” or “critical chains of events.” They can be determined by the analysis.
4. Project tracking with events: If a project is partially completed and data about the project duration, cost, and events occurred is available, it is possible to refine information about future potential events and helps to forecast future project performance.
5. Event chain visualization

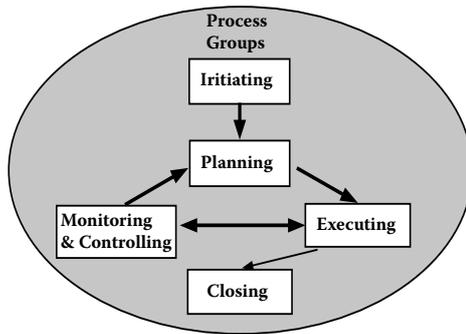
- ***Rational Unified Process***

The Rational Unified Process (RUP) is an iterative software development process framework created by the Rational Software Corporation, a division of IBM since 2003. RUP is not a single concrete prescriptive process, but rather an adaptable process framework, intended to be tailored by the development organizations and software project teams that will select the elements of the process that are appropriate for their needs. The following are phases of RUP, which align to business activities intended to drive successful delivery and deployment of projects. It also provides the taxonomy for blue printing and producing enterprise architecture artifacts across its different domains.

1. Inception - Identify the initial scope of the project, a potential architecture for the system, and obtain initial project funding and stakeholder acceptance.
2. Elaboration - Prove the architecture of the system.
3. Construction - Build working software on a regular, incremental basis which meets the highest-priority needs of project stakeholders.

4. Transition - Validate and deploy the system into the production environment

Project Development Stages



Traditionally, project development includes a number of elements: four to five stages, and a control system. Regardless of the methodology used, the project development process will have the same major stages:

a. Initiation

The initiation stage determines the nature and scope of the development. If this stage is not performed well, it is unlikely that the project will be successful in meeting the business's needs. The key project controls needed here are an understanding of the business environment and making sure that all necessary controls are incorporated into the project. Any deficiencies should be reported and a recommendation should be made to fix them.

The initiation stage should include a cohesive plan that encompasses the following areas:

- Study analyzing the business needs in measurable goals.
- Review of the current operations.
- Conceptual design of the operation of the final product.
- Equipment and contracting requirements including an assessment of 'long-lead' items.
- Financial analysis of the costs and benefits including a budget.
- Stakeholder analysis, including users, and support personnel for the project.
- Project charter including costs, tasks, deliverables, and schedule.

b. Planning and design

After the initiation stage, the system is designed. Occasionally, a small prototype of the final product is built and tested. Testing is generally performed by a combination of testers and end users, and can occur after the prototype is built or concurrently. Controls should be in place that ensures that the final product will meet the specifications of the project charter. The results of the design stage should include a

| उद्योग र विकास

product design that:

1. Satisfies the project sponsor, end user, and business requirements.
2. Functions as it was intended.
3. Can be produced within quality standards.
4. Can be produced within time and budget constraints.

c. Executing

Executing consists of the processes used to complete the work defined in the project management plan to accomplish the project's requirements. Execution process involves coordinating people and resources, as well as integrating and performing the activities of the project in accordance with the project management plan. The deliverables are produced as outputs from the processes performed as defined in the project management plan.

d. Monitoring and Controlling

Monitoring and Controlling consists of those processes performed to observe project execution so that potential problems can be identified in a timely manner and corrective action can be taken, when necessary, to control the execution of the project. The key benefit is that project performance is observed and measured regularly to identify variances from the project management plan.

• ***Monitoring and Controlling includes***

1. Measuring the ongoing project activities (*where we are*);
2. Monitoring the project variables (cost, effort, ...) against the project management plan and the project performance baseline (*where we should be*);
3. Identify corrective actions to properly address issues and risks (*How can we get on track again*);
4. Influencing the factors that could circumvent integrated change control so only approved changes are implemented

In multi-phase projects, the Monitoring and Controlling process also provides feedback between project phases, in order to implement corrective or preventive actions to bring the project into compliance with the project management plan. Project Maintenance is an ongoing process, and it includes:

1. Continuing support of end users
2. Correction of errors
3. Updates of the software over time

- ***Monitoring and controlling cycle***

In this stage, auditors should pay attention to how effectively and quickly user problems are resolved. Over the course of any construction project, the work scope changes. Change is a normal and expected part of the construction process. Changes can be the result of necessary design modifications, differing site conditions, material availability, contractor-requested changes, value engineering and impacts from third parties, to name a few. Beyond executing the change in the field, the change normally needs to be documented to show what was actually constructed. This is referred to as Change Management. Hence, the owner usually requires a final record to show all changes or, more specifically, any change that modifies the tangible portions of the finished work. The record is made on the contract documents – usually, but not necessarily limited to, the design drawings. The end product of this effort is what the industry terms as-built drawings, or more simply, “asbuilts.” The requirement for providing them is a norm in construction contracts. When changes are introduced to the project the viability of the project has to be assessed again. It is important not to lose sight of the initial goals and targets of the projects. When the changes accumulate, the forecasted end result may not justify the proposed investment.

e. Closing

Closing includes the formal acceptance of the project and the ending thereof. Administrative activities include the archiving of the files and documenting lessons learned. Closing phase consists of two parts:

- Close project: to finalize all activities across all of the process groups to formally close the project or a project phase
- Contract closure: necessary for completing and settling each contract, including the resolution of any open items, and closing each contract applicable to the project or a project phase.
- Project control systems

Project control is that element of a project that keeps it on-track, on-time and within budget. Project control begins early in the project with planning and ends late in the project with post-implementation review, having a thorough involvement of

each step in the process. Each project should be assessed for the appropriate level of control needed: too much control is too time consuming, too little control is very risky. If project control is not implemented correctly, the cost to the business should be clarified in terms of errors, fixes, and additional audit fees. Control systems are needed for cost, risk, quality, communication, time, change, procurement, and human resources. In addition, auditors should consider how important the projects are to the financial statements, how reliant the stakeholders are on controls, and how many controls existing. Auditors should review the development process and procedures for how they are implemented. The process of development and the quality of the final product may also be assessed if needed or requested. A business may want the auditing firm to be involved throughout the process to catch problems earlier on so that they can be fixed more easily. An auditor can serve as a controls consultant as part of the development team or as an independent auditor as part of an audit. Businesses sometimes use formal systems development processes. These help assure that systems are developed successfully. A formal process is more effective in creating strong controls, and auditors should review this process to confirm that it is well designed and is followed in practice. A good formal systems development plan outlines:

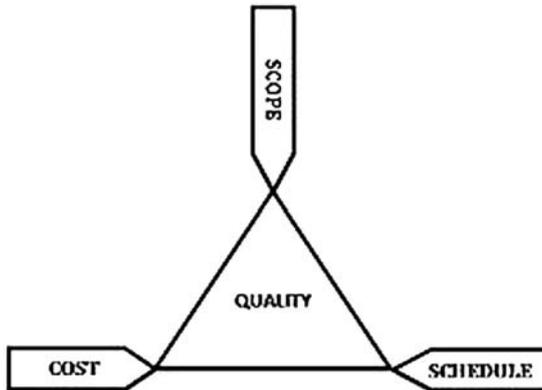
- A strategy to align development with the organization's broader objectives
- Standards for new systems
- Project management policies for timing and budgeting
- Procedures describing the process

4. Project Management Topics

A project manager is a professional in the field of project management. Project managers can have the responsibility of the planning, execution, and closing of any project, typically relating to construction industry, architecture, computer networking, telecommunications or software development. Many other fields in the production, design and service industries also have project managers. A project manager is the person accountable for accomplishing the stated project objectives. Key project management responsibilities include creating clear and attainable project objectives, building the project requirements, and managing the triple constraint for projects, which is cost, time, and scope. A project manager is often a client representative and has to determine and implement the exact needs of the client, based on knowledge of the firm they are representing. The ability to adapt to the various internal procedures

of the contracting party, and to form close links with the nominated representatives, is essential in ensuring that the key issues of cost, time, quality and above all, client satisfaction, can be realized.

Project Management Triangle



Like any human undertaking, projects need to be performed and delivered under certain constraints. Traditionally, these constraints have been listed as "scope," "time," and "cost". These are also referred to as the "Project Management Triangle," where each side represents a constraint. One side of the triangle cannot be changed without affecting the others. A

further refinement of the constraints separates product "quality" or "performance" from scope, and turns quality into a fourth constraint.

The time constraint refers to the amount of time available to complete a project. The cost constraint refers to the budgeted amount available for the project. The scope constraint refers to what must be done to produce the project's end result. These three constraints are often competing constraints: increased scope typically means increased time and increased cost, a tight time constraint could mean increased costs and reduced scope, and a tight budget could mean increased time and reduced scope.

The discipline of Project Management is about providing the tools and techniques that enable the project team (not just the project manager) to organize their work to meet these constraints.

- **Work Breakdown Structure**

The Work Breakdown Structure (WBS) is a tree structure, which shows a subdivision of effort required to achieve an objective; for example a program, project, and

| उद्योग र विकास

contract. The WBS may be hardware, product, service, or process oriented. In a project of contract, the WBS is developed by starting with:

- the end objective and
- successively subdividing it into manageable components
- in terms of size, duration, and responsibility (e.g., systems, subsystems, components, tasks, subtasks, and work packages)
- which include all steps necessary to achieve the objective.

The Work Breakdown Structure provides a common framework for the natural development of the overall planning and control of a contract and is the basis for dividing work into definable increments from which the statement of work can be developed and technical, schedule, cost, and labor hour reporting can be established.

- ***Project Management Framework***

The Program (Investment) Life Cycle integrates the project management and system development life cycles with the activities directly associated with system deployment and operation. By design, system operation management and related activities occur after the project is complete and are not documented within this guide. For example, see figure, in the US United States Department of Veterans Affairs (VA) the program management life cycle is depicted and describe in the overall VA IT Project Management Framework to address the integration of OMB Exhibit 300 project (investment) management activities and the overall project budgeting process. The VA IT Project Management Framework diagram illustrates Milestone 4 which occurs following the deployment of a system and the closing of the project. The project closing phase activities at the VA continues through system deployment and into system operation for the purpose of illustrating and describing the system activities the VA considers to be part of the project. The figure illustrates the actions and associated artifacts of the VA IT Project and Program Management process.

- ***Project Control Variables***

Project Management tries to gain control over variables such as risk. Potential points of failure: Most negative risks (or potential failures) can be overcome or resolved, given enough planning capabilities, time, and resources. According to some definitions (including PMBOK Third Edition) risk can also be categorized as

"positive--" meaning that there is a potential opportunity, e.g., complete the project faster than expected. Customers (either internal or external project sponsors) and external organizations (such as government agencies and regulators) can dictate the extent of three variables: time, cost, and scope. The remaining variable (risk) is managed by the project team, ideally based on solid estimation and response planning techniques. Through a negotiation process among project stakeholders, an agreement defines the final objectives, in terms of time, cost, scope, and risk, usually in the form of a charter or contract. To properly control these variables a good project manager has a depth of knowledge and experience in these four areas (time, cost, scope, and risk), and in six other areas as well: integration, communication, human resources, quality assurance, schedule development, and procurement.

References

- ❑ Chatfield, Carl. "A short course in project management". Microsoft. <http://office.microsoft.com/en-us/project/HA102354821033.aspx>.
- ❑ David I. Cleland, Roland Gareis (2006). *Global project management handbook*. McGraw-Hill Professional, 2006. ISBN 0071460454. p.1-4": Project management was formally recognized in the 1950s as a distinct discipline arising from the management discipline.
- ❑ Dennis Lock (2007) *Project management* (9e ed.) Gower Publishing, Ltd., 2007. ISBN 0566087723
- ❑ Joseph Phillips (2003). *PMP Project Management Professional Study Guide*. McGraw-Hill Professional, 2003. ISBN 0072230622 p.354.
- ❑ Lewis R. Ireland (2006) *Project Management*. McGraw-Hill Professional, 2006. ISBN 007147160X. p.110.
- ❑ Paul C. Dinsmore et al (2005) *The right projects done right!* John Wiley and Sons, 2005. ISBN 0787971138. p.82 and further.
- ❑ Young-Hoon Kwak (2005). "A brief history of Project Management". In: *The story of managing projects*. Elias G. Carayannis et al. 9eds), Greenwood Publishing Group, 2005. ISBN 1567205062



One Village One Product

1. Introduction

OVOP or One Village One Product is a socio-economic development program which was introduced in Nepal in the year 2006. Development of local product through cashing in of the local people's skill, commercial and qualitative production, value addition, competitiveness capacity enhancement, brand promotion, and finally the export promotion are the prime theme of the program. By virtue of the title of the program, it is exclusively concentrated in developing a single product in single village. For example, Lapsi (hug plum) is a product and Tathali is a village in Bhaktapur District.



Ganesh Shakya*

2. The History

In fact, credit goes to Dr. Morihiko Hiramatsu, then governor of the Oita prefecture, Japan who advocated this very program in 1979 at a time when the rural – urban migration rate was high. Depopulation and inactive economical atmosphere was getting serious in the prefecture. Dr. Hramatsu, in order to bring to an end of such social and economical problem, had set two major goals as under:

- To raise the income of inhabitants of the Oita prefecture
- To make inhabitants feel proud of their hometown

To attain the goals as such, he set very responsive directions like promotion of local industries and revitalization of local economies through nurturing and creation of local products utilizing local resources and skills, benefiting to each community and the region. Simialrly, he has emphasized promoting regional autonomy and willingness by self-help activities amongst people and elevation of local societies' own initiatives and eradicating dependency attitude of the local community.

In the Context of Japan

The OVOP, in the context of Japan, is not simply a project or program, but it is a national campaign. It is a local community revitalization and empowerment driven campaign. It helps promoting local initiatives and self-help activities rather than government driven project. It has one of dual track economic development strategies

* Consultant, AE/FNCCI

with concentration on micro level development strategy. Finally, it is a very responsive strategy to a globalizing Economy.

The main philosophy of the OVOP campaign is as follows:

- Think locally, act globally
- Self reliance and creativity
- Human resource development

Since the campaign is exclusively based on local community development, the role of communities in terms of responsibility is very high. The government role is being limited to facilitation part only.

In general, there are two development strategies viz. "Spontaneous" and "Extraneous". The OVOP Japan movement has chosen the former strategy to develop the community. Under this development strategy, all the stakeholders had worked jointly, efficiently, and dedicatedly to make successful of the campaign and finally, Shitake Mushroom, Kabosu Lime, Greenhouse Mandarin, and Distilled Barley Spirit produced in Oita prefecture under OVOP program has already been established as national brand of Japan.

After successful launching of the OVOP movement in Japan, the government of Japan now is willing to extend the program as such in different other countries particularly in the developing countries. Inspired by successful implementation of this program in Japan, more than 79 countries of the world including Nepal also adopted this program and implementing as well. Thailand is one of the examples of successful implementer of this program in the name of One Tambon One Product (OTOP).

Experience of OTOP Thailand

OTOP was introduced in Thailand in the year 2001 initiated by Dr. Thaksin Shinawatra, the former Prime Minister of Thailand.

OTOP Thailand policy was based on dual track development strategy. In grassroots, special attention has given to domestic demand and local enterprises development. Similarly, the policy focused on foreign direct investment and manufactured exports under economic in a globalizing world. Global competitiveness has given high priority.

The program aims at job creation, income generation to communities, empowering individual thinking and action oriented local development, promote local wisdom,

| उद्योग र विकास

use of local materials and labor as main resources, and promote creative thinking of communities in product development in line with local life styles and objective.

OTOP has included different products like food, beverages, fabrics and textiles, furnishings and decorations, artifacts and souvenirs, non edible or medicinal herbs in the program. Apart from those items, it has also included tradition and cultural presentations, services, and tourism resources as a product.

Quality and standard of the product is a great concern. Therefore, these two factors have given special attention by the program. The government has also urged to promote OTOp in Thailand providing necessary inputs. Department of Export Promotion (DEP), The Interior Industrial Development, Ministry of Commerce and Development of Domestic and Overseas Markets were profoundly involved in the promotion of OTOp in Thailand. The major financial supporters to the OTOp activities have been provided by Bank of Agriculture and Agricultural Cooperatives (BAAC), Islamic and Moslem Banks, Sajja (Trust/Honest) saving Group, Village and Urban Community Fund (VUFC), and other commercial banks.

The major export oriented products under OTOp brand are food and beverages, textiles, pottery and bamboo ware. The passenger of Thai Air might have experienced the taste of OTOp branded peanuts.

In an observation tour to OTOp Thailand, different OTOp villages were visited. Bankhun Pranee Borribon, Chonburi (83 km from Bangkok) and Thayang Agriculture Cooperative, Petchburi (120 km from Bangkok) were the two amongst other visited places. In Chonburi, the community produces very fine furnishing and decorative items like bamboo baskets, ladies bag, flower vests etc., which are very popular items as a souvenir. Similarly, In Petchburi, the community has formed Thayang Agriculture Cooperatives that deals in production of banana and its products like candy, chew gum, clothes and many more. These products are consumed in domestic market and also export oriented. The produce is being closely watched by Japanese expert in the factory and gives instruction to the producer if necessary. The Japanese certify the products as a good for export to Japan and other countries. This is a very good management for export promotion and this type of management is good for Nepal too.

So far as the product quality and standard is concerned, all products have to be selected and to meet with the required standard. Quality and standard is measured by scoring the product. To establish 100 percent score, the selection and of production process and the strength of community has given 40 percent, 30 scores for the product, and

30 percent to the product standard. All these are used in determining product level. To be a 5 star level, 90 scores is required that means standard quality products with export potentiality. The product having 80-89 scores is treated as 4 star levels. It's a potential product nationally recognized and can be developed up to international standard. With 70 to 79 scores is leveled as a 3 star level that is of medium quality but can be developed as 4 star level. 2 star levels have 60 to 69 scores that are capable to be developed as 3 star levels and its potential will be evaluated periodically. 1 star level means 60 scores and can not be developed as 2 star level due to several weakness and difficulty in developing. It's a very good exercise made towards product development and good to follow by Nepal too.

3. Nepalese Context

At a time when OVOP is getting popularity in the global scenario, a need to introduce a program as such has been felt in Nepal too. The Federation of Nepal Chamber of Commerce and Industry (FNCCI) took initiatives and talked with different high level authorities of Nepal Government. Finally, the program was launched in Nepal in the year 2006.

The launching of the program was spelled out in a Budget speech and also announced the inclusion of the products like Junar (sweet orange) in Ramechhap and Sindhuli, Lapsi (hug plum) in Bhaktapur, Bael in Siraha and Bardiya, and Rainbow Trout in Rasuwa and Nuwkot district in the program. One year later in 2007, two new products like orchid in Lalitpur and agro-tourism in Lekhnath, Kaski district as a product had been included in the program.

In fact, the philosophy of OVOP is that it is an innovative program in which each local community identifies one or a few locally unique products, concentrates resources on their production, establishes them as a local brand, and then sells them in the domestic market or beyond. The program attempts to revitalize depressed local communities by combining the production of commodities with local pride and human resource development. As per the philosophy, the product has to be identified by the community but it was not happened like that in the context of Nepal because the program was newly introduced. The community was not aware of the program. Therefore, the product at that time was selected by the apex body. But, however, the factors like local products, uniqueness and the export potential was considered while identifying the products.

Main Objective

The main objective of OVOP Nepal is to alleviate poverty in local community and also to benefit the local people developing their entrepreneurship.

| उद्योग र विकास

Other specific objectives are:

- To develop local product and to add value in the product as per market demand through involvement of local people and their skills
- To develop competitive product system identifying the export potential through specialized product oriented process
- To develop and to promote branding of the product

In order to attain the goal of the program as such, both the public and private sectors are involving in this program. Currently, Ministry of Agriculture and Cooperatives (MoAC) from the government sector and the Federation of Nepal Chamber of Commerce and Industry (FNCCI) from the private sector has been directly involving in this program. Hence, it is said to be a public private partnership Program.

Implementation Aspect

For better implementation of the program, the government has formed a high level committee under the Minister of Agriculture and Cooperatives. Beside that a special Working Procedures called “Ek Gaon Ek Utpadan (One Village One Product) Karyakram Karyanoen Karyabidhi, 2063” that was amended in the year 2007.

A high level agri-business promotion committee headed by Agriculture Minister with the secretaries from various ministries including president of FNCCI/Nepal as a member in the policy making committee guides the OVOP Committees.

There are two central level committees. One is Implementing Committee that comprises of 20 members represented by 8 different ministries, National Planning Commission, Nepal Rastra Bank, NARC, and NRN. The president of FNCCI plays a role of coordinator followed by two vice-coordinators; one is the secretary from the Ministry of Agriculture and Cooperatives and another is the chairman of Agro Enterprise Centre (AEC). AEC is secretariat of such committee. Another committee in the central level is a Basket Fund Sub-Committee of 5 members. This committee looks after financial activities of the program.

Simialrly, District OVOP Committee had also been formed in the district where OVOP program have been launched. The Committee led by the chairman of the District Chamber of Commerce and Industry as a coordinator the chief of the District Agriculture Development Office remains as vice-coordinator.

Factors of Successful OVOP

Different factors are there responsible for making the program successful. First of all, awareness building is the most important factor. The program can not take speed

unless and until the local community feel the “program is ours”. In our case, this type of awareness is still lacking among the communities. Therefore, the concerned authorities should consider this factor seriously.

Identification of local resources which have a potential for revitalizing communities of the particular village or region is another vital force to make successful the program. A random selection of the local resources is seldom efficacious. It needs a prudent decision while identifying the local resources.

The program should not be launched just for the sake of another program. Constant efforts from all the side of related stakeholders is an essential factor.

The program has philosophy of creating high value added and marketable products. To make a local brand competitive with the global market, special attention should be given to the quality improvement part and must preserve the unique local features and originality.

Human resource development or capacity enhancement of the local communities is a most determinate factor associated with successfulness of the program. The leaders need to have creative thinking and enlighten people’s motivation.

For Betterment

The OVOP program launched in Nepal is about to complete three years. Within the period of three years, the program is successful in achieving its goal to some extent but that is still not sufficient as expected. There are some key factors to be addressed by all the stakeholders. They are:

- The local people/community is still not fully aware of the program. The efficient and constant awareness building activities should be prioritized. Good leadership ownership amongst local people should be developed by the program.
- The local people of the rural community are very poor. They are not in a position to invest capital for the financial project. Therefore, they should be provided loan facility for certain amount for certain period without interest or with discounted rate. For this, rural development bank or aquiculture development bank or any other financial institution should provide such facility. Nepal Rastra Bank as a member of OVOP working committee should take the special initiation in this matter. Project collateral could be also a good tool for helping the poor local people.

| उद्योग र विकास

- Currently, the most of the products included in OVOP program is exclusively agricultural products. There is some compulsion in inclusion of agricultural products in the program because the program is newly started, people are not aware of the program and the products are good in terms of uniqueness. But, however, there are many other products that could be developed under OVOP program. Lokta handmade papers, potteries, handicrafts, Non-Timber Forest Product (NTFP) are the most potential items. To include such items in the program, now the local people have to take initiative role. The Ministry of Industry can play a very positive role to develop the products as such in a micro/messo level.
- The experience of Thayang Agriculture Cooperatives, Thailand is very good to follow in our context too. Marketing development through cooperatives is very effective. Therefore, the local community should be encouraged to form the cooperatives and run the entrepreneurship through cooperatives.
- Quality and standard is a must for promoting domestic as well as global market. Competitiveness capacity enhancement is also equally important. Therefore, for the short period of time, foreign assistance likewise in Thayang Agriculture Cooperatives is needed. For this, JICA is inevitable to assist the program.
- The ultimate goal of the product development is export promotion. So, the product should be locally branded and be given stars based on scores within its quality and standard. The star should be categorized in three levels. For instance, 3 stars for export standard, 2 stars for domestic market targeting high level buyers and the one star for the medium level buyers.

4. Conclusion

Finally, the overall philosophy of the OVOP program is good. There is a good opportunity of OVOP program in Nepal. Not only continuation of the program, but it should be expanded in the future too. The only and most important matter is that everyone should born in mind that its not a simple program but a kind of economic development program of the nation. Therefore, all the actors involved in this movement such as local farmers, local entrepreneurs, local communities, private and the public sectors should be dedicated to make the program successful.

★ ★ ★

Ozone: Good in Stratosphere Bad in Troposphere

Deepak Pudasainee*

1. Introduction

Air is a precious natural gift without which no life can exist in the earth. Clean air is vital for human survival. An average adult male requires about 13.5 kg of air each day, as compared to about 1.2 kg of food and 2 kg of water. Thus, the cleanliness of air is as important as cleanliness of food and water. Air pollution is an undesirable change in the physical chemical or biological composition in the air causing detrimental effects to human livelihood or that of other species and cultural assets. According to World Health Organization (WHO) air pollution is "limited to situations in which the outer ambient atmosphere contains materials in concentration which are harmful to human beings and their environment" (www.who.org). Much of the past work on air pollution in the last few decades has focused on a small set of compounds, called criteria pollutants, that has been identified as contributors to sulfurous and photochemical smog problems.

Air Pollution probably began when humans discovered fire and used it to burn firewood in poorly ventilated caves. Early references to air pollution event date to the middle ages, when smoke from burning coal was considered a serious problem in 1307, King Edward I banned its use in lime kilns in London. The industrial revolution powered by fossil fuels mainly coal burning factories, brought worse air pollution problem in developed as well as in developing countries. Several serious episodes in the past have draw attention on to control the quality of air we breathe. The worst of this occurred in London, in 1952. Intense fog and smoke lasting for a week resulted over 4000 deaths. In the United States the most alarming episode occurred in 1948 in Donora, Pennsylvania, when 20 deaths and 6000 illnesses were related to air pollution. In 1963, high concentrations of air pollutants accumulated in the atmosphere over New York City, killed about 300 people and injured thousands. Other episodes in New York, Los Angeles, and other large cities in the 1960s led much stronger air-pollution control programs in 1970s. One of the major environmental problems in the urban areas is the problem caused by photochemical oxidants. Among these, ozone pollution in lower atmosphere is of particular importance due to its adverse human health and environmental effects. In the following paragraphs a brief summary of ozone and its important role in stratosphere and negative effect

* *Department of Environmental Engineering, Yonsei University, South Korea*

in troposphere is discussed.

Ozone is a colorless and odorless gas. It has the same chemical structure whether it occurs high above the earth or at the ground level. But it can be “good” or “bad” depending upon its location in the atmosphere. Concern over ozone depletion in stratosphere emerged in 1974 when Rowland and Molina indicated huge destruction of ozone layer in the atmosphere. The studies of ground level ozone have been prioritized when it was reported in Los Angeles Basin, after World War II. Further, the concern over ozone is rising because (i) the concentration of ozone is decreasing in the high altitude stratosphere over the South pole and, to some extent, over the North polar region; (ii) ozone in the lower troposphere is increasing, particularly in urbanized regions of the world and (iii) ozone depletion in the stratosphere, and ozone increase in the troposphere are both due to human activities.

2. Comparative Study

Ozone is produced naturally in the stratosphere and screens about 95% of the sun's harmful radiation and allows all life form to exist in the earth. Thus, ozone in the stratosphere is "good". "Good" ozone occurs naturally in the stratosphere approximately 16 to 48 km above the earth's surface. Ozone in stratosphere is produced when oxygen molecules interact with solar UV radiation. In stratosphere it is continuously created and destroyed and remains in dynamic steady state. This process absorbs most of the harmful radiations. Thus, ozone layer acts as protective shield on the earth. It is interesting that the same ozone in the troposphere is harmful. It causes human health effects, crop damage and thus, is considered as "bad". Unlike in the stratosphere, formation of ozone in troposphere also differs. Ozone at ground level is created by a chemical reaction between oxides of nitrogen (NO_x) and hydrocarbons (HCs) in the presence of sunlight. Major sources of background ground level ozone are photochemical processes and the movement of stratospheric ozone into the lower atmosphere. Motor vehicle exhaust and industrial emissions, gasoline vapors, and chemical solvents are some of the major sources of NO_x and HC, which aid ozone formation. The relatively high level of ground level ozone is associated with anthropogenic emissions of non methane hydrocarbons (NMHCs), NO_x and biogenic emissions of relatively reactive NMHCs and subsequent photochemical reactions (Lightman et al., 1990; www.epa.org). Sunlight and hot weather increases ground-level ozone concentrations in the atmosphere. Many urban areas tend to have high levels of "bad" ozone, but even rural areas are also subjected to increased ozone levels since wind carries ozone and pollutants far distances from their original sources. Table below compares stratospheric and tropospheric ozone.

Table: 1
Comparative Study of Stratospheric vs. Tropospheric Ozone
 (Miller, 2004; Godish, 1997, www.epa.org.)

	Stratospheric Ozone (Good ozone)	Tropospheric Ozone (Bad ozone)
Location	Confined to 16 - 48 km above earth surface	Confined to 0 - 15 km above earth surface
Share	About 85-90% of total Ozone	About 10-15% of total Ozone
Concentration	1- 5 ppm	0.02 - 0.04 ppm
Role	1) Filters about 95% of the suns harmful UV radiation thus a) Allows all life forms to exist on land b) Protect humans from sunburn, skin and eye cancer, cataracts etc. c) Prevents much of the Oxygen in the troposphere from being converted to photochemical Ozone	Damages plants and materials reduce visibility and possess harmful effect on respiratory system.
Formation	Produced when Oxygen molecules interact with UV radiation emitted by sun.	Formed by reactions of NO _x with HCs mainly VOCs $NO + HC + O_2 + hv \rightarrow NO_2 + O_3$
Sources	In-situ formation.	In-situ formation Stratospheric intrusion
Wavelength of Light Required	≤ 242 nm	1140 nm
Diurnal Variations	Same throughout the day	Maximum at noon and minimum at night and early morning.
State of Affairs	Decreasing	Increasing
Rate of Change Per Year	0.5 - 1%	1 - 2%
Chemicals Responsible	ODS (mainly CH ₃ Cl, CF ₂ Cl ₂ , CFCl ₃ , CCl ₄)	NO _x , HCs, CO
Consequences i) Global	Increases UV-B radiations.	Potential climatic effect. Toxic gas for biological systems
ii) Human	Increased incidence of skin cancer, eye cataracts, and immune system suppression and damage to crops and phytoplankton.	Breathing problems; coughing; eye, nose and throat irritation; aggravates chronic diseases as asthma, bronchitis, emphysema, and heart disease; reduces resistance to colds and pneumonia; lung tissue aging.

उद्योग र विकास

iii) Vegetation	Decline productivity of many tree species sensitive to UV-B radiation. Reduction in productivity of phytoplankton that can i) Upset aquatic food webs. ii) Accelerate global warming by decreasing the uptake of CO ₂	Reduce ability of plants to produce and store food. Damages the leaves. Reduces yields and increases plant vulnerability to disease, pests, and harsh weather.
Possible Responses	Eliminate ODS and find acceptable substitute.	Reduce NO _x , HCs mainly VOC and NMHC emission.

Concerning ozone we have two-fold responsibilities in front of us. One is to reduce ozone depleting substances (ODS) to protect ozone shield in the stratosphere. Another is to reduce the ozone precursor's emission to reduce the formation of ozone in the troposphere.

3. Nepalese Context

Consumption of ODS in Nepal is small compared to the developed countries. To implement Montreal Protocol, Nepal set up a National Ozone Committee under Nepal Bureau of Standards and Metrology. The Gazette Notification, issued on September 2000, determines the annual consumption quotas and established the annual phase out schedules of CFCs, HCFCs, halons and other ODS. In addition, provision of obtaining license and not allowing re-export to any other country of the imported substances have been made in ODS consumption (control) rules, 2001. The proper implementation is most essential to reduce their emission in days to come.

Higher level of ground level ozone in Kathmandu valley been reported, primarily due to the increasing emission of NO_x and VOCs from stationary and mobile sources. Study by the author's group during 2003 to 2005 in Kathmandu valley shows that ground level ozone was higher than expected. The formation of ground level ozone was more during the pre-monsoon season because of high ambient temperatures, more intense solar radiation and longer day lengths. The ozone concentrations exceeded the guideline value for 12% of the days monitored (Pudasainee et al., 2006). In order to reduce ground level ozone, it is necessary to control NO_x and VOCs emission from anthropogenic sources. Reduction in traffic emission levels, enforcement of stringent emission standard may have considerable effect to address O₃ problem in the valley atmosphere. Increased ground level ozone possesses several health effects. A simple way to avoid from possible ozone harm is to reduce oneself from outdoor exposure, planning outdoor activities when ozone levels are lower usually in the morning or evening.

Two decades have passed since the global community recognized the need to protect the ozone layer and signed the Montreal Protocol. Remarkable successes have been achieved since then to phase out ODS. If all phase out target agreed upon under Montreal Protocol are met in time, it is expected that all consumption and production of ODS would be phased out by 2040, and ozone levels would return to normal by 2050. However, illegal ODS trade, if unchecked it could undermine the global efforts to phase out these chemicals.

Since 1995, the International Ozone Day is celebrated on 16 September each year. All nations should promote integrated and harmonized implementation of all the environmental treaty, since environmental episodes are interdependent and that need holistic approach to address it. All of us should feel responsible to reduce the use of ODS.

4. Conclusion

The simple practices that help to protect the stratospheric ozone and reduce the concentration of bad ozone in the troposphere and helps in creating healthy environment.

- Reduce the use of ODS and maximize the use of acceptable substitute in place of it. Buy only those products that are “ozone-friendly” or “CFC-free”.
- Maintain vehicle regularly such as changing oil and checking the tire inflation that will improve mileage, extend vehicle life and reduce vehicle emission nearly by half.
- Promote public transport, share a ride. Walk for short distances; promote environment friendly transportation such as bicycles, electric vehicles. This reduces NOx and VOC emission.
- Refueling vehicles during cooler morning or evening hour can prevent gas fumes from vaporization that ultimately reduces ozone precursors.
- Eliminate methyl bromide pesticides and soil fumigant, promote Integrated Pest Management.
- Telecommute: Working at home for office saves time, money and the pollutants emission.
- Plant trees, planting bio-indicator plants give symptoms of early warning of increasing ozone level in the surrounding.

References

- ❑ Godish, T. 1997. Air quality. Lewis publishers New York.
- ❑ <http://www.epa.org>
- ❑ <http://www.who.org>
- ❑ Lightman, P., A.S. Kallend, A.R.W. Marsh, B.M.R. Jones and S.A. Penkett. 1990. Seasonal variation of hydrocarbons in the free troposphere at mid-latitudes. *Tellus*. 42B: 408-422.
- ❑ Miller, Jr. G. T. 2002. *Living in the environment: principles, connections and solutions*. Wadsworth Publication Company, Belmont, California.
- ❑ Pudasainee, D., Sapkota, B., Shrestha, M. L., Kaga, A., Kondo, A., Inoue, Y. 2006. Ground level ozone concentrations and its association with NO_x and meteorological parameters in Kathmandu valley, Nepal. *Atmospheric Environment* 40, 8081–8087.



उद्योग मन्त्रालय

कार्यक्षेत्र

देशलाई औद्योगिकरणतर्फ उन्मुख गराई दिगो औद्योगिक विकास गर्न आवश्यक नीति, ऐन, नियम तर्जुमा गरी औद्योगिक विकासका माध्यमद्वारा रोजगारीका अवसर सिर्जना, औद्योगिक उत्पादन, निर्यात प्रवर्द्धन तथा विदेशी मुद्रा आर्जन गरी उच्च आर्थिक वृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्न नेपाल सरकारको केन्द्रीय निकायको रूपमा यस मन्त्रालयको २०६५।५।१५ मा छुट्टै स्थापना भएको हो। नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६४ (पहिलो संशोधन २०६५।५।१५ सहित) बमोजिम यस मन्त्रालयको कार्य क्षेत्र देहाय बमोजिम रहेको छः-

- ❖ उद्योग तथा औद्योगिक विकास सम्बन्धी नीति, योजना तथा कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन,
- ❖ खानी तथा खनिज पदार्थ अन्वेषण सम्बन्धी नीति, योजना तथा कार्यान्वयन,
- ❖ खानी तथा खनिज विकास विषयक अध्ययन, तालिम, अन्वेषण तथा सर्वेक्षण,
- ❖ औद्योगिक विकास,
- ❖ औद्योगिक क्षेत्रहरू तथा औद्योगिक संघ-संस्थाहरू,
- ❖ औद्योगिक नियोगहरू,
- ❖ संयुक्त राष्ट्रसंघीय औद्योगिक विकास संगठन तथा अन्य अन्तर्राष्ट्रिय औद्योगिक संगठन,
- ❖ वैदेशिक लगानी प्रवर्द्धन,
- ❖ औद्योगिक लगानी प्रवर्द्धन,
- ❖ घरेलु तथा ग्रामीण सीप र उद्योगको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन,
- ❖ नाप, तौल र गुणस्तर निर्धारण तथा प्रवर्द्धन,
- ❖ उद्योग सम्बन्धी सार्वजनिक प्रतिष्ठान,
- ❖ उत्पादकत्व वृद्धि विषयक नीति तथा कार्यक्रम,
- ❖ औद्योगिक प्रविधि विकास र प्रविधि हस्तान्तरण,
- ❖ औद्योगिक जनशक्तिको विकास तथा तालिम, अन्वेषण तथा सर्वेक्षण,
- ❖ औद्योगिक प्रवर्द्धन र संरक्षण,
- ❖ कम्पनी प्रशासन,
- ❖ औद्योगिक सम्पत्ति र प्रशासन,
- ❖ संगठित संस्थाको दामासाही प्रशासन,
- ❖ विशेष आर्थिक क्षेत्र,

| उद्योग र विकास

- ❖ नेपाल इञ्जिनियरिङ्ग सेवा अन्तर्गतका माइनिङ्ग, जियोलोजी, केमेष्ट्री, केमिकल, मेटालर्जिकल र मेट्रोलोजी समूहको सेवा सञ्चालन।

मन्त्रालय अन्तर्गतका महाशाखाहरू

यस मन्त्रालयमा प्रशासन तथा संस्थान महाशाखा, औद्योगिक प्रबर्द्धन महाशाखा, प्रविधि महाशाखा र योजना तथा नीति विश्लेषण महाशाखा गरी चार महाशाखाहरू रहेका छन्। ती महाशाखाहरूको संक्षिप्त कार्य विवरण क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ।

१. प्रशासन तथा संस्थान महाशाखा

यस महाशाखा अन्तर्गत सम्पादन हुने कार्यहरूमा कर्मचारी प्रशासन, सामान्य प्रशासन, आर्थिक प्रशासन, सार्वजनिक संस्थानहरूको व्यवस्थापन तथा सम्पर्क मन्त्रालय सम्बन्धी प्रशासन जस्ता कार्यहरू पर्दछन्। यस महाशाखा अन्तर्गत तीन वटा शाखा रहेका छन्। तिनीहरूको कार्यक्षेत्र संक्षिप्त रूपमा देहाय अनुसार रहेको छ।

आर्थिक प्रशासन शाखा

उद्योग मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायहरूको लागि आगामी आर्थिक वर्षका लागि अनुमानित (साधारण) बजेट बनाई पेश गर्ने, विनियोजित बजेट अर्थ मन्त्रालयबाट खर्च गर्ने अख्तियारी प्राप्त भए पछि अन्तर्गतका विभाग/आयोजना/कार्यालयहरूमा अख्तियारी पठाउने र सो को अभिलेख सम्बन्धी आवश्यक काम गर्ने, अख्तियारी प्राप्त भए पछि विनियोजन बजेट निकासी माग गरी खर्च सहितको अभिलेख राखी आन्तरीक लेखापरीक्षण तथा अन्तिम लेखापरीक्षण गराउने, लेखापरीक्षणबाट वेरुजु देखिन आएमा सो को अभिलेख गरी फछ्यौट गर्ने गराउने सम्बन्धी काम गर्ने र तत्सम्बन्धी प्रगति विवरण सम्बन्धित निकायमा पठाउने, राजस्व तथा धरौटी वापत प्राप्त हुन आउने रकमको अभिलेख गर्ने, लेखापरीक्षण गराउने, मन्त्रालय तथा अन्तर्गतको केन्द्रीय लेखा तयार गरी सम्बन्धित निकायमा पठाउने, महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लेखित व्यहोराहरूको जवाफ संकलन तथा अध्ययन गरी सार्वजनिक लेखा समितिबाट माग भएका वखत पठाउने व्यवस्था गर्ने, मन्त्रालयमा प्राप्त हुन आउने आर्थिक प्रशासनसँग सम्बन्धित सरकारी नीति तथा आर्थिक अनुशासन सम्बन्धी विभिन्न निर्देशनहरू पालना गर्ने, अन्तर्गतका निकायहरूले सो पालना गर्ने व्यवस्था गराउने, कुनै बजेट उपशीर्षकमा रकम थपघट गर्नु परेमा रकमान्तर सम्बन्धी अर्थ मन्त्रालयबाट निकासी भए वमोजिम गर्ने गराउने, आर्थिक विषयमा कार्यालय प्रमुख/आयोजना प्रमुखबाट राय माग भएमा राय दिने तथा कार्यालय प्रमुखबाट आर्थिक विषयमा आदेश निर्देशन

भएकोमा नियमानुसार सो आदेश निर्देशन बमोजिम गर्ने कार्यहरू आर्थिक प्रशासन शाखाबाट सम्पादन हुने गर्दछ।

प्रशासन शाखा

यस शाखाले मन्त्रालय र अन्तर्गतका कार्यालयहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूसँग सम्बन्धित प्रशासनिक कार्य, मानव संसाधन विकास सम्बन्धि कार्य, मन्त्रालय अन्तर्गतका सम्पूर्ण निकायहरूको भौतिक साधनहरूको अनुगमन, निरीक्षण, स्वदेश तथा विदेशमा संचालन हुने विभिन्न तालिम, गोष्ठी, अध्ययन, अध्ययन भ्रमण, सभा सम्मेलनमा कर्मचारी मनोनयन सम्बन्धि कार्य, आन्तरीक प्रशासन सम्बन्धि कार्य, कर्मचारीहरूको सरुवा, बढुवा, अवकास, पदपुर्ति, दरवन्दी स्वीकृती सम्बन्धि कार्य, शुशासन तथा नागरिक वडापत्र बमोजिम कार्य भए नभएको अनुगमन सम्बन्धि कार्य गर्नुको साथै मन्त्रालय र अन्तर्गतका विभाग तथा कार्यालयको जनशक्ति विकास र कर्मचारी प्रशासन सम्बन्धी कार्य गर्दछ। निजामति सेवा ऐन बमोजिम मन्त्रालयले संचालन गर्न तोकिएका विभिन्न सेवा समूह सम्बन्धी पदहरूको कर्मचारी प्रशासन सम्बन्धी कार्य गर्नुको साथै मन्त्रालयको सामान्य प्रशासन सम्बन्धी कार्य समेत गर्दछ।

सरकारी उद्योग तथा संस्थान शाखा

यस शाखाले सरकारी स्तरमा संचालित उद्योग, समिति, संस्थान र प्रतिष्ठान सम्बन्धी विषयहरूको नीति नियम तर्जुमा गर्नुको साथै तत्सम्बन्धी कार्यको परिपत्र, निर्देशन जारी गरी ती निकायहरूका अध्यक्ष, महाप्रबन्धक र संचालकहरूको नियुक्ति प्रक्रिया अगाडि बढाउने कार्य गर्दछ। साथै यस शाखाले ती निकायहरूको सञ्चालनमा सहजीकरणको भूमिका समेत निर्वाह गर्दछ। यस शाखा मार्फत सहजिकरण र समन्वय हुने संस्थान, समिति, बोर्ड, प्रतिष्ठानहरू यस प्रकार छन्।

- १) उदयपुर सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड,
- २) औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठान,
- ३) औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेड,
- ४) गोरखकाली रबर उद्योग लिमिटेड,
- ५) घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति,
- ६) जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड,
- ७) नेपाल ओरिएण्ट म्याग्नेसाईट प्राईभेट लिमिटेड,
- ८) नेपाल औद्योगिक विकास निगम (वित्तिय संस्था),
- ९) नेपाल औषधि लिमिटेड,
- १०) नेपाल मेटल कम्पनी लिमिटेड,

| उद्योग र विकास

- ११) बिराटनगर जुट मिल्स लिमिटेड,
- १२) बुटवल धागो कारखाना लिमिटेड,
- १३) राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्र लिमिटेड
- १४) हेटौडा सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड।

२. योजना तथा नीति विश्लेषण महाशाखा

उद्योग क्षेत्रको विकासका लागि उद्योग मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायहरूको वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, उद्योग व्यवसायसँग सम्बन्धित सूचना संकलन तथा संप्रेषण सम्बन्धी कार्य, उत्पादकत्व, औद्योगिक व्यवसाय विकास र सो को अध्ययन अनुसन्धानको अनुगमन सम्बन्धी कार्य, उत्पादकत्व अभिवृद्धि विषयक नीति तथा कार्यक्रम सम्बन्धी कार्यको लागि यस महाशाखाको स्थापना गरिएकोछ।

योजना शाखा

योजनावद्ध विकासका सम्बन्धमा राष्ट्रिय योजना आयोगले प्रतिपादन गरेको सिद्धान्त, नीति, कार्यक्रम आदिको अभिलेख राख्ने, मन्त्रालयसँग सम्बन्धीत क्षेत्रगत विकास कार्यक्रमको आवधिक र वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गरी पेश गर्न अन्तर्गतका विभाग, संस्थान, समिति तथा आयोजनाहरूलाई मार्गनिर्देशन दिने, मातहत निकायबाट वार्षिक योजना, कार्यक्रम एवं बजेटको पूर्वानुमान सम्बन्धी विवरण संकलन गरी मूल्यांकन एवं छानविन गर्ने, आवश्यकतानुसार गोष्ठी, छलफल गरी एकिकृत वार्षिक कार्यक्रम तयार गर्ने, राष्ट्रिय योजना आयोग र अर्थ मन्त्रालयसँग सम्पर्क र समन्वय गरी वार्षिक कार्यक्रम तयार गरी स्वीकृत गराउने, मातहतका निकायहरू बीच योजना तर्जुमा, कार्यक्रम निर्माण र सम्पादन बीच समन्वय गर्ने गराउने, आर्थिक प्रशासन शाखासँग समन्वय गरी वार्षिक कार्यक्रम एवं बजेटको बाँडफाँड गर्ने गराउने, मातहत निकायहरूबाट नियमित रूपमा मासिक, चौमासिक, वार्षिक र आवश्यकता अनुसारका प्रगति विवरण प्राप्त गर्ने, लक्ष्य बमोजिम काम भए नभएको विश्लेषण, अनुगमन, अध्ययन गरी समीक्षा गर्न गराउन समीक्षा बैठक संचालन गरी सम्बन्धित पदाधिकारीबाट हुने निर्देशनको कार्यान्वयन गर्ने गराउने, मन्त्रालय र अन्तर्गत निकायहरूबाट सम्पादित कार्यहरूको मासिक प्रगति विवरण प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयमा नियमित रूपमा पठाउने जस्ता कार्यहरू यस शाखाले सम्पादन गर्दै आएकोछ।

नीति विश्लेषण शाखा

उद्योग क्षेत्रसँग सम्बन्धित नीतिगत विषय, सरकारको नीति तथा कार्यक्रम, बजेट वक्तव्यमा उल्लेखित नीति तथा कार्यक्रमको समीक्षा, औद्योगिक नीति, बैदेशिक लगानी नीति, ऐन, गैह्र

आवासीय नेपाली सम्बन्धि नीति, ऐन, स्वदेशी तथा विदेशी लगानी सम्बन्धी उद्योगहरूको आवश्यक तथ्यांक संकलन गरी भण्डारण, निर्यातयोग्य वस्तुहरूको तथ्यांक संकलन, औद्योगिक वस्तुहरूको लागत संकलन तथा विश्लेषण अन्तर मन्त्रालय बीच सूचना तथा तथ्यांक आदान प्रदान र समन्वयको कार्य, उद्योग झलक पत्रिकाको प्रकाशन, यस मन्त्रालय सम्बन्धी नीतिगत तथा आवश्यक अन्य छलफलका लागि समय समयमा अनुरोध भै आए बमोजिमका नीतिगत विश्लेषण सम्बन्धि कार्य, मन्त्रालयसँग सम्बन्धीत क्षेत्रगत विकास नीति तथा कार्यक्रम, बजेट बक्तव्यमा उल्लिखित नीति तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्न मासिक रूपमा प्रगति समीक्षा बैठक गरी सो को विवरण अर्थ मन्त्रालयमा पठाउने, यस मन्त्रालय र अन्तर्गत निकायहरूको भ्रष्टाचार विरुद्धको नीति तथा रणनीति सम्बन्धी योजना र वार्षिक कार्यक्रम बीचमा कायम राख्नुपर्ने तालमेल एवं उद्योग क्षेत्रका नीतिहरूसँग कार्यक्रमहरूको सामञ्जस्यता, गुणस्तर व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति तर्जुमामा सहयोग पुऱ्याउने, औद्योगिक उत्पादकत्वसँग सम्बन्धित राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरू जस्तै विश्व विद्यालय, व्यवसायिक तथा प्राविधिक प्रतिष्ठान, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ, उद्योग परिसंघ, एवं अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरू आदिसँग सम्पर्क कायम गरी उपयुक्त क्रियाकलाप गर्ने गराउने कार्य यस शाखाबाट सम्पादन गरिनेछन्।

३. औद्योगिक प्रवर्द्धन महाशाखा

उद्योग क्षेत्रको विकासका लागि औद्योगिक प्रवर्द्धन तथा औद्योगिक सम्पत्ति व्यवस्थापन गरी उद्योग क्षेत्रमा विदेशी लगानी आकर्षित गर्न यस महाशाखाको स्थापना गरिएको छ। औद्योगीकरणमा निजी क्षेत्रको विकास समन्वयात्मक रूपबाट गर्न समयानुकूल नीतिगत एवं प्रशासनिक कार्यहरू सम्पादन गर्ने, औद्योगिक प्रवर्द्धनको लागि निजीक्षेत्रलाई प्राथमिकता दिने सन्दर्भमा अपनाउनु पर्ने नीति, नियम वा कानून तर्जुमाका सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय गरी कार्य सम्पादन गर्ने, औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ वा नेपाल सरकारको नीति तथा नियमहरूको कार्यान्वयनमा देखापरेका व्यवधानहरू हटाउन आवश्यक कारवाही गर्ने र औद्योगिक प्रवर्द्धन सम्बन्धी कार्य गर्ने, वौद्धिक सम्पतिको प्रशासन सम्बन्धमा नीतिगत व्यवस्था गर्ने, सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय गर्ने, औद्योगिक सम्पतिको संरक्षण र प्रशासन गर्न मौजुदा कानूनमा पुनरावलोकन गर्ने, वौद्धिक सम्पति सम्बन्धि चेतनामुलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने जस्ता कार्यहरू यस महाशाखाले सम्पादन गर्दै आएको छ।

विदेशी लगानी शाखा

विदेशी लगानीकर्ताहरूलाई नेपालमा लगानीका अवसरहरूका बारेमा जानकारी गराउन नेपाल सरकारको मौजुदा औद्योगिक नीति, वैदेशिक लगानी नीति तथा अन्य सम्बद्ध ऐनहरू समावेश

| उद्योग र विकास

गरी प्रवर्द्धनात्मक सामग्रीहरू प्रकाशित गर्ने, नेपालमा लगानी गर्न चाहने लगानीकर्ताहरूले माग गरेका जानकारीहरू उपलब्ध गराउने, नेपाललाई तुलनात्मक लाभ पुग्ने क्षेत्रहरूमा विदेशी लगानी आकर्षण र प्रवर्द्धन गर्न उपयुक्त परियोजनाहरूको पूर्व संभाव्यता अध्ययन गराउने, नेपालमा लगानी आउन सक्ने संभाव्य देशहरूसँग लगानी प्रवर्द्धन र संरक्षण एवं सम्भौता गर्न आवश्यक तयारी गर्ने, विदेश स्थित नेपाली कूटनैतिक नियोगहरूलाई लगानी प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित नेपाल सरकारको नीति एवम् ऐनहरू उपलब्ध गराउने र लगानी प्रवर्द्धनको क्रममा माग भई आएका जानकारीहरू उपलब्ध गराउने, स्वदेशी एवम् विदेशी लगानीकर्ता बीच प्रत्यक्ष लगानी सम्पर्क गराउन लगानी प्रवर्द्धन मिसनहरू पठाउने र समय समयमा नेपालमा अन्तर्राष्ट्रिय लगानी मञ्चको आयोजना गर्ने, नेपालमा विदेशी लगानीमा सञ्चालित परियोजनाहरूको समय समयमा अनुगमन गरी लगानीकर्ताहरूलाई परेका समस्याहरू समाधान गर्न उपयुक्त कारवाही गर्ने, नेपालको औद्योगिक वातावरणलाई लगानी मैत्री बनाउन मौजुदा सरकारी नीति एवं नियममा समयानुकूल पुनरावलोकन गराइ उपयुक्त सुधारका लागि सुझाव प्रस्तुत गर्ने, UNCTAD, UNIDO, IPS Offices वैदेशिक औद्योगिक तथा वाणिज्य संघहरू मार्फत नेपालमा विद्यमान लगानीका अवसर एवं लगानीका लागि छनौट गरिएका परियोजना प्रस्तावहरूको प्रचार प्रसार गराई विदेशी लगानीकर्ताहरूलाई नेपालमा लगानी गर्न आउन आमन्त्रित गर्ने लगायतका कार्यहरू सम्पादन गर्ने गर्दछ।

औद्योगिक प्रवर्द्धन तथा औद्योगिक सम्पत्ति व्यवस्थापन शाखा

देशको औद्योगिकरणमा सरकारी र निजी क्षेत्रको समन्वयात्मक भूमिका अभिवृद्धि गर्न समयानुकूल नीतिगत एवं प्रशासनिक कार्यहरू सम्पादन गर्ने, औद्योगिक प्रवर्द्धनको लागि निजीक्षेत्रलाई प्राथमिकता दिने सन्दर्भमा अपनाउनु पर्ने नीति, नियम तथा कानून तर्जुमाका सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय गरी कानून शाखा समेतको संलग्नतामा कार्य सम्पादन गर्ने, औद्योगिक व्यवसाय ऐन एवं नेपाल सरकारको नीति तथा नियमहरूको कार्यान्वयनमा देखापरेका व्यवधानहरू हटाउन आवश्यक कारवाही गर्ने र औद्योगिक प्रवर्द्धन सम्बन्धमा मन्त्रालय अन्तर्गतका विभागहरूलाई सहयोग र समन्वय गर्ने, औद्योगिक प्रवर्द्धनको लागि आवश्यक सुविधा, सहूलियत, संरक्षण तथा वातावरण व्यवस्थाको लागि नीतिहरू तर्जुमा, पुनरावलोकन तथा मूल्याङ्कन गर्ने, निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन वा प्राथमिकता दिने कार्यक्रम वा परियोजना सञ्चालन सम्बन्धी कार्यहरू गर्ने, निजी क्षेत्रका उद्योगहरूको विकासको निमित्त निजी क्षेत्रका संघ संस्थाहरूसँग मिलेर आवश्यक रणनीति तय गर्ने कार्यहरूका अतिरिक्त यस्ता उद्योगहरूमा देखा परेका समस्याहरू निराकरण गर्न अन्तर-मन्त्रालय समन्वयका साथै आवश्यक सहयोग गर्ने, रुग्ण उद्योगको पुनर्स्थापना गर्ने नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयनको व्यवस्था गर्ने, घरेलु उद्योगको प्रवर्द्धन, प्रोत्साहन र विस्तारको लागि सञ्चालित कार्यक्रमहरू सुपरिवेक्षण र अनुगमन गरी कार्यक्रमहरूमा समन्वय कायम गर्ने, आर्थिक

ऐन र सम्बन्धित अन्य ऐनबाट उद्योग विकासमा परेका प्रभावहरू अध्ययन गरी सुझावहरू प्रस्तुत गर्ने र उद्योगले प्रयोग गर्ने मेशिनरी एवम् कच्चा पदार्थहरूमा लाग्ने कर तथा भंसार महसुल सम्बन्धमा परामर्श दिने, बौद्धिक सम्पतिको प्रशासन सम्बन्धमा नीतिगत र संरचनागत व्यवस्था गर्ने, सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय गर्ने, औद्योगिक सम्पतिको संरक्षण र प्रशासन गर्न मौजुदा कानूनमा पुनरावलोकन गर्ने, बौद्धिक सम्पति सम्बन्धी चेतनामुलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने जस्ता कार्यहरू यस शाखा अन्तर्गत पर्दछन्।

४. प्रविधि महाशाखा

राष्ट्रिय वातावरणीय नीतिलाई सक्षमताकासाथ व्यवस्थित गरी तत्सम्बन्धी नीति एवं ऐन नियम कार्यान्वयनका सन्दर्भमा अन्तर्गतका निकायहरू तथा औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूलाई वातावरणीय मैत्री उत्पादन कार्य अवलम्बन गर्न लगाई औद्योगिकरणको कारणबाट निस्कने फोहर, मैला, धुवाँ, वायु, तथा ध्वनी प्रदुषण आदिबाट वातावरणमा पर्ने नकारात्मक असर न्यूनीकरण व्यवस्थापन सम्बन्धि आवश्यक कार्य गर्दै देशमा दिगो औद्योगिक विकासको लागि देशको औद्योगिक उत्पादनमा वृद्धि गराउने, देश भित्र स्थापना भएका वा हुने निजी तथा सरकारी घरेलु, साना, मझौला तथा ठूला उद्योग व्यवसायमा विश्वमा प्रतिपादन भएका नयाँ तथा पुराना प्रविधिहरूका साथै देश भित्रै अध्ययन अनुसन्धान भै पहिचान गरिएका विभिन्न प्रकारका प्रविधिहरूको जानकारी तथा प्रचार प्रसार गर्ने गराउने, विश्वको बढ्दो उदारीकरण तथा विश्वव्यापीकरणको मूल प्रवाहमा स्वदेशका उद्योग व्यवसायबाट उत्पादन हुने विभिन्न वस्तु र सेवाहरूलाई प्रतिस्पर्धात्मक बजारमा सफल तुल्याउनका निम्ति आधुनिक प्रविधिको खोजी गरी सम्बन्धित क्षेत्रमा सूचना प्रवाह गर्ने कार्य यस महाशाखाले गर्दै आएकोछ। अत्याधुनिक प्रविधि सहितको सूचना केन्द्रको विकास सम्बन्धी कार्य समेत भैरहेकोछ।

वातावरण शाखा

औद्योगिक तथा शहरीकरणको कारणबाट निस्कने फोहर, मैला, धुवाँ, वायु, तथा ध्वनी प्रदुषण आदिबाट वातावरणमा पर्ने नकारात्मक असरलाई रोकथाम, नियन्त्रण तथा न्यूनीकरण गरी वातावरणीय व्यवस्थापन कार्यद्वारा देशमा दिगो औद्योगिक विकासको लागि राष्ट्रिय वातावरणीय नीतिलाई सक्षमताकासाथ व्यवस्थित गरी तत्सम्बन्धी नीति एवं ऐन नियम कार्यान्वयनमा मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायहरू तथा औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूलाई वातावरण मैत्री उत्पादन पद्धति अवलम्बन गर्न लगाई देशको आर्थिक स्तरमा वृद्धि गराउन तत्सम्बन्धी कार्यहरू यस शाखाबाट सम्पादन गर्ने गरिन्छ।

| उद्योग र विकास

प्रविधि हस्तान्तरण शाखा

देश भित्र स्थापना भएका वा हुने निजी तथा सरकारी घरेलु, साना, मझौला तथा ठूला उद्योग एवं व्यवसायमा विश्वमा प्रतिपादन भएका नयाँ तथा पुराना प्रविधिहरूका साथै देश भित्रै अध्ययन अनुसन्धान भै पहिचान गरिएका विभिन्न प्रकारका प्रविधिहरूको जानकारी तथा प्रचार प्रसार गर्ने गराउने, सम्बन्धित क्षेत्रमा वितरण गरी औद्योगिक व्यवसाय उत्पादनका क्षेत्रमा सघाउ पुर्याउने, विश्वको बढ्दो उदारीकरण तथा विश्वव्यापीकरणको मूल प्रवाहमा स्वदेशका उद्योग व्यवसायबाट उत्पादन हुने विभिन्न वस्तु र सेवाहरूलाई प्रतिस्पर्धात्मक बजारमा सफल तुल्याउनका निम्ति आधुनिक प्रविधिको खोजी गरी सम्बन्धित क्षेत्रमा सूचना प्रवाह गर्ने कार्य यस शाखाले गर्दै आएको छ।

५. कानून शाखा

यस शाखाले कानूनी रायको लागि लेखी आएको विषयमा राय प्रदान गर्ने, नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गर्नु पर्ने सूचनाहरू तर्जुमा तथा परिमार्जन गरी सम्पादन गर्न कानून, न्याय तथा संविधान सभा व्यवस्था मन्त्रालयमा लेखी उक्त मन्त्रालयबाट सम्पादन भै आएपछि मुद्रणका लागि मुद्रण विभागमा लेखी पठाउने, उद्योग मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएका मुद्दा मामिलामा मन्त्रालयका तर्फबाट तयार गर्नु पर्ने लिखित जवाफ/प्रतिउत्तर तयार गरी सम्बन्धित सरकारी वकिल/महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत सम्बन्धित अदालतमा दर्ताको लागि लेखी पठाउने, उद्योग मन्त्रालय सम्बन्धी विधेयक, नियम, आदेश आदिको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार एवं परिमार्जन गरी आवश्यक कारवाही गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता सम्बन्धमा राय परामर्श प्रदान गर्ने, अदालतबाट मन्त्रालयलाई दिइएको निर्देशात्मक आदेश कार्यान्वयनमा आवश्यकता अनुसार सहयोग गर्ने जस्ता कार्यहरू सम्पादन गर्ने गरि आएको छ।